

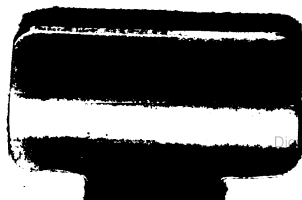
72 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 12

ПРВЕ ЖРТВЕ

ПРИПОВЕТКА ИЗ СРПСКЕ ПРОШЛОСТИ

НАПИСАО
АНДРА ГАВРИЛОВИЋ

12 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 12

ПРВЕ ЖРТВЕ

ПРИПОВЕТКА ИЗ СРПСКЕ ПРОШЛОСТИ

НАПИСАО

АНДРА ГАВРИЛОВИЋ

A. Gavrilović

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1893

ПРВЕ ЖРТВЕ

I

Над тврдим и поноситим Сером развила је своја крила мирна и тиха летња ноћ. За топлим даном наступила је хладовина, коју с времена на време помаже лак поветарац, што се, рекô би, одбија од високих бедема градских, па се разлива у ситне покрете по мирном подграђу.

Све је тихо, све је живо легло, да се сном окрепи. И хрти и жерави, и соколи и соколари траже одмора после богатога лова минулог дана. Слуге су у граду уморне од дневне службе богатој властели српској. Властела су заморена од бриге, коју им задају чести гласови са разних страна раскомадане српске царевине. Све се предало одмору, све је утонуло у сан.

Само стражари будни сањају. Сан им осваја трепавице, душа је помућена гласовима, што случајно чуше кад се властела међу собом разговараху о тешким данима. Али се ипак сну не подају.

Будни су стражари, а од њих је буднији — њихов господар.

Са високе куле мотриље у тврдоме Серу дању се виде безбројни планински ланци, како

се у бескрајност пружају; виде се на западу Гвоздена Врата; на северу је камените Мелник на Бистрици; јужно се отвара поглед низа Струму све до њеног ушћа у широком Орфанском Заливу Белога Мора.

У мирној и звезданој ноћи, кад месец посребри градске бедеме огледајући се у местимичној дубини речице, што испод подграђа серског тече — чини се на високој кули мотрињи, да се осећа, како се небесни свод спушта, да својом милином задахне јаче земљу и њен свет.

И на тој кули има некога сад у позно доба, кад се стража на главним вратима првога бедема два пута већ променила, и кад је звоно са високог торња на истим вратима огласило подграђанима да је равно пола ноћи. По оделу се мало може познати незнани ноћник, јер је тек у пола обучен и ако је, очевидно, толико приправан, да би могао с места продужити пут у неодређену даљину. Ипак висока, тешка и од црвене коже израђена обућа казује, да је ноћник велико лице у земљи. Снажном, јуначном и здравом телу не доликоваше очајна збиља, што му на лицу стална изгледаше, као што ни његовом белом господском лицу не бејаше потребна густа и пуна брада, која само повећаваше суровост изгледа овога мож'да у души племенитога човека. Ал' једно, што свака црта лица, сваки покрет тела казиваше, бејаше неисцрпна одлучност.

Прошло је већ прилично времена како је у лаком оделу али у богатом огртачу изишао на кулу мотриљу.

Чешће је и дању и ноћу излазио на ово место. Губио је своје погледе преко границе суседне Богданове војводине с једне и низ пучину. Орфанског Залива с друге стране. Очима је тражио на северозападу деспотовину Костадина и Драгаша браће Дејановића а право на западу преко великога Вардара Вукашинову краљевину. Али од неког доба дању управља погледе своје на исток путем крстопољским, а ноћу, опет тамо окренут, очима мотри звезду једну, необично сјајну, на небу.

И сада је утонуо у то гледање, занео се очима питајући звезде тако, да није чуо, кад се женска једна прилика успела уз стрмените степенице високе куле, нити је осетио, када му се приближила.

— Господару! огласила се жена.

Он није чуо, гледао је звезду, све живљим очима, све немирнијом душом, па јој није ни одговорио.

— Господару! Деспоте! понови жена.

Он је опет оћутао на њен поздрав. Није је опазио. Али је, предан гледању сјајне звезде, пошао душом, оком, слухом за њом, ка њој, дигнувши руку управљену небу.

— Господару, Угљеша! — бојажљивим ал' доста снажним гласом понови жена, ступајући му још ближе.

Он се трже, окрену и, спазивши своју драгу Љубу, пружи јој руке.

— Деспотице, од куда ти овде и у ово доба? — рече јој, држећи је за руку.

— Дођох за тобом, господару! — одговори она смерно али јасно.

Он благо наслони своју руку на њено раме:

— Али у ово доба? — понови још блаже своје питање.

— У исто доба, кад и ти, светли деспоте! — одговори Љуба.

— Овде на кули мотриљи? у ово доба?

— Свуда и увек, где и кад ти. Срдиш ли се, деспоте? Опрости, али ја мислим, да те није тежак државни посао позвао ноћас овде. Зато дођох.

Он је значајно погледа, а она брзо настави:

— Господару! Није ноћас прввина, да те пратим, кад у позно доба ноћно пођеш из одаје своје сâм, брижан. Толико сам ти се пута хтела јавити овако исто на овом месту и у ово доба, али сам се опет уздржала. Сада не могах више. Твоја душа пати, твоје срце страда, а ја не знам узрока. Угљеша — и она му наслони своју лепу главу са црном дугом косом на груди, које се снажно надимаху.

— Љубо, кол'ко си добра! — проговори Угљеша. — Ти се бринеш за ме. Немаш разлога, верна моја љубо!

— Имам, господару. Зар без разлога мисли твоје блуде у тренуцима, кад се у двору

нашем свако добро стани? Зар без разлога често пута оставиш богату трпезу и госте наше за њом, па одлазиш узбуђен, узнемирен, да те после, пуна бриге за тобом, нађем овде као и сада. Деспоте, Угљеша! Има неко доба, како остављаш певача у тренутку кад у песми стане ређати најлепше јуначке слике из скоре прошлости наших крајева; скупоцени пехар најбољег кипарског вина остављаш у тренутку, кад ти га ваља испити у част витештва, у славу наших победа; са небом и звездама његовим разговараш онда, кад сваки говор престаје, кад све живо тражи мира и покоја, да се окрепи у слатком сну! Господару, шта је теби, души твојој? реци ми — мож'да смем знати — и ражаљеним гласом додавши: — кажи, молим те! — спусти главу на његова прса, да од саме себе сакрије — сузе својих лепих очију.

За тренутак настаде тишина. А за тим, осетивши и са̂м њене сузе, деспот је нежно ухвати за леву руку и приведе крају, где је, наслоњен на малу ограду, мало пре стајао.

— Мила љубо моја! Казаћу ти чисту истину, и ако ми је немила. Душа моја нема мира. Али светињу њенога спокојства не наруши никаква жеља за сјајем и блеском сујетнога живљења. Ти ме бар знаш! Није спокојство душе моје поремећено никаквим злобним гласом, који би осумњичио моје пријатеље, ни доставом, која би циљала да баци сенку на искреност и љубав нашу. Тога не може бити, јер таким сумњама нема места у души

мојој. Навршило се већ петнаест година, како си ми постала љуба верна. И ко зна, колико би душа моја више страдала, да јој у часовима сумора ниси ти била успешни видар непомућеном ведрином душе своје! Не бејах баш голобрадо момче, кад сам с тобом ступио пред олтар. Доста сам дотле већ подносио, доста проживео. Али ме ти сети младости, ти чисто врати моје године назад, и од мене, прилично окорелога ратника, створи меког љубавника, благе душе, тихих и срдачних жеља. Па ипак остадох ватрен у једној жељи, за коју се моја породица заложила, остадох непоколебљиво одан једној мисли, једном узору своме. А тежња за тим и јесте оно, што души мојој не да мира. Деспотице! Да сам мислио остати у Серу и на овоме, што имам, не бих се ни на ову лествицу земаљске части испео! Даље иду моје мисли, даље жуди моја душа, јер без тога нема живота ни опстанка ни овоме, што је до сад створено.

У тихој звезданој ноћи изгледаше Угљеша као страсни покајник пред благим исповедником, стајаше узрујан пред мудром и добром деспотицом Љубом.

— Познајеш ли још у оном звезданом јату моју звезду? — упита деспотицу, обгрливши јој стас левом руком а десну пруживши једној групи звезда, које су биле источно од њих.

— Познајем, ено је! — брзо одговори деспотица Љуба — она је и сада онако сјајна и чиста, као вазда до сада.

— Не, вараш се. Чуј ме. По њој сам вазда ценио будућност своју. Од како сам је запазио — а то је давно било — она ме није изневеравала. Бивала је све сјајнија. Пред најкрвавије битке сјала ми је све јачом светлошћу, и ја сам знао да ћу изићи победиоцем. У тешким приликама у Призрену пре четири године, кад сам видео, колико су се осилили наши противници под згодним изговором да раде противу нас једино из оданости царској заветној мисли, у тренуцима, кад је и брат ми Вукашин долазио до клонућа — она ми је звезда казивала, да ипак не ћемо подлећи.

— Тебе Бог штити, господару мој! — кликну деспотица.

— Али има — продужаваше Угљеша — неко време, како звезде у моме јату трну, бледе и нестају, па и сама моја звезда гине, тамни. А на супрот њој, ено погледај, мало даље на истоку звездано се јато множи, а сјајна једна звезда прети да надсија моју звезду — водиљу. Она је све светлија, у колико је ова блеђа. Слутио сам, ал' од како је пре три месеца онај чудновати испосник пророчки нагласио најезду Азијата на наше крајеве, ја више не двоумим. Ти га се сећаш, Љубо. Једне је вечери ненадно пао у Сер. Ја сам појмио његове речи. Њега је нестало, отишао је тајанствено кô што је и дошао, мож'да да тражи витеза, који ће га боље разумети. Али се вара. Угљешина је душа упила у се сву озбиљност његове занесењачке проповеди противу некрста. Нико га тако неће

схватити. Ја у миру оштрим мач за ратне дане. Кад судба мени намењује да понесем стег у одбрани Српства, ја морам бити спреман. Ја ћу први одлучно укрстити оружје са новом силом турских завојевача. Па или ћемо ја и моји бити први победиоци или — прве жртве! Па ипак ми се чини да се сјај моје звезде претапа у светлост нове звезде нових завојевача. Знам —

Деспотица писну:

— Стани, заклињем те живим Богом, не даље! Одбиј сумњу, што ти душу мори. Освоји ли она, ти више немаш снаге, неће више бити ни тебе. Не, не, све је то варка ока, обмана. Немој веровати звездарским тумачењима, јер смо онда пропали. Ево — и она се лако спусти на колена — преклињем те —

— Устани, мила љубо моја — зваше је Угљеша, дижући је. — Заборави ову пошалицу моју, она није за те ни била. А ја ћу се бринути, да ти и делом докажем, да није нестало у мени снаге ни издржљивости. Заборави све то.

— Хвала господару! Али време је да ти кажем, да и ја не смећем с ума пророчке речи чудног испосника. Он рече да Азијате ти потражиш, јер је све пропало, ако они нас први нађу. Деспоте, твоја је слава допрла и до тог атонског пустињика, и он у теби гледа спас!

Кроз ноћну се тишину разлеже трубни знак један пут, два пут па онда и трећи пут, а мало после чу се звека ланаца на покретном

мосту код бедема и шкрипа кључева у великој гвозденој брави на градским вратима.

Деспотица погледа Угљешу.

— То је какав поклисар, мож'да чак од границе — одговори Угљеша па, пошавши са деспотицом низа степенице, које се отворене увијаху око спољне стране високе куле, као и нехотице погледа на звездано јато.

Љуба то спази, а он јој, да је преухитри, рече:

— Не бој се. Ма какве ми гласе поклисар донео, одмах ћу доћи, да ти их саопштим. Чекај ме у ложници.

*

После кратког времена Угљеша ступи у собу, где га је деспотица очекивала.

Он је био јако потресен и изненађен добијеним гласовима, а она му пође у сусрет.

— Глас, који ми је донео — рече јој он — ноћас гласник, није мио, није добар, далеко је од добра.

— Ипак не очајавај! — храбраше га она.

Те га се њене речи још више неугодно такоше.

Погледа је право у очи, и рече:

— Љубо, тебе се више тичу. Буди храбра!

Она се трже, пребледе, и брзо упита:

— Да није —

— Отац твој —

— Отац?

— Умро је. После толиког боловања ипак је подлегао.

Деспотица цикну, а Угљеша је изнемоглу прихвати и спусти на меко седиште.

За тим она бризну у плач.

— Љубо! — рече јој Угљеша после неког времена. — Буди храбра. Ти си изгубила оца а ја првог помагача свог. Деспотовини је тај губитак ненакнадан. У томе је и туга, али теби, гранчици са стабла његовог, нека у томе буде и утехе.

— Ах, оче мој!

— Глас је кратак и непотпун, али у толико више тужан. Љубо, ти ћеш ми послати из Драме што пре опширније.

— Хвала ти, господару.

— Ал' није то све. Други је глас да је — Дренопоље пало!

Туга деспотице Љубе чисто стаде. У њој плану жар свеснога частољубља, и она лаганим али поузданим гласом рече:

— Господару, не чекај, спремај се и пођи на сусрет дужности. Ја ћу ти помоћи!....

Кад по заповести Угљешиној уђоше к њима дворанке, да, и саме плачне, теше деспотицу, Угљеша се удали, очевидно и сâм потресен губитком најпоузданијег крила на граници.

— Једна са свим утрну! — рече скоро полугласно излазећи.

II

Сутра дан рано из јутра уђе у собу деспотову војвода Тома Теологита, човек лепа

лика, црних мало потуљених очију, које као да сакриваху лукавство, што одаваху црте лица а особито доња вазда притегнута усна.

Угљеша га је очекивао, па га је одмах, још пре но што га је Тома могао поздравити као свога владара, дочекао:

— Звао сам те, војводо, да ти саопштим једну своју одлуку, која се тебе тиче. Дренопоље је пало. Ћесар Војихна, господар Драме и таст наш, преминуо је. Оставио је најважнију страну моје деспотовине у часу, кад ми је његов глас, мудрост његовог ума и јунаштво срца његовог било најпотребније. Он је управљао драмским крајем готово неограничено. Ја нисам имао ни потребе ни разлога да своју превласт истичем, јер је он ипак одано вршио своју дужност. Драмска је област на граници, а Драма је предстража Серу. У Драми је остала узвишена ташта наша, ћесарица Ана, али војсци драмској ваља накнадити старога ћесара Војихну. Можеш ли се поуздати, да примиш управу над драмском војском Војихнином?

Тома Теологита се дубоко поклони:

— Светли деспоте! Заповедај и ја ћу слушати без поговора.

Угљеша седе, и руком показа Томи да и он седне, али Тома оста стојећи.

— Прилике су тешке и неповољне — продужи Угљеша.

— Тако је, деспоте. Захваљујући великом поверењу твоме, није ми непознато стање, у коме се поједини делови српске државе налазе.

Угљеша се мало намршти, а Тома брзо додаде:

— Али ја ипак налазим, да тако мора бити. Боље је, велим, да се делови спасу но да све за љубав целине иде у пропаст.

— Видиш, — продужи Угљеша. — Лазар је отишао под закриље угарско, признао је врховну власт њихову. Он као господар Срема не мисли више на одржање царевине. Синиша, царев стриц, устао је у име царевине а против царевине. Богданово је војводство мало а и изложено је могућним нападајима и гусарских дружина и крсташких чета. Брат наш Вукашин први је развио заставу одржања српске превласти на југу. Није ли он у борби противу Матије Кантакузена изишао као савршени победилац? Кад је цар Синиша устао да задовољавајући своје личне прохтеве и ненасите жеље удари клин у јединство српске отпорне моћи са ових страна, није ли пред снажном одлуком и гвозденом вољом брата нам морао уступнути као побеђен и прогнат? Није ли се ваљало спремати за све случајности, које могу лако и ненадно наступити? Је ли Вукашин оклевао? За срећу наше отаџбине узео је част краљевску пре шест година онда, кад и ја деспотску. Ми бејасмо једини, који се одушевљавасмо мишљу о одржању оне снаге, коју овде на југу затекосмо. Шта је даље било, познато ти је.

Тома се лако поклони, а Угљеша продужи:

— Радњу призренскога збора ја ни данас после пуне четири године, не могу признати. Она се противи реченој мисли, за коју се ја и брат ми заложисмо. После свега тога ми нисмо могли друкчије поступати до онако, како смо и учинили. У име мисли о јачини српској, која ће моћи дати отпора свакој најезди на ове крајеве, ја сам узео управу над овом облашћу у своје руке, независно од царице Јелене. Што сам ја учинио у Серу, урадио је Вукашин у Прилипу.

— Снажној руци твојој стао сам тада у службу без поговора, — рече Тома, пажљиво посматрајући Угљешу.

— Затекао сам много рушевина, из којих је ваљало стварати тврде бедеме и грудобране. То сам и учинио, утврдивши градове. Али је ваљало и душу овога народа умирити. Успео сам, те сам цариградскога патријарха ублажио. Он је дигао тешку анатему, која је на народ српски била бачена, кад је српска црква постала самостална са својим патријархом. И то је донело потребног душевног мира. Таман сам мислио, да је већ толико отпорне снаге прикупљено, да нас никакви догађаји не могу изненадити, а дође пад Дренопоља. Од тога часа немам мира ни толико, колико сам дотле могао имати. Савез туђих владара распао се пре, но што је ишта могао и предузети. Ми смо остављени сами себи, остављени смо да гледамо, како на очи наше расте нова сила, нова снага дивљих Азијата, Турака.

Угљеша ућута, и гледаше неко време преда се, а онда диже главу, и рече Томи:

— Теби је све ово познато боље него другима. Зато и назначих тебе за заповедника драмске војске.

— А ја примам високу милост твоју — одговори Тома — у нади, да ћу је ма и накнадно заслужити.

— Добро, — рече Угљеша. — Све остало остављам теби, да добро размислиш и расудиш. У Драми ће остати и даље господар ћесарица Ана. Не треба ни једне речи да ти кажем о твоме поступању према њој. Пазићеш увек да је, остарелу и слабу, погружену и савладану под теретом најновије жалости, ни у чем не преухитриш, што би вређало њено частољубље. Она ће, надам се, сву пажњу своју посветити обитељи својој, те ћеш у толико слободнији бити у својим поступцима, а војском ћеш управљати само у име моје слободно и неограничено.

— Надам се, да нећу бити без вредних помагача, — рече Тома.

— И ја тако мислим. Гојко, млади војвода у Драми, био је старом Војихни десна рука у многом његовом предузећу. Јуначан, смео, племенит и отворен привући ће твоју пажњу још првих дана. Стари отац његов Властоје, друг је Војихнин. Био му је саветник у ратним и државним пословима а такмац уз звеку пехара. Тамо је и Рајко, ћефалија, грађански судија, Трилиса нашег. Њега сам придао Војихни у помоћ, јер разуме војну

боље но и сам законик. Он је ваљан синовац ненадмашнога витеза Момчила. На њих се све можеш ослонити као на најпоузданије стубове.

— Бићу срећан, ако и ја своме деспоту узмогнем рећи о њима то, што од деспота чујем, — рече Тома притворним расположењем.

— Немој губити из вида, да Драма до скора бејаше као засебна област. Стари је Војихна и очи склопио, не хотећи никад изрично признати зависност Драме од Сера. Али — а тебе зато баш и шаљем — не смећи с ума ни једног тренутка велику мисао о јединству и снази нашој на југу.

— Мој се деспот неће покајати, што ме је обасуо милошћу, — рече Тома.

— Драма је — продужи Угљеша — најважнија тачка целе деспотовине и то баш са оне стране, са које смо најслабији. Док је још била у пуном сјају снага византиска, Драма је била често пута најкрвавије поприште за пробу оружја српског и византиског. Данас, кад је у међусобној борби напукло или је мож'да и са свим већ скрхано оружје српско и грчко, Драма је један од првих и најлепших залогаја, на које је зинула гладна чељуст змаја османског, који је главу своју пренео овамо а телом и репом по Азији тражи плена још. Данас ми и Византија имамо једног заједничког непријатеља. То треба да је водиља сваког рада и нашег и византиског. Пази добро. За падом тврдог Галипоља дошао је ето пад великог Дренопоља. За падом Пловдина

и Драме доћи ће пропаст Сера, а са њом ће се и Цариград претворити у рушевине.

— Веруј мојој искреној исповести, узвишени деспоте. Не бих се ногом макао из ових тврдих зидина, кад не бих веровао у успех посла, који ми ти повераваш. Мене моја нада не вара! — прилично убедљивим гласом и са неком свечаношћу рече Тома Теологита.

— Али мени моја слутња друкчије говори, — рече Угљеша. У лицу дође тренутно блеђи, али на мах устаде:

— И деспотица ће поћи с тобом. Ићи ће на гроб свога преминулог оца. Поћи ћете још сутра у први освитак зоре. За све остало, што иде уз нови положај твој, ја ћу се бринути.

Тома Теологита три пута се дубоко поклони и пун скромности изиђе из собе Угљешине. Али чим заклопи велика врата за собом, очи му севнуше пуним изразом сујетне охолости, и он охоло изиђе из ходника на терасу, од које су се спуштале степенице у градски врт.

Угљеша остаде у соби сâм.

Дуго је замишљено ходао по соби крупним корацима.

— Па ипак се руши, лагано руши! — рече полугласно.

III

Било је то знамените и тужне 1370 године, када је и Дренопоље пало из руку византиских у турске руке.

Тешке су биле прилике, ал' опет није било нестало и последње наде. Уједињеној снази српској не би још била страшна сила нових завојевача Турака, за које се већ видело да се стално мисле на Балкану настанити. Али раздељеној, несложној и завађеној господи српској страх је био све моћнији непријатељ из Азије. Јужни и северни делови српских земаља стајаху једни према другима као отворени непријатељски логори. Доглавници цара Уроша, Лазар Хребељановић и Вук Бранковић, не мишљаху нити се надаху, да би у господарима јужних крајева, браћи Мрњавчевићима, икад могли наћи брата и пријатеља. Не мишљаху ни мало боље ни Мрњавчевићи, Вукашин и Угљеша, о њима. Између северних господара и Угљеше простирала се деспотовина Костадина и Драгаша Дејановића, граничећи се на северу Козјаком и Витошем, на југу Гвозденим Вратима а са запада Овчим Пољем, које је било у Вукашиновој краљевини, где су и градови Прилип и Скопље, Качаник и Битољ и многи други. Јужно од браће Дејановића била је, Солуну понајближа, омања војводина њиховог стрица Југа Богдана. Али се Угљешина деспотовина продужавала највише на исток, од састава Струме и Струмице па све до велике Марице. Столица је целој деспотовини била у Серу, најзнатнијем граду међу свима свих јужних државица. Ту је била и Драма, друго знатно место у деспотовини; ту је и каменита тврђава Мелник, и Крстопољ на Беломе Мору, и Перитео-

рион, негда крваво разбојиште и погибија српских левената. Струма и Места, Бистрица и Мутница и многе друге реке, што се у правцу од севера ка југу, за Бело Море, крећу, натапаху плодне равнице међу тврдим и богатим градовима, на морску обалу наслоњене, деспотовине Угљешине.

И ако се границама нигде не додириваху, Угљеша и Вукашин поступаху у свему сложно, договорно и братски. А тај споразум не само да им не отежаваху Богдан и Дејановићи, већ га и сами помагаху, јер и сами бејаху у њиховом савезу. Па ипак не бејаше лако ни једноме а најмање деспоту Угљеши, који је имао да издржи прве ударце турских завојевача.

Угљеша, измиривши противности између многих староседелаца своје деспотовине, којом је самостално завладао 1366 кад је одрекао покорност царици матери Јелени, и својих људи, који дођоше у земљу, до скора под јаким утицајем Византије, са својим навикама српскога живота — наста да измири и цркву српску са цариградском. А кад и то срећно постиже, имао је слободније руке за спремање на отпор Турцима. Али баш у часовима, кад се одушевљавао мишљу о потпуном изгнанству турском у Азију и кад је страховао за успех тако великог предузећа, сруши се силно Дренопоље а у исто доба остави овај свет његова десна рука, отац његове верне љубе, ћесар Војихна, који као полузависни господар Драме оде Богу на истину.

Војихна се већ био више пута окушао у биткама са Турцима, који олако дођоше до источних граница његове драмске области. Сад је ваљало да га у ратничким пословима замени Угљешин војвода Тома Теологита, док је ћесарица Ана и даље остала у части, коју јој је положај преминулога Војихне давао. Ташта одважног и разборитог Угљеше није имала места да страхује за се ни после смрти свога мужа, па се могла више повући у се и са својом нећаком Маром, — која је, изгубивши и оца и мајку у једној опсади Мосинопоља, места на путу из Крстопоља за Перитеорион, одрасла, брижно однегована, код тетке своје, ћесарице Ане — у миру проводити дане.

Али се ипак догодило нешто, што је пореметило мир, тако потребан и дому и души старе ћесарице.

*

У једној одаји малога двора, што се пружа као крило великог двора све до градског платна великог града Драме седели су за каменим столом, на коме је стајао кондир са пехарима, стари Властоје, негда дворанин а доцније друг Војихнин, монах Исаија из манастира Светог Јована Претече, заповедник градске страже у Драми Љубоје и Рајко, трилиски ћефалија.

Другови су се чешће дотицали пехарима, празнили их и наливали, разговарајући се пријатељски.

Властоје није у мирно доба ни имао другог задатка. Тако је желео покојни ћесар Во-

јихна у знак захвалности, што му је Властоје једном код Крстопоља на обали Белог Мора спасао живот од морских гусара. Крупна јуначина, која је превалила преко шесет лета, седе косе, браде и бркова ал' румена лика и не помишљаше, да ће се икад од Војихне раставити. Ал' кад је Војихна брзо и ненадно преминуо, старац се промени. Издаде га мушко држање, освоји срце, па се над мртвим Војихном заплака као дете. Данас је већ седми дан, како је Војихна сахрањен у малој градској капели, а он се тек први пут нађе за то време у друштву. Говори, приповеда и пита, ал' све је мање, краће и мирније. Још му је сва нада у јединцу Гојку, честитом младом војводи у служби драмског ћесара и његове ћесарице.

Исаија је монах велике учености и од гласа. У Меникејској Гори, између Сера и Драме, међу различитим већим и мањим манастирима и богомољама био је у то доба најчувенији манастир Светог Јована Претече. Исаија је био у њему са̂м. Жеља за мирним животом и тишином, у којој би свој књижевни и преводнички рад могао продужити, отерала је и Исаију из Сера, где је служио у цркви истога манастира, у Меникејске Горе. Ту је на миру настављао свој превод богословске књиге грчкога писца Дионисија Ареопагита, прекидајући посао с времена на време, кад је ваљало обилазити велико манастирско имање, даровано многим царским повељама. Ту је спадао и један млин на Мутници, речици недалеко на

запад од Драме, са засеоком готово на самом путу из Сера за Драму. Кад год је дотле дошао, није жалио такнути и до Драме, не толико ради господске малвасије колико ради виђења са својим врсницима Војихном и Властојем. Године и буре живота навалише на њ, те саломише некадашњу његову дурашност. Ређе се креће у последње доба из своје манастирске ћелије, а сада га је у Драму довела тужна свечаност при погребу Војихнином. Ту се задржао и после тога неколико дана по жељи свих а нарочито деспотице Љубе Угљешине, кћери Војихнине и Анине, која је часове туге своје разгаљивала у ученом говору са старим монахом.

Противно мирноћи ове двојице стајала је снага Рајка и Љубоја, честитих јунака, који се готово допуњаваху у карактерима својим. Рајко је, и ако доста старији, био јунак, који слабо помишља на свијање гнезда свога, а Љубоје је и о томе размишљао вазда а у последње доба и више, но што његовој млађаној плаховитости приличи.

Разговор се међу њима поглавито водио о паду Дренопоља па онда о приликама, које је оставио њихов покојни господар Војихна, и о деспотици Љуби, која је дошла на погреб свога оца. Говорило се о тузи у дому Војихнином, о старим данима ћесарице Ане, о мудрости деспотице Љубе, о благости и доброти лепе рођаке дворске Маре. Само су избегавали говор о новом заповеднику драмске војске, Томи Теологити.

Властоје је таман просто и без кићења али лепо и дирљиво био испричао како је деспотица писнула од бола, када је улазећи у тврђаву видела породични грб Војихнин на главним вратима покривен црним превесом, и како су јој се тужним писком одазвале мајка и сестра Мара — па је у њиховом друштву наступила нема тишина.

Тишину прекиде Гојко, црномањаст младић подужих бркова а без браде, који у пуној ратној спреми уђе у њихову одају.

— Знао сам — рече после поздрава — да сте овде, па дођох да се опростим. Сунце већ косо бије са запада, морам се журити.

Они га зачуђено погледаше.

— До пре неколико тренутака нисам знао, да ћу бити путник. Узвишена ћесарица ми је наложила да у морској тврђави у Крстопољу осванем сутра, и да утишам узрујаност међу становницима, које с мора гусари на глас о смрти ћесара Војихне почеше узнемиривати. Пут је велики, а рок кратак. Ваља ми летети. С богом! Благослови, свети оче!

Они устадоше да га испрате, али он, здравећи се са њима, рече:

— Останите. Изгубио бих мож'да који тренут времена у вашој пратњи, а часови лете. Праштајте!

И на мах изиђе. Рајко се присети, и брзо пође за њим, а остали продужише да, уз лагано српутање доброг кипарског вина, нагађају о приликама у Крстопољу, важној тачки према острву Тасу у Белом Мору.

Рајко стиже Гојка на малим каменим степеницама.

— А зна ли за твој ненадни одлазак Мара? — упита га тихо и озбиљно.

— Не верујем. Ја јој не могах јавити,— одговори Гојко.

— Онда ћу ја, — пожури се Рајко.

— Доцкан. Ја одлазим с места, — задржа га Гојко, показујући му једнога копљаника, који им привођаше два оседлана и спремна коња: једног за Гојка а другог за себе.

Тада Гојко ухвати Рајка за руку:

— Ти си ми пријатељ?

— Био и остајем! — одговори Рајко.

— Бићеш ми и кад —

— Не будеш овде. Не брини.

— Хвала ти!

Стискоше један другом јуначке деснице, Гојко скочи на коња, па се са пратиоцем изгуби погледу Рајковом међу градским платнима.

Кад је излазећи из малог тамника ступио на последњи мост међу бедемима градским једна му рука пружи кроз мален отвор ноћне стражаре киту поменка. Он брзо узе, и руком мило отпоздрави она два сјајна црна ока Марина, која га благо испраћаху.

IV.

Ћесарица Ана била је племенита госпођа и образована женска, која је знала схватити озбиљност прилика, што од неког доба на-

сташе у српским земљама. Па ипак се она врло мало мешала у управљање обласним и државним пословима. А кад је добила женско дете, потоњу деспотицу Угљешину, још се више повукла себи и своме дому, одлично се старајући да чедо своје подигне и оплемени. Заузимљивој мајци и разборитој госпођи то је и пошло за руком. Љуба је расла, црпући у души своје мајке благост и тихо суђење а у витешком карактеру свога оца одлучност и постојанство. Била је у шеснаестом лету, кад се у њу загледао Угљеша Мрњавчевић, па је и запросио. Она му је по пристанку родитеља својих радо пружила руку. Византиски учитељи њени, дадиље и дворанке већином су се после тога разишли, а на дому Војихнину остала је само некадашња дојиља њена Видосава. Њено место у дому Војихнином доцније заузе сестра јој Мара.

Ана је имала близу шесет година, када је Војихна умро. Али је судба њена, честа у доба државне несталности, учинила, те је, ислабела, изгледала старија.

Мара је била тада у осамнаестој години. Лепа, на супрот топлом сунцу свога завичаја, плавојка привлачила је на се пажњу и душевним и спољним украсима. Стари се Властоје слагао са добрим монахом Исаијом, да је она најлепши цвет, што је последњих година изникао на плодним, али често пута крвљу натапаним, долинама јужне деспотовине српске. Мишљење свога оца делио је врло радо и његов Гојко, па је у мислима и жељама и даље

ишао. А Мара се баш највише и паштила, да сазна његове мисли, за које јој је слатка слутња наглашавала да одговарају њеним жељама.

И сазнала је, па је казала доброј старој Видосави, а Гојко је тајну своје среће поверио своме верном Рајку.

На витешком мегдану, један пут, забаве ради Гојко је са својим коњицем Лабудом био готов срнути у пропаст. Опомене старијих на погибао таког кушања судбине не могаху Гојка задржати. Изјављујући да га само реч из једних уста може задржати, он је са Лабудом налетео на ров и прелетевши бездан, у коме га је очекивала готова смрт, пожњео је успех, праћен громогласним клицањем свих гледалаца. А кад је хтео да по ново куша судбину, Мара се одлучи да и она своју срећу проба. Приступила му је узбуђена, јер је знала да од одговора његовог зависи и срећа њена. Послуша ли је, спасао је себе, и казао јој, да је љуби. Не послуша ли — он ће погинути а она увенути.

— Витеже, — рекла му је она пред свима гласом, који је издавао свуколику неизвесност судбине њене у томе часу — и ја желим да се два пута Бог не куша!

Гојко је весело вратио свога Лабуда војнику, а сâм је Мару одвео у друштво, из кога се била издвојила прилазећи њему.

Од тога је дана она била срећнија, он веселији, а добра Видосава није одрицала својих услуга ради милих порука двају заљубљених срдаца.

Али је на скоро за тим нагла смрт Војихнина помутила ведрину судбине њихове, кад је и Гојко морао на неодређено време отићи.

Мара је истински тужила са Аном и Љубом за преминулим ћесаром. У црном руху са распуштеним власима оплакивале су смрт његову.

Бдења, молитве и помени, које су смирени служиоци олтара Божјег читали за покој душе старога ратника, а још више сузе, ливене из дубине истинског осећања жалости, олакшаше боле и тугу њихову. И после прве силне жалости наступи мајина тужног и тихог размишљања.

— Гладног нахрани! учи нас господ, — говораше Ана чешће. А једном зовну дворанина:

— Благоје, је ли раздељена у подграђу сва храна, коју одредих да се сиромашним домовима изда за покој душе доброг нашег господара?

— Јесте, узвишена ћесарице!

— Је ли која душа остала гладна после тога?

— На моју душу грех, ал' ја мислим, да је било довољно, — искрено одговори дворанин.

— Одавно — рече мало после Ана — није у нас постављена трпеза сиротињска. Мож'да би могло то бити сутра?

— Ако нареди узвишена ћесарица, — одговори дворанин.

— Онда нека буде.

— А ја ћу, мајко, надгледати посао, — рече деспотица Љуба.

— Заједно ћемо са Маром.

— Али, мајко, — сети се деспотица — је си ли тамницу отворила?

— Хвала Богу и не бејаше никога за тамновање, дете моје, кад издахну твој отац. Тамница је празна, слава Богу!...

Други пут пак док је Мара тражила забаве у Видосавином приповедању чудноватих доживљаја њених, Ана, а још више Љуба, блажила је тугу у мудрим речима ученога Исаије.

Монах Исаија у часовима књижевне забаве са деспотицом Љубом читао би јој одломке из свога превода богословских дела са грчког језика, или би са њом расправљао о старијим књижевницима и беседницима византиским.

Исаија се преко свега одушевљавао беседама Јована Златоуста, а деспотица му је давала за право, хвалећи са своје стране побожну поезију Дамаскинову.

— Мени се — говораше деспотица — не свиђају певања песника Манојла Филона, и ако он велича царски престо и скиптар. У витешким делима и племенитости, коју певају наши певачи — а ја сам то чешће слушала — налази душа моја више уживања. Мож'да то долази и отуда што много ценим наше јунаке, чија сам витешка дела очима својим гледала.

— Онда ће деспотица са насладом читати приче о Александру Великом, — рече Исаија.

— Читала сам већ и одиста са пуном милином.

— Ја сам тек недавно научио грчки у старим годинама својим. Али не жалим за труд. Имао сам се око чега и намучити, — додаде Исаија.

Тако су прошли дани прве жалости у двору Анином, а мало за тим отишао је и Исаија, обећавши да ће чешће походити деспотицу, која ће у Драми остати до јесени.

*

За то је време и нови заповедник драмске војске Тома Теологита успео да сазна главни ток дневнога живота и пословања у граду и подграђу драмском.

Дошавши у тренутку највеће жалости ћесарице Ане био је примљен без икаквих већих знакова одликовања, које његово наименовање доноси. Брзо је познао људе и проценио је. Једне је више призивао, друге избегавао.

О њему се није првих дана говорило, и ако је његов долазак све изненадио а неке и немило дирнуо. Није им био непознат, јер је са Угљешом више пута долазио у Драму и ишао даље, али не бејаше никога, који се у почетку обрадовао његовом доласку.

— Туђин је, — рекоше једни.

— Византинац рођењем, — додаваху други.

— Али га је деспот послао, а он се мора слушати, — расправљаху трећи.

И на томе се обично свршивало.

Међу тим је и Тома Теологита имао већ свој суд о њима.

Тешко је рећи, шта је и како је Тома о себи мислио, нити је лако било завирити у његову душу и мисли па проценити, да ли је био охол из уверења о великој вредности својој или је охолошћу мислио да накнади недостатак, који у томе ни њему не беше непознат. Једно пак, чиме се необично одликовао и што га је Угљеши вазда препоручивало, била је могућност да, добро посвећен у немоћ византиског царства, увек износи стање ствари у светлијој боји. То његово, намерно удешено, ружичасто гледање на тамне стране државних прилика Угљешу је у почетку обмањивало о величини његове душе и ширини његових погледа.

Али је у толико лакше рећи, шта је Тома о другима мислио.

Гојка је мало знао, али по Рајку, који му се не допадаше ни мало са отворености своје, није марио ни за Гојка, сазнавши да су они искрени пријатељи. О старом је Властоју мислио, да га не ваља вређати зато, што му није ни у ком случају ни мало на путу. Ани се привидно покоравао, али је сву пажњу своју усредсредио у помисли, да деспотицу Љубу непрестано обасипа хвалом, услужношћу која не би ломила његове интересе, и пре-

дусретљивошћу, која је била напред прорачуњена.

Једина је била Мара, према којој је био неусиљено пажљив, па ипак и ту са посебним својим разлогом.

Кад се једног предвечерја у доба сунчева заласка пред великим двором ћесаричиним искупило готово цело друштво градске господе, Тома се показиваше према свима веома љубазан а према Мари и сувише пажљив.

За време витешких проба и пошалица забавних Мара опази како се далеко у облаку више њих вије нека грдно велика орлушина, па је показа јунацима.

Тома узе лук и тетиву и, нанишанивши, пусти. Па не часећи ни часа узе другу стрелу и оком ухвати орлов лет, како се бејаше упутио даље на запад. Овај други хитац не промаши, и орао вијући се у ковитлац са раширеним крилима паде код најнижег градског бедема.

Тома се окрете Мари па јој галантно рече:

— Ви сте то желели, и само та помисао учинила је, те ми је рука, пуштајући прву стрелу, задрхтала.

Љубоје, чувши те речи, мрко окрете лице у страну.

Али Томине ласкаве речи допреше и до опрезнога Рајка. Он оштро премери Тому очима, па за се прошапта:

— Овај туђин има очи за лепоту ове девојке!

V

Прошлост Томе Теологите била је исто тако тамна и нејасна, као и његов карактер. У Драми су, разуме се, о њој разбирали и гледали да из напабирчених делића саставе ма и непотпуну слику.

Највише је пак светлости на Томину прошлост бацио Рајко причањем својих успомена о стрицу своме, чувеном војводи Момчилу. Кад је један пут у говору споменуо Тома битку код Перитеориона и неко мало своје учешће у тим крвавим догађајима, Рајку се обновила у сећању слика некога Византинца, који је као бегунац био неко време у српском логору.

Ево чега се Рајко опомињао.

Његов стриц Момчило био је на гласу јунак-левента, а земљиште првих његових витешко-хајдучких дела била је планина Родопа. За првих година свога витештва Момчило се већ био прочуо на далеко. Чувен јунак осећао је да му поред одважности и срчаности треба и више ратничке вештине па и господске углађености. Кад је Момчило баш размишљао у граду своме о томе, јаве му слуге да је у град доведено неко сумњиво лице. Радозналост нагна Момчила, да пусти преда се незнанога туђина. У разговору са тим дошљаком, Момчилу паде на памет, да му он може корисно послужити. Шта више, учини му се, да му је дошао као наручен. Предложи му, да остане ту и да буде у друштву његову.

Дошљак радо пристаде. То бејаше — Тома Теологита, момче у двадесетим годинама свога века, живо и окретно, гдекад много говорљиво а гдешто и врло ћутљиво.

Рајко се сећа, да се Момчило њиме хвалио. Кад му је Рајко са својом мајком дошао једном у посету, Момчило је у велико био ученик младога Византинца, кога Рајко у једнодневном бављењу своме и не виде.

Лукави учитељ бирао је сваког дана по што шта необично, занимљиво, па је у шареним, искићеним сликама причао своме необичном ученику. А овај је природном отвореношћу и искреношћу својом веровао, много веровао младом Византинцу.

Вешти учитељ брзо је свикао навике свога јуначног ученика. Ударао је у цитру, кад је Момчило испијао пехаре руменике, певао је веселећи ученика-господара. Момчило се одиста знатно упитомио, разбирао је за начин живљења у првих Византинаца тога доба, трошио је нагомилано благо на скупоцене украсе себи, својим војницима и — учитељу своме.

Рајко није запамтио ни име тога необичног друга његовога стрица Момчила.

Кад се лукаво Грче напило најлепшега вина, напевало и науживало, стаде наговарати Момчила, да се покаже као витез у већим државним делима.

Нико није знао, шта је Момчила навело да се придружи са својом војском отпаднику од цара византиског Јовану Кантакузену, али

су они, који су били ближе Момчилу тврдили, да су у два маха затицали Тому са неким грчким поклисарима у тајном разговору и шапутању, а данас Рајко и не верује да је Тома тада тек случајно дошао Момчилу за друга и учитеља.

Ипак је сва одабрана дружина Момчилова пошла са њим.

Тома је дотле успевао у својим скривеним намерама, да Момчило служи Кантакузеновим плановима. Али се после неког времена окренуо ток ствари. Што је Момчило више ратовао са својим коњаницима против царства византиског, све га је више одушевљавао одблесак и ако јако клонулог ипак још много примамљивог царства византиског. Кантакузен је бледео у очима његовим. Залуд се Тома трудио, да задржи Момчила у савезу против царевине. Високо одликовање чином деспотским, које је добио од Византије, раскинуло је сваке везе између њега и Кантакузена. Они постадоше непријатељи.

Момчило се ожени и настани у граду Ксантији, одакле је господарио равницом у приморју Белога Мора. Тада је к њему дошао и Рајко али Томе није ту застао.

У чешћим бојевима, које је дотле непобедни јунак Момчило водио противу Кантакузенове војске и његових савезника, турских чета, и Рајко се извештио ратничким пословима и очеличио срце своје. Приљубио се уз Момчила као син уз оца, јер Рајко није свога оца ни запамтио.

Последња битка Момчилова била је његова погибија код Перитеориона, града недалеко од обала Белог Мора. У очи самог боја дошао је у стан Момчилов Тома. Дуго се на само разговарао са Момчилом, и остао је у његову стану.

Момчило је имао до четири хиљаде извежбаних коњаника, са којима је ступио у бој на отвореном пољу противу много надмоћније турске војске.

— Бој је био страшан, — причао је Рајко. — Небо се проламало од убојних узвика, од писке рањеника од поклича живих ратника. Земља је тутњела од трке поузданих жерава. Ваздух је пиштао од фијука стрела и узмахивања сабљама. Био сам рањен у леву руку, али сам јездио за стрицем својим. Он је био крвав и страшан. Узвиком је, ужаснијим од крика рањеног лава, плашио непријатеља, сабљом га је тлачио, коњем газио. У сред највећег окршаја окрете се мени и рече:

«Синовче, иди и нареди нека врата на граду буду отворена за нас. Срећа нас издаје!»

— Одјездио сам брзо. Ушао сам у град Перитеорион, али сам свладан и другом раном пао и онесвестио се.

— Кад сам дошао себи, било је све већ свршено. Градско је поље било општа гробница за Момчила и његове витезове.

— Шта је било са Томом, не знам. Доцније сам чуо, да се мој стриц могао спасти, али да су врата на граду била затворена.

— Много сам сумњао, али ништа нисам могао поуздано разабрати. Тома је, вели, био лако рањен у том боју. Не знам. Мож'да.

Толико је знао и пријатељима поверљиво причао Рајко.

Међу тим Тома се није више враћао Кантакузену, за кога се могло знати да ће пропасти. Није му се вратио ни онда, кад је он био постигао тренутан успех, наметнувши се за намесника малолетном цару византиском Јовану V. И није се кајао за то. Кантакузен је свршио свој живот као збачени царски намесник у манастиру, а лукави Тома Теологита продужио је своје напредовање у служби деспота Угљеше, где се после дужег лутања по српским областима на послетку скрасио.

Са свим незнатног рода из обичне куће цариградске, доживео је да у пуној снази свога века прими управу над војском чувенога ћесара драмског Војихне.

*

Враћајући се једне вечери са малог излета на коњима Тома је био добро расположен. У друштву са Љубојем, заповедником градске страже, Тома бејаше прилично измакао испред осталих пратилаца својих.

Дошавши близо драмског подграђа Тома и Љубоје пустише коње ходом, па наставише раније прекинут разговор.

— А војвода ти је Гојко добар пријатељ? — упита Тома Љубоја.

— Јесте — или управо био. Радо признајем, да је у почетку још при првом познанству нашем будио у мени не само осећања љубави већ и поштовања. Он је у речи мудар, умом окретан, његови су одговори пуни, кратки али смишљени. А нада свим му је мио поглед. Око његово продире, чини ми се, у свачију душу. Ал' баш тај његов поглед мене је — опрости, велможо —

— Говори искрено. Ми пријатељски разговарамо. Зар није?

— Тако је. Мене је тај његов поглед, канда, стао скупих жртава.

— Не разумем те, — притворно рече Тома.

— Хе, велможо, ал' ја разумем, а волео бих да не разумем. Него на што крити? Добро се загрејасмо винцем, и почесмо по души говорити. Ако си, велможо, кадгод имао нада, жеља и снова, и ако си за њих какве лепе и благе ноћи мислио, да ће се сви испунити док сване дан — онда ћеш разумети јачину мојих надања. А ако си после тога дочекао мутан и облачан дан, који је однео собом и твоје добро расположење — онда ћеш појмити и мене сада.

Тома се осмехну:

— Ево ти руке! — рече као у шали, дижући своју десну руку.

— Зашта? — изненађено питаше Љубоје.

— Да постигнеш срећу, за којом жудиш, — рече Тома.

Љубоје се зарумене:

— А од куда ти, велможо, знаш, у чему је моја срећа?

— Знам, јер умем читати људска срца. Ти си ме чудно погледао у једном тренутку, кад сам стрељао орла пред ћесаричином љубимицом. Не плаши се, али — и повери ми се, — рече Тома, смешећи се, па ободе коња.

Љубоје се пожури, да не изостане за њим, јер их и пратиоци бејаху већ сустигли у пролазу кроз подграђе Драме.

VI

У Крстопољу је од доласка Гојковог било све мирно, па се и преплашено становништво по ново одало своме свакидашњем послу. Али у души Гојковој није било мира. Без поговора послушан покојном ћесару и његовој жени Ани, Гојко је с места послушао њену наредбу и из Драме отишао не опростивши се добро ни с Маром, која је за његов ненадни и брзи полазак сазнала од Видосаве. Једва је успела да га причека при његовом изласку из града и да му китом цвећа каже, да ће на њега непрестано мислити и њему се надати.

Гојко је њу разумео. Али га је мучила неизвесност послова у Драми, која је добила новог господара, па је страховао и за своју љубав. Често је са високог бедема крстопољског поглéдао уз пут што води Драми, па је очекивао гласове ако ни од кога другог а оно од вернога пријатеља Рајка. Укаже ли се на

далеко прамен магле и путне прашине, у њему срце силније закуца и он жудно изгледа гласника из Драме.

Тако је проводила своје дане и Мара у Драми, а Видосава јој је била једина утеха, једина душа, којој се могла без устезања поверити.

— Ти опет тугујеш? — питала би је често Видосава после одласка Гојковог.

— Видо, ти знаш моје мисли, моје осећаје. Па могу ли друкчије?

— Разуме се, и можеш и ваља друкчија да будеш. Зашто тужиш? Ваљ'да зато што је млади војвода Гојко отишао на крваву војну? Отишао је у поверењу светле ћесарице наше, а кад се врати она ће му поверити и другу дужност. Повериће му — тебе и твоју срећу.

Мара се обично на таке и сличне речи зарумени, очи јој поглéдају веселије, а мисли иду далеко, сликајући и оживљујући најлепше снове њене млађане душе.

Али не мисли о њој само Гојко. Њена је лепота занела и Љубоја, заповедника градске страже и ваљаног момка у војсци ћесāровој. Лагано и неопажено љубав је освајала срце Љубојево, док га није потпуно освојила. Али то није нико знао, јер је Љубоје и самог себе обмањивао уверавањем, да је то тек само пошалица срца. Па ипак је неко наишао и на ту тајну стазу сазнања љубавних снова Љубојевих. А то је био главом препредени Тома Теологита.

Један поглед Љубојев, где је осећај отсо узде разуму, био је довољан да пробуди сумњу Томину. А једна ма и најмање основана сумња кадра је била привући сву пажњу Томину, само ако би била у опреци са његовим жељама.

Тома је мислио, да је Љубоје већ у његовим рукама. И одиста се Љубоје све више лепио уз тога, дотле немилог му, дошљака. А пијући у друштву са њиме, Љубоје је бивао све ређе са старим друговима својим.

Међу тим ни са̂м Тома Теологита није био слеп према сјају Мариних врлина, и ако његове мисли не идоше нити могаху ићи тако далеко као сањалачке жудње Љубојеве.

— Она је играчка за забаву у овом граду, међу овим дивљим створовима.

Тако је кадшто мислио Тома.

— Играчка се и не узима у руке са другом намером но да нас забави, а последња забава, коју нам може дати, то је њено кршење.

То је други пут мислио.

— А не би, на послетку, било на одмет и да се једном скрасим после толиког лутања. Та ја бих се могао и оженити и бити ћесар у Драми. Има у овим земљама и злата и блага свакојака, и вина и понуде, и господства — па опет шта је све то! Играчка, наивна или злобна игра — свеједно!

На то су се сводиле мисли Томе Теологите.

У томе се било већ у велико зашло у јесен. Деспотица Љуба очекивала је Угљешу, да је врати у Сер.

А кад се чуло да ће Угљеша за кратко време и доћи, почеле су се чинити велике припреме за његов дочек.

*

Кад труба са градског бедема огласи долазак високога госта велика се градска врата отворише широм а звона са градске цркве зазвонише. У Драми наста свечан тренутак.

Деспот Угљеша долазио је у походе својој ташти ћесарици Ани, долазио је да води своме двору своју љубу, па је, на послетку, и као врховна поглавица обилазио потчињену му Драму и њену област.

Ћесарица Ана изишла је са свитом својом до самог уласка у град. Свештеници и духовници стајали су у одеждама а градска посада са својим војводама у ратној спреми свечанога изгледа.

Угљеша је ишао на коњу са̂м. Испред њега јахала су два копљаника а по зади њега била је његова остала пратња, пред којом је био Тома Теологита.

Кад пређе велики мост на јарку, што са стране главних врата одваја цео град од западне стране градског подграђа, Угљеша се упути право великим вратима, на којима је још стајао превес, што је покривао грб Војихнине куће.

Ћесарица Ана држећи деспотицу Љубу за руку изиђе два, три крока напред, а Угљеша скочи са свога коња. Један копљаник из пратње

прихвати узде од Угљешиног коња, који је на мах стао као укопан.

— Поздрављам те, господару наш и мили зете мој! Буди скромном дому нашем милостиви господар и драги гост! — поздрави Ана Угљешу, па се окрете и са сребрног служавника, који принесе један дворанин, узе со и хлеб, подносећи их Угљеши.

— Здрава нам буди, узвишена ћесарице и драга нам мајко миле љубе наше! — отпоздрави је Угљеша узевши хлеб и со.

За тим се са њом загрли, па се пољубише у лице, а кад је Угљеша са искреним поштовањем пољуби у руку и она њега у чело — старој ћесарици заблисташе у очима сузе, које се као крупан бисер скотрљаше низ образе. Она их није крила, а оне, необрисане, сијаху као најлепши урес у часу радости ожалошћенога лика старичиног.

Држећи за руку Ану, Угљеша се окрете и пође са њом ка Љуби. Тада пусти старицу па се са деспотицом од срца пољуби.

— Добро ми дошао, мили господару мој! — поздрави га Љуба.

— Буди ми срећна и здрава, деспотице моја! — одговори јој он.

За тим узе Ану с десна и Љубу с лева од себе и пође с њима. Кад приђе осталима, прва се руке његове маши Мара, а он јој се благо обрати. После тога се поздрави са војводама, који га громогласним клицањем радости дочекаше. Стари се Властоје пољуби са њим, па сви лаганим свечаним ходом пођоше напред.

Прошавши и коњанике на претпоследњим вратима, дође Угљеша са осталима до последњих, где га дочекаше свештенство и духовници.

Најстарији међу њима, настојник цркве светог Прокопа, с крстом у левој и босиљком у десној руци ступи корак испред браће своје:

— Благословен од сада па до века Господ, који те, рабе Божји, посла к нама!

Угљеша пољуби, прекрстивши се, злаћени крст, а ђакон настојников изиђе пред Угљешом са осредњом, у злато уоквиреном, иконом светога Прокопа, заштитника Драме.

— Нека јаки Господ с небеса оснажи моју слабу десницу, да буде моћни заштитник свете цркве наше! — узвишеним гласом рече Угљеша примајући на дар поднесену икону.

Гомиле народа, мушког и женског, старог и младог, које се бејаху из подграђа искупиле у просторијама пред великим двором, гласним клицањем поздравише господара свог.

Тако је Угљеша свечано походио Драму први пут после Војихнине смрти.

Кад су господа ушла у двор, звона престадоше, а весео се народ ухвати у два велика кола. Држећи се за убрусе у колу запеваше песму, па се по њој стаде кретати леса играча.

То бејаше прво јавно весеље у граду после смрти Војихнине.

Усред највећег весеља изиђе из двора логотет Угљешин с пергаментом у руци.

Са њим је био Тома Теологита и неколико војвода.

Логотет се попе на камени наслон, који је стајао у сред дворишта служећи као степеница ради лакшег узјахивања и сјахивања с коња, па одви пергаменат.

Копљаници и народ слегоше се око њега, а он високо диже одвијени лист па стаде читати Угљешину повељу.

Да би обележио и у трајнијем спомену сачувао свечаност походе својој ташти, Угљеша објављиваше, да Ану утврђује у господству, које јој припада по заслугама преминулог Војихне, и даје јој власт ћесарскога сана. А уз многобројне поклоне и дарове особито издашном милошћу обасипа пресвети храм светог Прокопа у Драми, дајући му неколика села у метохију. Па, најпосле, скидајући неке терете дажбина и деспотског кулука са становника Драме, деспот призива благодет Божју на се и своја грешна дела.

Кад логотет заврши читање, Угљеша се појави на прозору с Аном и Љубом, а свет их весело поздрави, па, пијући и певајући, опет обнови коло.

Ана затражи Мару, да и она с њима изиђе, али ње не бејаше.

Она је међу тим у својој соби а на грудима Видосавиним лила сузе, јадајући се:

— Добра Видо! Милост деспотова није захватила онога, који је ње највише заслужан. До Гојка, забаченог и заборављеног, не допиру гласи овога весеља.

Видосава је тешаше, ал' она продужи:

— У место тога онај ми туђин досађује.

Видосава је, мало изненађена, запита:

— А чим, чедо моје?

Мара је погледа право у очи, хтеде јој нешто више рећи, али само додаде:

— О, Видо..... па загушена јецањем спусти своју главу на Видосавине груди.

VII

За време док се Угљеша бавио у Драми и док је обилазио омање тврђаве прелазећи и на леву обалу Месте ближе граници, Тома Теологита бејаше удвојио своју пажњу. До краја пажљив према Угљеши и деспотици Љуби, Тома је знао да та пажња иде само у корист његову. Тако је Угљеша све прегледао и нашао да је све онако, како је оставио ћесар Војихна издишући. А он је и тим био потпуно задовољан, јер је обично бивало, да у области наступи неред и расуло, чим нестане правог обласног старешине. И ако је знао, да је овом уздржаном реду у области драмској више припомогла сама личност Анина, коју су сви необично ценили и поштовали, ипак је Угљеша налазио да ће ту бити и какве заслуге новог заповедника драмске војске Томе Теологите. А и сам гранични положај драмске области доста је учинио, да се ново стање без поговора прими, јер се свима

ваљало бојати сукоба на граници са непријатељем.

Томи је било мало неправо онако Угљешино истицање и одликовање ћесарице Ане, али је то остало само у његовој души.

Кад се већ приближио крај гостовању Угљешину, ћесарица Ана жељаше да све славље не прође без уобичајеног великог лова, те забаве најмилије и великој и малој господштини, и старим и младим.

Ана сама није могла ићи, али је настала да спреме за ловачки поход буду што свечаније.

Соколови су, жељни плена, кликтали на дворишту, кад су осетили час поласка. Хртови су цичали и отимали се, а ловачки су се рогови пробе ради разлегали преко градских зидина.

Био је већ крај месеца октобра, кад и издашна јужна природа почиње лагано уступати пред првим јачим корацима зиме.

У празорје се кренуло одабрано друштво на чилим коњицима. Ту је био деспот Угљеша са оружјем и позлаћеним рогом ловачким; ту деспотица Љуба и лепа Мара на обученим коњима својим са лаком стрелом и тулом о рамену; ту је Тома Теологита, забринут да се данас не деси штогод, што ће му донетинемилости господареве; ту су Рајко, Љубоје и друге војводе. За њима а покадшто и поред њих јахали су соколари са изученим соколима на руци, а хајкачи мож'да већ

нестрпељиво изглéдају на означеном месту долазак ловаца.

Друштво је, изишавши из града, прешло преко пута, што далеки Самоков код Балкана везује са Крстопољем на мору, па се, остављајући у лево пут за Сер, дохватило кратке равнице на левој обали реке Мутнице.

Кад грану зора и они стигоше под источне огранке Меникејских гора, а што је сунце више освајало и они су све дубље залазили у шумску хладовину.

Друштво је било расположено, јер им скоро свима бејаше ово први лов од летос, од смрти Војихнине.

Угљеша, Љуба и Мара измицаху у разговору напред, а за њима се журио, још једнако забринути, Тома. Понеко од млађих витезова, кад му се досади држати непрестано на узди свога коњица, скрене с пута па дохвативши се више простора ободе чилога коња свог. Земља затутњи, суво лишће полеће сање у висину, дружба кличе, и после неког времена витез се враћа у ред са добро ознојеним и мало примиреним жеравом.

Соколари драже соколе, па се онда са њима свађају, а на крају целог похода два се дворанина, на омањим коњићима, шале:

— А како да ти не будем, синко, невесео — вели један од њих — кад сам ноћас снио немиле снове!

— Ништа, ништа, чика Благоје. Кажи сан, па ако ти не раскујем тајну без расков-

ника и не растумачим сам без вражбина, ево моје русе главе, — одговара онај други, младић.

— Истину велиш?

— Него? Зар не знаш да је моја породица учена? Зар си заборавио, да је једна моја стрина видела, истина мало по из даље, и саму свету Софију цариградску? Шта ћеш више!

— Добро, — осмехну се старац. Ево сна, па га тумачи. Љушкао сам се на облаку дуго, дуго, док ти се облак као провали или развуче, не знам ни ја, па ме испусти. Нисам дуго летео озго, па бућнем у неку воду. Кад тамо, а оно није то обична вода већ неко море, по њему свуда сама пена ал' црвена као сушта крв, а ја ту пену хватам, море ме љушка, а ја спавам.

— Врло добро, старче! — весело рече младић.

— Далеко је од добра, синко, — као забринуто вели старац. — Погинућу ти првом приликом.

— Ха, ха, ха! Погинућеш да Богме, и то још данас ал' од вина, старче! Ха, ха, ха!

— Пожуримо мало ову нашу кљусад, јер смо много заостали, — рече старац, и обојица ободоше коњиће.

На утоку великог планинског потока у Мутницу, чекали су хајкачи са хртовима господу. А недалеко је одатле и велики млин манастира светог Јована Претече са осталим зградама.

Стигнувши на уговорено место, дружина се поскида са коња, које прихватише копља-

ници. Таман се разданило, те ловци видеше да ће их послужити време једним од најлепших дана позне јесени.

Одморивши се мало, оставише коње, из којих је била читава магла од паре, па се почеше одвајати у омање ловачке групе по уговореном плану и са једном лозинком.

Тако се друштво брзо смањивало и на послетку ишчезе. На дати знак хајкачи са других страна почеше свој посао. За мало па се већ чује лајање паса, кликтање, одјекивање ловачких рогова и по неки нејасан одзив са другог врха планине. Већ клонула природа чисто оживе.

Деспотица Љуба није ишла са ловцима само из обичаја да се увелича друштво, већ је и сама била страсан ловац. Сада је у њеном друштву — више ради ње — била и Мара.

Врло вешти познавачи планине и свих долова и урвина у њој бејаху одређени за њихове пратиоце. Чувши после толиког времена кликтање и дозивање рогом ловачким, деспотица Љуба оживе, очи јој светлије погледаше а груди се бурно надимаху. Она одважно зађе у планину, вешто трагајући дивљач.

На једној коси она се, слутећи плен, одвоји од Маре и у лаком је скоку нестаде. Мамљена све дубље међу столетне грмове деспотица се и не сећаше да је Мара по жељи њеној очекиваше.

—Деспотица је дубоко зашла, — рече Мари стари дворанин Благоје, који заостаде као једини пратилац њен. — Недалеко је — про-

дужи он — одавде стари замак, подигнут у доба, кад је овде била међа гранична.

— Води ме тамо, — рече Мара.

То бејаше на самој ивици планинској, онде где кроз средину планине зија велика провалија, подигнута повећа сада готово опустела каменита кула овалнога изгледа.

Дворанин уведе Мару у доњи део из кога су полазиле стрме степенице за горе. Мара пођe тим степеницама и изиђе на горњи бој, где су биле две малене собе са једним предсобљем.

— Станује ли когод овде? — упита Мара дворанина.

— Нико. Само се по мало одржава као свратиште господе, кад изиђу у лов.

— А сврађа се овамо? — упита Мара, улазећи у собу, па видевши ловачку торбу на дивану у њој, додаде: — Ово је ваљ'да сада неко оставио!

Са уског прозора кроз дебеле зидине био је леп поглед. Тамо преко провалије настаје нижи део планине а преко ње се види далеко на југ.

У близини се зачу рог.

— Ако буде деспотица, кажи јој да сам овде, — рече Мара и старац се удали.

Мара приђе прозору.

Очима брзо прелете нижи део Меникејских Гора и даље равницу, кроз коју се пружао пут, што је спајао Драму са Сером. Али се ни на томе не заустави. Поглед се њен пусти кроз бескрајни ваздушасти простор, и тра-

жаше да се заустави тамо, где је држала да је Крстопољ.

Нашавши се усамљена у средини суморне ал' још доста крепке природе, у дивљини, која није ни без својих особитих чари, Мари срце закуца брже а груди јој се бурно шираху. За очима јој чисто одоше и дах и осећаји, а душа њена шапуташе:

— Далеко, далеко је он, кога волим и кога очи сада узалуд траже!

— Завидим мору, које запљускује обалу на којој се он одмара, кô што завидим и неранџи, коју сада мож'да сише!

— Сва се сада претварам у завист, јер је така завист — љубав неодољива!

— И ево овде, у осами ових гора, ближе јединому господу Богу, кунем се, да другог греха немам нити ћу имати до само те зависти!

— Ждрале, поносити бродару неизмерне небеске пучине, ти што летиш југу да тражиш светлијих сунчаних зракова, причај тамо, да овде има једно срце, коме би на сјају једних очију и топлини душе једне било свуда добро и у вечитом леду топло!

— Кажи да студен, што наступа, и вихор, што хита да обнажи лисно дрво, не могу замрзнути љубав моју!

— С Богом, мили гласниче!

И Мара, као и нехотице, махаше руком опраштајући се са јатом ждрала, који се све даље губише ка југу.

Врата се на један мах отворише, и на њима се указа — Тома Теологита.

Мара пребледе, а Тома, изненађен, заста за тренутак на вратима, али се опет брзо прибра и уђе, затворивши врата за собом.

— Извините, кнегињице, али мене је овамо пуки случај нанео.

Мара не могаше ни једне речи рећи, а Тома јој приђе још један корак ближе. За тим се окрете, те једним погледом премери собу, па онда, готов са одлуком, рече:

— Сумње нема, кнегињице, ово је фаталан сусрет. Уклонио сам се из друштва да у самоћи осећам тајну, што је у мојој души дубоко урезана. Наишао сам на ову кулу, па желећи да се трајније склоним од ловаца, који могу на ме наићи, уђох у ове зидине. Уђох да овде премишљам о ономе, кога овде — нађох—

— Велможо! ја —

— Не, кнегињице, нисам велможа, већ роб, роб свога срца и — твоје милости!

Недалеко од куле зачу се рог ловачки. Мара се охрабри:

— Велможо, то није лепо, да се витез користи случајем и шали —

— Душа моја страда, а кнегињица мисли да се тек шалим! Судбина ми је, видим, дала овај дан, да буде до краја мој! — топлином прекипеле страсти изусти Тома, и са свим се приближи Мари.

— Ја ћу се силом бранити — цикну Мара.

— Али без успеха! прекиде је Тома.

— Викаћу, зваћу у помоћ —

— Нигде никога у близини нема. Слушајте!

Слабљеење звука од ловачког рога казиваше да се та група ловаца опет све више удаљује од куле.

Мара задрхта, а Тома стаде непомичан.

Ветрић, што је скидао лисни урес дрвљу, унесе кроз прозор један пожутели лист. Тома га руком у ваздуху ухвати, па силом савлађујући се, рече:

— Овај нам лист шаље природа, да нас опомене на пролазност века човечјег. Не губимо времена. Ма шта било — и Тома бацивши листак диже руку да такне Мару.

У очима му је сијао огањ јужњачке природе, у њему је кипела страст, а разум је лако уступио своје место осећајима.

Мара са руком на ловачком ножу одступи последњи корак до зида, Тома занесен учини и тај корак, вихор зашуми кршећи суве гране високих грмова, а на вратима се те собе указа — Рајко.

Тома одступи натраг, а Мара викну:

— Спасите ме!

— Велможо! — загрме Рајко, — шта је то?

— Ха, ха, ха! — усиљено се насмеја Тома. — Кнегињица се без разлога преплашила.

Рајко севаше очима:

— Каква срећа те овде оставих свој ловачки прибор, да за њ дођем баш кад треба! Велможо, овде може бити свему крај!

— Не, настао је тек почетак! — одговори Тома, докопавши се врата и степеница.

VIII

Мара је ћутала о томе немилом догађају. У души јој је било тешко, али је ипак увидела да није без заштите, и ако је Гојко далеко.

Кад је са Рајком дошла до места, где се имала цела дружина сакупити, деспотица Љуба већ бејаше тамо стигла. Али Угљеше и Томе Теологите са још неким ловцима не бејаше.

Скуп је био одређен у једном пропланку са северне стране, а одатле је ваљало прилично ићи до манастирског млина, где се спремала поткрепа за утруђене ловце и хајкаче.

После неког времена стиже и Угљеша. Сунце је већ нагињало западу, а Томе још нема.

Они се кренуше и без њега, а оставише гласнике, који ће га обавестити о њиховом одласку.

У богатом манастирском млину добра вечера очекивала је изгладнеле ловце, а и сам монах Исаија потрудио се и дошао из свога манастира.

Угљеша, Љуба и Мара одоше на кулу, која је млину и његовим зградама давала изглед неког утврђења, а остали се одмараху око млина на пољу, и ако је већ јаче било захладнело.

У сумрак се приступило вечери.

Госпоштина је са монахом Исаијом вечерала на кули а остали ловци и хајкачи окупили су се око великих ватара у дворишту, те се у друштву залагаху погачом и месом а запајаху добрим вином манастирским.

Ветар је хујао и разносио увело лишће и ситне гранчице, распаљујући само јаче ватру на дворишту. Да одгоне студен, коју ноћ са собом донесе, ловци су пили, а да даду одушке изазваним мислима својим у оваким приликама почеше разговоре и наставише приче о прошлим данима, лововима и ратним приликама.

Све је пролазно, све бледи и угине, па и некадашње одушевљење за великога цара. С тога, кад дође на ред љутња на многе неугодности, које се данас осећају због метежа и раздвојености, један од ловаца рече:

— Нека је слава и хвала господу Богу горе и нашем милостивом деспоту на земљи, али ја мислим да је за све оно, што је наступило после смрти цара Стефана, крив он са̂м.

— Ко? велиш.

— Цар Стефан.

— Гле!

— Са свим. Основао је царство и подигао патријаршију али некако чудно. Не бејаше, браћо моја, тај посао рађен по закону Божјем и као што треба већ онако, како није вредно било.

— Слава нашем господару, што нам поврати мир душама и измири нас са црквом цариградском! — рече један.

— Гле, сад, а од кад се ти поче бринути за мир душе, кад нити постиш ко̂ што треба, нити што приложи цркви? — насмејаше му се многи.

— Не, браћо! Није толико ни до јела колико до дела. А милостиње не могу чинити, кад и са̂м живим од милости доброг господара, — брањаше се онај пола у шали.

— Тако је, тако! Е, па живео добри старац Исаија, кад нам је овако добро винце припремио!

— Живео!

И велика дрвена, у кожу омотана чутура непрестано кружаше из руке у руку.

— И вино весели срце човеково! — рече један пошто се добро поткрепио.

— Да Богме! — одговори други. — Ви, који сте били манастирски ђаци па побегли зато што не трпите мирис од вина, знате то најбоље!

Сви ударише у смеј.

— А, збиља браћо, шта мислите о оном сну, што се прича? — упита један озбиљније.

— А какав је то сан? — навалише неки са питањима.

— Неко пророчанство, шта ли? не знам ни ја, али сам тако чуо. Хришћанском цару јавио се у сну анђео Божји, узео му из руку крваву сабљу и предао Турцима. Зла коб!

Тешка слутња паде и осталима на душу. Ућуташе и замислише се.

Нему тишину прекине покадшто хујање ветра.

На некој клади више млина под брегом хукну буљина.

Неки се прекрстише, а један полугласно рече:

— На твоју главу.

Мало после зашкрипеше вратнице и заклопоташе точкови од двоколица. То бејаше пробрана, данас уловљена, дивљач.

Возари, пролазећи туда, поздравише ловце, али нико не устаде да разгледа лов. Чињаше им се, у насталој озбиљности, да свему томе није ни мало прилике.

Возари стадоше пред млин и унеше дивљач.

Тада прићоше ватри Исаија и Рајко. Ни они не бејаху веселији.

Силазећи низ степенице на кули, где оставише Угљешу са његовима да се сном крепе, нешто шапутаху.

— Неваљалац је он. Није ни чудо — туђин је, па га и не боли срце за овим народом, — рече Исаија.

— Ја сам одмах све јавио Гојку по поузданом момку, — шапну му Рајко.

— Погрешио си.

— Што ?

— Ваљало је мало размислити.

— Размислио сам и нашао, да ми је дужност.

— Онда, бар за сад, никоме ни речи.

У том прићоше ка ватри.

Они устадоше, да им начине места, па онда и сами седоше.

— Ево, отац Исаија ће нам казати што више о судбини данâ, што долазе, — рече један.

— А шта бих ти знао, синко, и казивати! Тешко ми је, кад станем размишљати о суд-

бини. Имао сам брата Матију, који је увек говорио: док сутра постане јуче казаћу ти шта је у њему!

— Твој брат, оче? — запита Рајко.

— Да.

— То нисам знао, — рече Рајко.

— Ни ми, — додадоше остали.

— Њега више нема, по свој прилици. Нестало га је, кад су Азијати заузели Галипоље.

— Реци нам, оче, што. Ми не знамо, — неколицина се њих обратише Исаији.

— То није било тако давно. Тек је шеснаеста година наступила од тог доба. Галипоље је мален али јак град. Он је бранио прелаз из Азије овамо, па је у свако доба могао бродове задржати и прекинути сваку везу међу Белим и Мраморним Морем. Ту у Галипољу живео је мој млађи брат Матија као трговац, који је због својих услуга, што их је чинио ђеновским и дубровачким трговачким бродовима, био на далеко чувен. Али Турцима је требао баш тај градић. И они га узеше. Два повереника царевића Сулејмана седну у чамац па се навезу, да преко мореуза пређу у Галипоље. Ноћ је била мркла и врло ветровита. Омање су се лађе прибојавале за се, али та два Турчина пређу на трошном чамцу. Њих поштедеше морски таласи, јер они бејаху — нема сумње — гласници Божје казне над покорима, што се у Византији починише. Они се извезоше на суво, а случај их намери баш на страну, где бејаше вино-

град мога брата. Виноградар му је био неки Грк. Плашљивица се препаде од Турака, па им поста верна слуга а издајица и свог рода и свога господара. Они га преведоше натраг царевићу, коме плашљивац причаше све што се имало рећи и о граду и о посади у њему. Ређаше им све, што у Галипољу вреди, а нарочито их, проклетник, наговараше да нападну на мога брата. Пошто му царевић даде достојну награду — скиде му главу са рамена, навезе се на сплавовима сâм са непуном стотином првих војника. На Галипоље нападоше око пола ноћи. Браћо, страшно ли је морало бити, кад је обест агарјанска пала у домове верних! Исекли су, што је под нож пало, а што се спасло у ноћној тмини, изнело је само голу душу. Па и то је готово све пропало. Неке су бездушници, који су издајом хтели да стеку милости, проказали Турцима, и они су главом платили. Други су поскапали на путу без игде ичега. Тада је нестало Матије и његове кћери, румене јабуке и највећег блага у нашој породици. Сумње нема пали су или сагорели у пламену њиховога дома. Никад и ништа не могах о њима дознати, а већ у Галипоље се није више могло ни одлазити.

Рајко је за време причања монаховог био пребледео, дах му у грудима бејаше чисто застао, два пута је хтео да прекине питањем Исаију, али му реч у грлу застајаше. А кад стаде Исаија, он узбуђено запита:

— А, велиш оче, твој се брат зваше Матија?

— Јесте, — одговори Исаија.

— А кћи његова? — упита опет Рајко и немирно устаде.

— Она је, златна јабука наша, била дете од десет, дванаест година, а зваше се — монах болно уздахну — Јелена.

— Јелена? — понови Рајко тако, да сви у њега погледаше, а Исаија, посматрајући га чудновато, рече:

— Да, Јелена!

— Ах! то је она! — јекну Рајко, ал' се на питање монаха, који, такође узбуђен, скочи, брзо прибра:

— Слушао сам од неких бродара о њима. За оца њеног рекоше да је пресвиснô од жалости, а она је остала и некуда отишла.

— Мож'да. Бог би дао да је бар она жива. Робом икад ал' гробом никад! За њега сам слутио. да је под земљом, Бог му дао у рају насеља! — тужно додаде Исаија па се прекрсти.

За тим опет седоше крај ватре, а Исаија рече:

— Ја сам тада био по пословима царским у Дубровнику, па сам све тек доцне сазнао.

Тешко је било даље говорити. Исаија је утонуо у тугу, а Рајку је било тешко као да се неке тужне успомене у души и пред очима његовим гомилаху.

Ловци се наслонише на руке подлактивши се, да мало продремају. Певци учесташе. Знак да је скора зора, кад се ваља кретати натраг у Драму.

У тузи својој бејаху будни само још Рајко и Исаија. Обојица ћутаху и гледаху у пламен, који се поступно гасио. Дрво плане, пуцка, топлином греје а пламеном светли далеко око себе, претвори се у жар па опет од њега остаје само угљен и пепео....

А то баш и мишљаху Исаија и Рајко о судбини човечјој!

IX

Кад се Тома Теологита онако непријатно растао од Рајка и Маре, ударио је косом, низ коју се лако спустио ка источној страни брега. Ту, крај једног студенца, нађе Љубоја, који се у самоћи одмарао. Љубоје је некада био страсан ловац, а од неког је доба охладнео. У лов је сада изишао више од невоље, да се не замери, него што га је срце вукло. А кад се нашао у планини, одаслао је своје ловачке помагаче, па је сâм остао код студенца.

Ту га, на положеном деблу једног скоро обаљеног храста, затече и Тома.

— А зар ти, војводо, не тражиш лова? — упита Тома Љубоја, седнувши до њега.

— Слабо.

— Ни ја не тражих — продужи Тома — али наиђох на читаву заседу љубавничку. Похватао сам тичице! Ти ме, без сумње, не разумеш? Добро, слушај. Био сам сведок необично поверљивог и пријатељског разговора

између ћефалије трилиског и наше лепе кнегињице.

Љубоја текну у срце, а Тома додаде:

— Нисам се надао —

— Ја јесам, слутио сам и наслутио, да она љуби Гојка војводу.

— Али ја рекох, Рајко —

— Он је само тумач њихових жеља.

— Онда ваља тамо на извору ту везу пресећи.

Љубоје ћуташе, а Тома се нешто замисли, па онда прекиде ћутање:

— Војвода је Гојко и иначе зрео. О њему постоје већ читаве приче по Крстопољу. Ми морамо још сада поћи у Драму.

— Зашто? — зачуђено упита Љубоје.

— Тако захтевају и наши и општи послови. Чућеш и видећеш. Ти желиш кући покојног Војихне добра?

— Као и себи самом! — искрено рече Љубоје.

— Онда је са њим лако!

— Али и Гојко ми је добар пријатељ.

— Који своме пријатељу срећу убија, душу тамни, наду одузима. Ипак чућеш. Где смо сад?

— Одавде до места, где нас очекују коњи са момцима, нема много. Ја сам наредио да они буду ту, да нас уморне прихвате, — рече Љубоје.

— Добро, хајдемо.

И они обојица пођоше, а после неког заобилажења и стигоше тамо.

— Ти ћеш бити гласник, — рече Тома једном разборитом копљанику. Отићи ћеш на свом коњу до нашег ловачког стана код млина, нађи светлога деспота и реци му: „Велможа Тома и војвода Љубоје отишли су у Драму, куда их је узвишена ћесарица ненадно позвала. Ипак — реци — није ништа страшно да би се светли деспот са својом свитом морао журити.“

За тим Тома и Љубоје седоше на своје коње и пожурише се.

Било је око заранака, кад пођоше, а у Драму стигоше доцне.

Ћесарица се изненади, кад јој се јави Тома, па преплашена скочи. Али је он умири. За тим су лагано продужили разговор. Ана је била изненађена.

— Узвишена ћесарице, ја мислим да не смемо оклевати. Држећи све то у највећој тајности, ипак се морамо журити.

После неколико тренутака Тома јој рече:

— Ја се стављам на расположење, да одмах пођем. Војвода је Љубоје са мном.

— Добро, он нека га за сад и замени. Али будите врло пажљиви према Гојку. Његова породица има великих заслуга за наш дом. Овде нико ништа не сме за сад о томе знати, да не би глас допро до старог Властоја, који се поболео.

— По вашој заповести, узвишена ћесарице! Не брините, јер је ваша ствар у поузданим рукама мојим, — рече Тома, са пуном готовошћу пољуби ћесарици руку, па се брзо

удали, оставивши Ану збуњену немилим гласовима, које јој је донео.

После неколико тренутака изиђоше из града на коњима Тома и Љубоје са једним пратиоцем коњаником и окретоше јужним путем, који је водио право у Крстопољ.

По мрачној ноћи јездили су коњаници врло брзо.

Сва тројица бејаху уверени да им се ваља журити: Тома, што је знао да гвожђе ваља ковати док је вруће, Љубоје — што му је Тома рекô да им треба хитати, а пратилац — што је морао да иде за њима.

Кад су лагано прелазили преко првог већег моста, што долази кад се пређе трећина пута од Драме ка Крстопољу, Тома рече Љубоју:

— Гојко је бунтовник, који спрема Крстопољ, да се оцепи од драмске области, па да га преда гусарима.

— То није могућно! није истина! — одлучно рече Љубоје, а Тома чисто уплашено похита:

— И мени и ћесарици јављено је у исто доба. Ја ћу Гојка вратити у Драму, а ти ћеш га за време заменити. Тако сам у споразуму са ћесарицом нашао за најбоље.

Ућуташе и ободоше коње.

Ваљало им је пуних десет часова јахати, зато у Крстопољ стигоше сутра дан у јутру.

Кад стражар са тврђаве огласи долазак њихов, Гојко им пође на сусрет.

Њихов га долазак изненади али и обрадова, па и не запази како се Љубоје чисто устезаше да се са њим пољуби.

Гојко их одведе на кулу, где је он становао и одакле је леп изглед на море.

На питања његова Тома одговараше непотпуно, само му искрено рече да је стари Властоје знатно болан.

Гојко сабра веђе:

— Коса је смртна у велико ударила у његов појас. Године су превалиле. Једва чекам, да се вратим у Драму. —

— И дочекали сте, — рече му Тома, па му онда испоручи: како га је ћесарица поздравила да управу у Крстопољу преда Љубоју, јер је он потребан Драми.

Гојку засија лице од радости:

— Хвала узвишеној ћесарици на таком поздраву а и вама, што сте ми га донели! Брате Љубоје, хвала ти на замени!

За час су војничка посада и онај мален број крстопољских становника знали, да су добили новог заповедника.

За Гојком су сви жалили, али су се надали да његов заменик неће бити рђав, јер је из његовог друштва. То су чули од Гојка, и били су мирни.

Кад је сав тај посао био свршен, јави се, неопажен, Томи неки Грк из Прависте, која је неколико часова на запад од Крстопоља.

— Од куда ти овде, Анђеле? — изненади се Тома.

— Хе, хе! — смејаше се овај сатанским смехом — ја сам свуда, где знам да ћу ти требати. Зар си заборавио на ону моју услугу? А бејаше, збиља, лепа девојка! Као пупољак ружин! Хе, хе, а ко јој је крив, што је била тако лепа!

— А где си ти сада? — упита га Тома.

— Свуда и нигде. Од неког сам доба у Прависти, а спуштао сам се чак на дно Грчке. Ђаво ме однео, ако знам, шта ми је право занимање! Ја сам и војник и видар и трговац и бродар. Овамо чешће долазим. Каква срећа што случајно дођох, кад и ти стиже!

— Шалу на страну, али ти си ми одиста потребан. Јеси ли ти још онај стари Анђео?

— То јест ђаво! Да Богме!

— А јеси л' тачан као пре?

— Да!

— И поуздан?

— Да!

— Колико можеш имати ваљаних помоћника?

— Толико, колико треба!

— Добро. За добру услугу боља награда. Пред вече да ми се јавиш. Иди.

Анђео оде, а мало после и Тома се састаде са Љубојем.

— Јеси ли примио заповедништво? — упита Тома Љубоја.

— Јесам, и већ сам почео издавати заповести, — одговори Љубоје.

— А стража вечерас?

— Ја сам је већ одредио. Ноћ се спушта.

У тај се мах врата на њиховој соби отворише широм, а на њих ступи Гојко страшног изгледа. Огртач му се са десног рамена мало спустио, те се у сумраку видело, како му мишица набрецује, кад му се груди од силног узбуђења надму. Очима је стрељао, у лицу је био црвено-црн, а левом је руком био подигао корице с мачем, да му буде ближе десници.

Томи у један пут постаде све јасно. Трже мач и ступи корак назад. Љубоје бејаше са свим изненађен, у забуни извади и он брзо мач, и ако не знађаше зашто све то бива.

— Варалице, прељубници погани! — грмну Гојко гласом раздраженога лава. — Све сам сазнао! Или зар твоје господство — стрељајући очима Тому — мисли, да су сви људи покварени, као што си сам. Тражио си невину љубав, да канџама раскинеш. Али си нашао судију!

Тома, сав зелен, шкрипну зубима:

— С тобом је свршено!

И пође на Гојка, заповеднички викнувши Љубоју:

— Војводо, напред!

Љубоје крочи један корак напред, али стаде и оста непомичан.

Гојко дочека Тому тако силно, да Тома на мах изгуби смелост, и баш у тренутку, кад Гојко измахну да му мач са свим избије из руке — двојица га нападоше с леђа, а један га тешким гвозденим ступцем удари по врату тако, да Гојко посрну. Тома прискочи, па га

полусвесног тврдо везаше, и кренуше, да га кроз отвор на поду спусте у тамницу.

— Хвала Анђеле! — рече Тома једном. — Ти увек стижеш, кад треба!

X

Успавано немилом слутњом а под утиском тешке и непријатне јаве, ловачко се друштво Угљешино и пробудило у суморном расположењу. После оних, мало веселијих, дана по доласку Угљешину у Драму дошло је доба, да се за оне тренутке наде и радости плати читавим низом сумњичења и суморности. Готово се нико и не труђаше, да се покаже веселији, но што је у ствари био.

У таком се расположењу и кренуше рано из јутра за Драму, а кад овамо стигоше, наиђоше на још хладније и затегнутије прилике.

Угљеша је одмах сазнао од Ане, шта се догодило. Чуо је о неверству Гојкову и задаћи Томина путовања у Крстопољ. Разборити деспот махну главом, и рече:

— Сумњиво!

Али ништа даље не уради, савладан неким чудноватим осећајима.

— Љубо! — рече у име исповести деспотици — јуче сам у лову наишао на дрво са тичјим гнездом. Мајка је младунаца била недалеко одлетела, мож'да је отишла у бризи да набави хране својој деци. Док се она тамо бавила, за тренутак се примакла гнезду грдно

велика змијурина. Ја сам је хитцем једним скинуо и ослободио сиротане, али је то било са свим случајно. Док се мајка бринула за добро са једне стране, прилазило је зло са друге. Ко мени може казати, са које ће стране несрећа на деспотовину нашу навалити? Врло лако може да дође са оне, од које се никад нисам надао! Тешка је неизвесност притисла душу моју. Она пати и страда.

Сутра дан дође из Сера гласник и донесе гласе, којима се Угљеша ни мало не обрадова.

Дуго је са̑м размишљао, па онда зовну деспотицу.

— Љубо, — рече јој он — ти знаш, о чему се мисли моје баве. Ти знаш, како ми је тешко, кад се препреке томе стану јављати. Ево немила гласа. Мој брат краљ Вукашин спрема војну у савезу са Балшићем а против Николе Алтомановића.

— То је стара мржња! — рече деспотица.

— Да, старој омрази даје маха, кад треба на новој мисли радити. Ваља штедети и сувише източену крв за ново бојиште, на коме ћемо бити — рекох ти једном — или први победиоци или прве жртве!

— Па шта си смислио предузети?

— Поћи ћемо у Сер, па ћемо удвојити бдење нада свим, што бива. Вукашина устављати нећу и не могу. Ал' хоћу и могу да учиним, да не заложи сву снагу у тој војни.

— Добро, господару!

— Ја не смећем с ума атонског проповедника.

— Тако мораш и чинити, јер си ти прва стража српској слободи на овој страни!

И они се кретоше натраг у Сер. Са њима пође и ћефалија Рајко, коме је било тешко остављати Драму после свега што је ономад у лову доживео а особито сад, кад није ни Гојко ту. Али је дошло време кад Рајко мора да обиђе Трилис.

Кад је сутра дан по њиховом одласку дошао Тома, искрено се обрадовао рашчишћеним приликама, какве је у Драми затекао.

— Мени — помислио је у себи — некаква сила помаже. Била она часна или нечастива, добро ми је дошла!

Задовољан је ступио пред Ану, да јој саопшти резултат свога поверенства.

— Узвишена ћесарице! — рекао јој је Тома. — Ваш је налог извршен. Али само још неколико часова да смо доцније стигли, он се не би никако ни могао извршити.

— Како? — питаше зачуђено Ана.

— И овако је ишло тешко, а онако би било немогућно. Плод би ђавољег труда био толико сазрео, да би тамо опасно било и приступити. Ево погледајте! — и Тома повуче на више левом руком рукав са своје деснице показујући Ани још крваво-модру белегу:

— Овим ме је даривао ваш некада вам веран слуга, војвода Гојко, кад сам отишао да га у име ваше сменим са дужности његове. Није хтео пристати, покушао је побуну. Али, преухитрен, савладан и затворен, данас може размишљати дуго о своме неваљалству!

Ана бејаше немило дирнута:

— Хвала вам, велможо! Али ја никад не мишљах, да је Гојко невера. Волела бих, да сам друкчије гласе од вас чула. Ах, то је страшно! Хвала вам! Верујем.

Међу тим је Мара непрестано тужила у самоћи. Кад се вратила у ловачкој свити деспотовој, Мара се једва уздржала, да одмах и пред свима на дворишту не падне Видосави на груди и да јој у сузама све исприча.

А кад је дошла у Видосавину собу, отворила је срце своје, да пусти тугу са њега, нека отече. Испричала је све Видосави, и ова се не могаше уздржати:

— Јадно дете! — уздахнула је, и сама бришући сузе.

А ни Мара ни Видосава још и не слућаху, шта се све у Крстопољу догодило.

Кад је Ану прошао први потрес и туга због крстопољског догађаја — онаког, о каквом јој је испричао Тома — одлучи, да сече руку зарад спаса целога тела. Прегореваше и заборављаше прошлост, о којој је сама наглашавала Томи при његовом поласку у Крстопољ.

— Ми смо — рече Ана Видосави — остављени од свих и свакога. Најпоузданији стубови, који су држали кућу нашу, почињу се рушити и издавати.

Па за тим исприча Видосави оно, што је и сама знала о Гојку у Крстопољу.

Видосава бејаше пренеражена. Чињаше јој се, да је наступио смак света, о коме се говори и верује. Али кад Ана настави:

— Једини искрени пријатељ мој у драмској области данас је велможа Тома! — Видосава се сети Маре, и несавладљива љубав према њој и болећивост у тешком положају њеном пробудише у Видосави толико смелости, да се усуди казати Ани, како не треба судити пре, док се све о сваком не сазна. На мах се одлучи, да нагласи Ани догађај у лову. И она га рече кратко и нејасно. Али је још више уби, кад Ана на то одговори:

— Ко зна, шта се крије у најближој будућности! Мож'да ће се Мара и велможа са мном и тобом још и смејати свему томе!

Видосава разуме са ужасом, куда Ана циља, па јој упаде у реч:

— Не, ћесарице милостива! Само немојте на то мислити!

После неколико тренутака Видосава је причала Мари све, што је од Ане сазнала.

Мари је било и сувише. Она не бејаше далеко од постеље тешке болеснице.

— Шта сад, добра Видо, да радимо? — питаше Мара јецајући.

— Да се боримо! — рече Видосава после малог размишљања.

— Како?

— Невоље у раној младости мојој нагонише ме, да се са њима борим, па да их и

побеђујем. Да се боримо! Причекај ме, и умири се.

Видосава изиђе, па се после неког времена врати:

— Дозваћемо оца Исаију, — рече Видосава. — Он ће нам помоћи. Стари дворанин Благоје већ је опремио једног поузданог коњаника, који зна шта ће монаху поручити. Дај ону амајлију са гроба Спаситељева, што си од оца Исаије добила. То ће му казати, да је велика невоља.

Мара скиде с груди амајлију, која јој је на свиленом гајтану висила о врату, пољуби је и даде Видосави, а ова је узе и брзо изиђе.

То је било једнога дана из јутра. Још пре заранака истог дана Исаија је био већ у Драми.

— Мора бити, да га је коњаник затекао још у млину, те није морао ићи манастиру, — говораше Видосава Мари. — То је срећа за нас, иначе не би стигао добри монах до сутра у вече.

Тако је и било.

Видосава се саста на само са Исаијом, и каза му све.

Стари се монах једва држаше на ногама од силног и тешког изненађења.

— Добро је — рече — што сте ме звали. Одмах ваља настати. А зна ли што о томе отац Гојков, Властоје?

— Ништа! — рече Видосава.

— Добро! — рече Исаија, па се упути одељењу, где је Властоје боловао.

После неког времена Исаија се врати отуд, па се јави Ани.

У разговору са њом Исаија помену, како је Властоје врло слаб. Ана додаваше, како нема изгледа да ће и устати са болесничке постеље, па га искрено жаљаше.

— Звао ме је, кад је чуо да сам амо свратио, — рече Исаија. — Тражио је, да га исповедам, али сам га одбио, уверавајући га, да томе још није време. Онда ми рече, да те замолим, да наредиш, милостива ћесарице, да неко оде и замени његовога Гојка. Жели стари ратник да загрли свога јединца. Верује да ће му лакше бити. И ја те, узвишена ћесарице, молим.

Ана бејаше у незгодном положају.

— А сме ли његов син изићи оцу на очи?

Па онда исприча све.

Исаија се привидно изненади.

После кратког ћутања он рече:

— Саслушај ме, грешног, милостива госпођо. Ствар онда добија други изглед. Отац — самртник, син — роб. А шта говори прошлост о њима? Неће то бити зла намера Гојкова већ мало већа слобода, која донекле младости и приличи. Али ја не говорим да га браним. Друго је нешто, што ми душу тишти. Ти си сада у незгоди: и по Божјим и по људским законима ти би сагрешила, ако ускратиш оцу на самрти да загрли сина јединца. Чини, госпођо, како те Бог учи, али —

Ана задрхта:

— Не, не, оче, пустићу га, учинићу, што Бог заповеда. Одмах ћу наредити, нека дође овамо. Нека оцу буде само син, а мени ће за тим одговарати као преступник.

— Хвала ти, велика госпођо!

И док је Исаија опрезно тражио Мару и Видосаву, да их обрадује, дотле је Тома већ био добио заповест, да одмах нареди, да се Гојко пусти из Крстопоља.

— Видиш, Анђеле, да сам имао право, што сам држао да ћеш ми и сад требати! — говораше Тома Анђелу, који је био са њим дошао у Драму.

— Готов сам на сваку услугу!

— Добро, — рече Тома. — Она ми је сада најпотребнија. Онај, од кога си ме пре неколико дана спасо у Крстопољу, пустиће се за неко време слободан. Он ће се одмах, чим се ослободи, кренути овамо. Али он не треба да стигне у Драму никад. Разумеш ли!

— Потпуно!

— Можеш ли извршити?

— Све! Погинуће од заседе на путу.

— Врло добро! Он треба да буде нападнут и убијен. Други неко биће у исто доба само нападнут.

Анђео гледаше Тому, тражећи обавештења.

— Видиш, — рече му Тома. — Не сме пасти ни сенка сумње на нас за то убиство. Да тако буде, поступи овако: онда, кад погине Гојко, нека други твоји људи нападну на ћесарицу Ану и њену лепу поћерку. Ја ћу

већ припремити место и начин. Наћи ћу се у близини нападнутих и спашћу их. Тиме сам постигао двоје: стекао сам права на неограничено поверење и љубав њихову, и ћесарицу ћу уверити да су нападачи били најамници Гојкови. Она ће и по оделу њиховом томе поверовати. А ти нападачи, срећно одбијени, љутито су се бацили на подбадача Гојка, и са њиме своје завереничке рачуне крвавим путем пречистили. То је моја мисао. Изведи је тачно још сад, па ми више неће требати твојих услуга. Ти ћеш се одмарати на венцима милости моје.

— Тако ће и бити! — одлучно рече Анђео.

XI.

Оставши са̂м, чим је отишао Тома Теологита, Љубоје се повуче и размишљаше о немилим догађајима, што се у Крстопољу пред њим одиграше.

У њему се борише с једне стране супарништво у љубави, уверење да Гојко није без кривице и свикнутост да се воља старијега без поговора изврши, а с друге стране стајаше неокаљана прошлост Гојкова, дугогодишње другарске везе и сумња у правичност велможе Теологите.

И први разлози попустише пред овим другим.

Љубоје зовну старешину градске страже.

— Је ли војвода Гојко ослобођен веза? — упита га Љубоје.

— По твојој заповести, војводо, још јутрос рано, одговори старешина.

— Добро. А у граду се не зна, шта је с војводом Гојком учињено?

— Тако је.

— Кад се довече са свим смркне, сићи ћеш Гојку, и отворићеш му слободан излаз. Казаћеш, да чиниш по моме одобрењу.

— Учинићу, али ако он не хтедне бежати?

Љубоје се замисли.

— Рећи ћеш му, да га позивам ја, да дође к мени, — рече после неког времена старешини

Тако је и учињено.

Тога дана у вече седео је Љубоје у својој соби, која је била слабо осветљена. Очекивао је Гојка.

Борба је у души његовој била још већа. Корео је себе, што није онда одлучно стао на страну Гојкову. Пребацивао је у исто доба сам себи, шта хоће сад са Гојком. Он, војник и слуга деспота и ћесара свога, тражи тајне ноћне састанке са оглашеним противником њиховим.

Прво му је говорило осећање према Гојку, друго дужност према старијима.

Са степеница се чу шкрипа. Неко долази. Љубоју срце јаче закуца, а у лицу се за часак промени.

Врата се отворише и уђе Гојко са старешином градске страже.

Љубоје махну руком и старешина се удали. Обојица ћутаху. Гојко је оштро гледао Љубоја, коме не бејаше лако.

Кад се по гласу, који са степеница долажаше, познало, да је старешина страже збиља отишао, Љубоје рече Гојку:

— Војводо! Док си ти тамновао, важни се догађаји збише. Ти си и нехотице учесник у њима. Ходи.

Гојкова праведна срџба попусти. На мах му сину мисао:

— Ко зна, шта је могло бити?

Он проговори:

— Реци ми: ко сам? заточеник или слободан војвода?

— Војвода Гојко, — одговори Љубоје одмах.

— Нисам, — рече Гојко. — Где ми је оружје, где су знаци мога чина?

— Ето их, — рече Љубоје показујући на застор — који је о зиду покривао шлем и оружје Гојково. — Узми, твоје је!

Гојко приђе Љубоју, који га ухвати за руку и посади до себе.

— Најважнији догађај за ово доба бејаше, што ја престадох бити што сам пре био: пријатељ пријатељу и млађи старијем. Једно се догоди ономад а друго сад.

Гојко га са свим разумеде.

— Није тако, — додаде он. — Ти остаде пријатељ пријатељу у невољи и оста верна слуга кад сазна да је господар мож'да обманут.

— Гојко, ми морамо отвореније говорити, — рече Љубоје. — Ти си постао заточеник, што си на велможу дигô руку?

— А зашто дигох?

— Не знам.

— Због овога, — рече Гојко, и из недара извади писмо, којим му Рајко јавља догађај са Маром у горској кули.

Љубоје прочита и задрхта:

—Ужасно!—викну он. — Ја сам био потпуно обманут. — Сада верујем да је туђинчев посао и моје именовање за заповедника овога града и краја. Ха, сад ми је све јасно.

Међу њима настадоше опширна причања. Обојица се потпуно обавестише.

За тим се братски куцнуше пехарима.

У разговору дочекаше зору.

Гојко предложи, да остане за кратко време у Крстопољу, док Љубоје не обавести ћесарицу о свему.

Али то не потраја дуго.

После неког дана Љубоје доби од Ане заповест, да Гојко дође у Драму али не ка ћесарици већ ка своме оцу, који је на самрти.

Гојко се пожурио и одмах кренуо.

Ишао је без иједног пратиоца, да би брже путовао. Одморни је Лабуд летео.

Превалио је био половину пута, кад уђе у један не много велики кланац. Лево и десно дизали се каменити брегови, а међу њима је текла једна далека Струмина приточица. Пут је Гојка водио поред речице.

Сјахао је био Лабуда и привео да га напоји, тапшући га по белом врату његовом. Таман је жедни коњиц дохватио воду, кад се око њега и његовог господара стадоше укрштати стреле. Једна окрзну по руци Гојка, који се на мах лати мача и узде коњске. Научени коњиц осети звук стрелина лета, диже главу, начуљи уши и очима чисто тражаше правац, куда му ваља полетети кад га господар ободе.

— Не умаче нам више! — грмну нечији глас.

То бејаше Анђео, који се са брега залете с копљем у руци право Гојку. А кад дође ближе пусти оштро копље, и оно се пребацивши Гојка, који на мах клече, преби о стеновит шиљак, који се из воде издизао.

Лабуд страховито захрза, а Гојко дочека Анђела мачем, и његовом крвљу попрска песак и камење крај воде.

Савладавши овога, Гојко се спремаше да продужи борбу са другим нападачима. Али се они не појавише. Само се са друге стране реке један повећи камен одвали и одроњавајући за собом земљу и потискујући ситније камење падаше ка реци Јасно бејаше, да је одатле заседа на мах побегла.

— Беже кукавице, — јасно рече Гојко — кад најгора рђа међу њима паде. Грче лукави, то ти је плата за услугу, што си поганом туђину учинио, и зато што сам испред твога копља морао клећи! Тако —

Гојко прекиде реч, и брзо скочи на Лабуда, јер спази, како у кланац ступише неки коњаници у великом трку.

— Помози Боже! — прошапта Гојко, намаче калпак на очи, прикупи дизгине Лабуду, па га ободе. Лабуд силно фркну, скочи па се као стрела вину.

— Војвода! војвода! — кликнуше коњаници познавши Гојка и његовог Лабуда.

То бејаху поуздани момци, које је опрезни Исаија у последњем часу, сумњајући на Тому и непознатога му Грка, послао да јуре у сусрет Гојку.

Њих су опазили Анђелови људи, те се, поремећени и пропашћу Анђеловом, склонише дубље не кушајући даљи напад.

*

Недалеко од Драме а близо великог моста, што је на јужном путу за морску обалу и Крстопољ, била је стара нека црквица, посвећена светом Прокопу, истом свецу, коме је посвећен и велики храм у Драми. Стари су људи говорили да се сећају како им је причано, да је ова црквица управо метропола новије драмске цркве. До црквице је била капела са једном одајицом, у којој је становао неки осамдесетогодишњи старац, свештеник, који је служио у црквици. Он је у исто доба био у целој ужој околини једина човечја прилика, јер црквица не имаше чак ни свога клисара.

Ту је Ана чешће долазила на вечерње или зором на јутрење.

Један пут јој Тома Теологита причаше како стари свештеник разбира што ње у последње доба нема, бојећи се да је није што и у чему несвесно увредио.

То је души Аниној било доста. Она се са скупоценим поклоном, који се састојао из једног чисто златног путира са осталим утварима потребним за причешће, крете да походи доброг старца и да буде на вечерњи. С њом пође — по њеној жељи — Мара и само један пратилац, стари дворанин Благоје.

Тома се једва одржао, да се не изда од силне радости, кад је видео да се његов план до краја извршује. Он пође у приличној даљини назорице за њима, а кад оне са својим пратиоцем ступише већ у двориште црквено, Тома се брзо изгуби у шумарку, што се са западне стране пута пружаше од Драме па далеко на југ иза црквице.

Ана је са пуно побожности и истинске богобојажљивости одстојала вечерњу с Маром, а за тим се, забринуте што се вече брзо спушташе на земљу, пожурише граду.

Кад се појавише из црквице, зачу се јак писак, који је долазио недалеко од цркве, негде око њене ограде. Њему се одазваше у два маха слични знаци из шумарка. Али то не опазише ни Ана ни Мара, а још мање стари дворанин, који бејаше прилично заостао у разговору са свештеником.

Ана и Мара доста брзо одмицаху. А кад дођоше до места, где се савија пут, те донекле иде кроз ту шумицу, пред њих искочише три, до зуба наоружана, човека, који по свему подсећаху на морске гусаре с југа.

Ана и Мара престрављене писнуше и стадоше, а један од оне тројице притрча и ухвати Ану за руку. Прискочише и она двојица, а један од њих извуче нож. Трећи говораше Ани нешто брзо грчки али тако покварено и нејасно, да га она ни у повољнијим приликама не би могла разумети. Ана је очајнички и несвесно грчила руку, за коју је бејаше нападач ухватио, а другу је подигла према ономе, што држаше гô нож. Мара клече до Ане и склопљеним рукама мољаше разбојнике.

Све је то било у једном тренутку.

На мах се зачу бахат коњски, али се нападачи, за чудо, и не осврташе.

Онај замахну ножем, а Мара раскиде огртач под грлом, и руком зграби, трже и откиде ниску крупног бисера, који јој је био под вратом а испод огртача. Бисер се просу по путу, а она остатак пружаше шаком нападачу.

У томе се тренутку иза шибља указа и у два скока стиже на знојавом Лабуду Гојко. Нападачи, изненађени, пустише Ану и Мару, и, преплашени, прескочише јарак крај пута, па ишчезоше у шуми. Гојко, збуњен неочекиваним сусретом, заустави Лабуда, скочи са њ, грмну на зликовце, који већ окренуше, и при-

хвати онесвеслу Ану. Мара не могаше ни речи проговорити. Место ње говораху речитније топле сузе, што се из њених очију пролише на руку Гојкову...

— Синко, нека те Бог благослови! Радо предајем забораву све што је било, — говораше после неколико тренутака Ана Гојку. — Нећу да се то икада преда мном спомене!

— Не, узвишена ћесарице! Не заборављај, већ испитај и казни кривца, — рече Гојко одушевљено.

— Све нек тоне у заборав! — заврши Ана.

Тада стигоше и Гојкови пратиоци а са њима и стари дворанин.

— Јунаци, зликовци нам умакоше, али им жртве не дадосмо! — довикну им Гојко.

— А ми једну и спасосмо! — одговорише они, показујући на старог дворанина.

— Ни крива ни дужна ухватише ме два напасника — причаше старац — те ми мачевима угрожаваху, док ме за врбу привезаше, па одоше у шуму не рекавши ни речи. И да ме грло не послужи, да добаци моје муке и невоље до браће, која пролажаху недалеко од мога мучилишта, ко зна шта би од мене још било. Не говорах ја залуд да је с оружјем и молитва у светом храму поузданија!

— Па ипак неће нашој срџби на свагда умаћи! — заврши Гојко.

XII.

Прошло је од тог доба три, четири месеца хладнијих зимских дана, па је дошло пролеће 1371 године. У Драми је за то доба било мирно и прилично обично. Стари је Властоје непрестано лежао час опорављајући се а час опет падајући у тежу болест. Монах Исаија обилажаше чешће драмску господу, а Ана је још непрестано причала, како су их разбојници изненадили на путу од старе цркве ка граду. Видосава се радовала Мариној срећи, а Мара је мање уздисала а више приповедала Видосави, како је она слутила, да ће се све ипак добро свршити.

Љубоје је и даље остао заповедник у Крстопољу, и с њим су били у Драми потпуно задовољни. Гојко је пак вазда био раздраган, и да му није извесна смрт честитога родитеља мутила душу, на небу његове среће не би било, мишљаше, никаквог облачка.

На скоро после његовог доласка вратио се у Драму и трилиски ћефалија Рајко.

Побратими су се искрено загрлили и братски ижљубили.

— Хвала ти, од срца ти хвала! — рекô је при састанку Гојко.

— Не, ја сам само своју дужност чинио, — говорио је Рајко — па мож'да сам пропустио што и од дужности учинити!

— А то је —

— Требало је да поганом туђину мачем срце потражим, и онда бих био сигуран, да

нисам ништа пропустио, што ми је у дужности било. А овако —

— Овако си урадио, како је требало. Оставио си, да се ствар својим током развија. Тако је и било и ми смо победиоци. Хвала ти!

Други пут је Рајко рекô Гојку, да неће више остати у Драми, ако Тома Теологита ту буде.

— Говориш из моје душе, — одговорио му је Гојко — али ипак и ја и ти превиђамо две ствари. Једно је, што ћесарица не жели чути ни речи од свега, што је до сада било. Друго је, што су дани врло ровити. Нама предстоји борба и ко зна колико дуга и мучна војна с Турцима. Између нас и Византије било је и прошло. Деспот је рачунао на грчку помоћ. Отуда је и био толико заузет да се што пре сврши измирење наше цркве са цариградском. Овуда је свуда становништво мешовито. Није мали број оних, што су остали на своме дому, кад је византиска сила устукла испред наше. Деспот рачуна и на њихову снагу. Уклањање с високог велмошког места данас Томе Теологите било би незгодно из тих разлога. Оно, што је Тому и довело овамо, то га и сада јоште одржава!

После тога је и Рајко одустао од свога захтева, али је продужио све више мрзети Тому.

Још један пут је повео реч о Томину уклањању.

— Њега би ваљало смаћи, — рече он — али наше није да бијемо из заседе. То је

његово. А на нас он никада неће отворено и витешки напасти.

— И сâм тако мислим, — одговорио му је Гојко, и на томе је њихово разбирање о уклањању Томином свршено.

Међу тим Тома се збиља био у опште повукао.

Кад му је играчка са ћесарицом и Маром код старе црквице осујећена, Тома је био ван себе од гњева.

Не помишљајући да његовом опаком савезнику Анђелу може икада какво предузеће исклизнути из руку, Тома је био безбрижан с те стране. Он се, напротив, бојао, да нападачи не поступе и сувише зликовачки према нападнутом женскињу, те да његова помоћ не дође касно. Кад је један од завереничке дружине, који је био код саме црквице, у шибљу код ограде, прикривен, звиждањем кроз прсте јавио, да су Ана и Мара изишле из црквице и пошле путем, двојица су стали вребати старог дворанина и ухватили су га, чим се растао од старца свештеника. Остала су тројица дочекали жртве, а Тома се спремаше, да се нападнутим нађе у помоћи ну све то поквари ненадна појава Гојкова.

Нападачима је, у осталом, било и то право, само кад су изнели главу. Што се тиче новаца, они су већ у напред довољно добили од Анђела, коме је Тома чешће пута у животу предавао своје пуне кесе блага.

Али Томи није било свеједно. Највећа му је погибао сада грозила од Гојка, који је

поред свих заседа ипак дошао здрав и читав Ал' и да нема те погибли, доста би Томи била и сама помисао, да је и нехотице себи одмогао а Гојку помогао, да стече права на милост Анину и руку Марину.

Јако пореме̄ћен у својим намерама, Тома се вратио у Драму тога дана доцне по ноћи, па је, правећи се изненађен тим случајем, изаслао поједина одељења да прокрстаре по околини, не би ли наишли на нападаче и у опште на сумњиве људе. Али није заборавио и да им тачно означи места, до којих ће трагати за злочинцима, па, ако их не нађу, да не иду даље, већ да се врате у град. Тиме је осигурао бегство својим савезницима.

Сутра дан рано Тома се у јакој пратњи војничкој кренуо на источна крајишта. Обилазећи крајишнике и целу источну границу, он се нарочито задржавао и гледао да се не врати што дуже у Драму. Он је сад желео само освете, а знао је, да њој није још време.

Тако је на путу провео добра два месеца.

Зато је у Драми било још мирније.

У једно се доба учинило доброј Видосави да не треба више тајити од Ане љубав између Маре и Гојка.

И она рече Мари.

У Мариној души наступи бура. Она се ломила, док је Гојко не ослободи неизвесности.

Кад је један пут Мара сама у градском врту обилазила цветне садове, који бејаху од студени клонули, уђе у врт Гојко, и приступи слободно Мари.

— Маро, — рече јој он — ти си већ моја пред Богом. Али свет то не зна, а ваља ти то бити и пред њим. Не брини, бићеш. Мој добри отац болује без пребола, али ја молим Бога, да му да толико снаге, да може једнога дана дати благослов очински своме јединцу. До сад не дочеках таког дана, али Бог је милостив. А дотле не брини.

Колико су год речи Гојкове о његовом старом оцу ожалостиле Мару, толико су је исто и умириле речи, којима јој је Гојко јасно казао шта мисли и смера.

Видосава није више наваљивала, па ни онда, кад се у Драму вратио са свога дугог пута Тома Теологита, кога је она држала за домаћу несрећу и злу коб.

Ни Видосави а још мање другима није била тајна, да од доласка Томина чешће долазе њему неки непознати гласници са далеког пута.

Разабраше само толико, да су поклисари од границе, а један пут чуше да су чак од Пловдина, али ништа више нико не сазна.

Поклисари доиста бејаху од Пловдина, тврдога града на половини пута између Дренопоља и Средца.

Пловдин бејаше у јуначкој невољи. Опсела га силна војска турског цара Мурата, брата преминулог царевића Сулејмана, срећног освојача несрећног Галипоља.

Пловдин је био још као оаза у пустињи заостао у рукама бугарским, захваљујући висини и јачини својих зидова и опкопа.

Али је турска сила постајала сваког дана све већа а пловдинска се посада нагло смањиваше.

Заповедник се Пловдина уздаше једино у српску помоћ. Зато се и обрати српској страни. Посада се јуначки држала неколико недеља, док су поклисари, провлачећи се кроз турски логор, доходили у Драму и из ње се враћали.

Пловдински је заповедник нудио свој град Утљеши, ако дође и одагна Турке око њега. А та баш понуда не бејаше по вољи драмском заповеднику Томи, у коме је по ново сӣнула мисао да су бољи и Турци него српска превласт.

И тако су све молбе и сва преклињања пловдинске посаде налазили свој гроб у Томи, који је обећавао и — варајући ћутао

А турски се гвоздени ланац све јаче стезао око Пловдина....

У то доба у Драми, где нико други није знао нити је могао слутити шта се код Пловдина догађа, угасио се живот једнога старог витеза. Умр̍о је војвода Властоје.

Био је један од топлијих пролећних дана у месецу марту. Брижни је Гојко веселије поглéдао, јер му се чињаше, да је грешио што је мислио, да је бољка доброга му оца без пребола. И тога се дана почео надати.

— Оче, — рекô је Властоју — сад, кад се враћаш ка животу, кад развесељаваш душу моју, обрадуј и срце моје, и благослови свога

сина, да сме с твојим благословом ступити пред свети олтар, кад томе буде време!

И Гојко клече до болног оца, па саже главу.

Властоје задрхта, по лицу му се разли нека веселост, диже руку, која се тресла, и спусти је на главу Гојку:

— Да си благословен! — прошапта старац, па за тим понови: — Да си благословен!

То бејаше знак да говори из чистог уверења и истинитих осећаја.

Гојко пољуби ту суву руку, а старац му даде знак да се дигне. Он устаде, па седе до оца на постељу. Отац узе његову леву руку у своје обе, па, гладећи је, упита га:

— А девојка, синко?

— Кнегињица Мара, оче!

Старац се задовољно осмехну, па поче. прекидајући на махове, причати Гојку о својој љуби а његовој мајци, која је рано умрла и коју Гојко није ни запамтио.

Тако је Гојко дочекао вече.

Старац је ућутао, склопио очи, и лагано испустио руку Гојкову.

После дужег времена Властоје тешко отвори очи, у лицу поплаве, нешто неразумљиво стаде шапутати и руком показивати на груди.

Гојко скочи, а Властојев слуга отрча.

На мах се искупише сви. Ту бејаше Ана, Рајко, Исаија и остали. Властоје се с душом борио.

Гојко клечећи држаше десном руком очеву главу а левом покри лице и очи своје, да њоме заустави сузе, које срце не штеђаше. Ана држаше велику воштаницу а Исаија причести самртника.

Властоје их још једном погледа, заустави поглед на Гојку, очи му још једном сйнуше — и издахну.

Гојко зајеца, витези скидоше калпаке Исаија шапуташе свете молитве, и не би ока, које не ороси суза.

У тај мах стражар са куле на бедему огласи да граду долази неки ненадни гост...

То бејаше тужна ноћ: звезда последњег витеза, који је с минулим јунацима стварао величину и царство српско, утрну онда, кад заповедник непобедног Пловдина, огрезао у крви и ранама, долази да на општи ужас и изненађење буде зао гласник, да је Пловдин — пао!

XIII.

У Серу држи Угљеша мало породично веће, на коме су само он и брат му краљ Вукашин

Озбиљног лица засела су браћа Мрњавчевићи за камените сто у великој богатој одаји Угљешина двора. Ноћну таму разгањају у соби велике воштане свеће, које у позлаћеним светњацима стоје на столу.

— Ми идосмо до сада одважно за звездом судбине своје! — обнови Угљеша разговор после неког ћутања.

— Борисмо се неуморно и само знадосмо за победе! — додаде Вукашин.

— А сада?

Вукашин се замисли, а Угљеша сâм себи одговори:

— И сада!

— И од сада? — упита Вукашин.

— И од сада! — одлучно одговори Угљеша.

— Добро. Ал' ко да нам помогне, ђаво или Бог?

— Бог!

— Можемо ли се и даље поуздати у стару срећу?

— Не знам!

— Већ?

— У стару десницу!

— А није ли она изнемогла?

— Не!

— И ја тако мислим, — одговори Вукашин. — Руку ову не замори ни један непријатељ царства или куће наше.

— Тако је. Матија Кантакузен је томе сведок. Неће порицати ни Синиша. Лазар нам је вајкадашњи противник, али ће и он исто рећи. Упамтише нас Грци, нека нас не заборављају ни Турци.

— Ствари стоје чудновато. Ми смо истина, са Балшићима у родбинској вези али то није довољно да бисмо се могли на њих поуздати.

Моја кћи а твоја синовица Милица, жена зетског господара Ђурђа Балшића, не може бити довољна залога за трајно пријатељство, и искрено савезништво између нас и Балшића. Још се мање смемо ослонити на млађега брата Балшу, господара северне Арбаније. Од како је прошле године умро најстарији њихов брат Срацимир, плахе али витешке природе, нису више Балшићи ни у колико поуздан стуб за извођење наших мисли. С Николом Алтомановићем, моћним господаром ужичким, ја сам у отвореном непријатељству. Само је још неколико дана требало па да се војске наше сукобе. Ђурађ Балшић ми хоћаше ту бити користан савезник, али — само ту. О Лазару Хребељановићу и Вуку Бранковићу не смемо ни помишљати. Они су нам већи непријатељи од ових, ради којих се и договарамо. Мој Угљеша, кад не би било људских грехова више но што има врлина, сви би се ти стекли с нама у једну заједницу противу страшног новог непријатеља свих нас. Па кад бисмо се ослободили погибли, онда бисмо могли опет продужити међу собом борбу да расправимо на коме од нас ваља да остане царство! Ал' тога нема, а ја оружје своје нећу положити пред горима. Цар није био подобан да одржи велико наслеђе. Неко је морао владати и њим и царством. Знао сам све, који су у милости код цара. Проценио сам њих и њихову силу, па не нађох онога што царству нудисмо ми. И ми устасмо против њих. Цар стаде уз њих. Ми бејасмо тада и против цара. Успесмо.

Победисмо. Али не захватисмо толико снаге, колико нам треба, да сами на својим плећима изнесемо цело бреме брига о пространој царевини. Ми стојимо међу њима као јачи од сваког посебице, ал' и као слабији од њих свих скупа. Сад се јавља нов непријатељ. Ми нећемо одступити пред њим, као што се не поклонисмо пред њима!

— Тако је!

— А Тома Прељубовић у Јањини?

— Он је истина примио управу над епирско-тесалском краљевином у име свога таста Синише, који је у дубоким годинама на самртничкој постељи, али нам не може бити од помоћи. Он је син ћесара Прељуба, али не и прејамник духа његовог!

— Онда нам остају само браћа Дејановићи, Костадин и Драгаш, и њихов стриц војвода Богдан. На њих можемо рачунати?

— Можемо. На вратима деспотовине браће Дејановића већ куца османлиска сила код Самокова испод Рила. Они морају с нама. Они ће се радо одазвати нашем позиву. Тако исто и Богдан. Његова војводина може трајати само докле није сама — без наших држава.

— Њих ћемо и позвати — и само њих, јер од Бугарске се немамо чему надати. Од како је пре пет година умро њен цар Александар, она брзо иде своме крају. Три цара, три нова њена владара не осећају дужности своје.

— Поуздаћемо се у оштро гвожђе наших мачева и копаља, — поузданим гласом рече Угљеша.

— На Цариград најмање можемо мислити, — напомену Вукашин.

— Да. Тамо је на престолу убица свога сина. Јован пети Палеолог не може се борити против азијатских варвара. На њему је право проклество. Он је сина свога ослепио. Он није достојан да гине за свету мисао!

— Моји синови морадоше остати код савезничке војске моје и Балшићеве противу силе Алтомановића. Расправи ли се и та зађевица пре нашег похода на Османлије, и њихово ће оружје бити поред нашег.

— Млади витезови! Вукашине, то је све на шта се ослонити можемо! — рече значајно Угљеша, гледајући право у очи Вукашину.

— Доста је! — одлучно додаде Вукашин.

— Брате, ми ћемо и сад под окриљем звезде нашег рода поћи у бој за једну мисао! — одушевљено рече Угљеша, и устаде пруживши руку Вукашину.

— И стати брат уз брата па победити или бити побеђени! — одговори Вукашин, стиште руку Угљешину, и устаде.

Браћа се загрлише и пољубише.

У дворану ступише деспотица Љуба и војвода Гојко.

— Опростите, али не долазимо да вас обрадујемо, — рече деспотица. — Храбри бранилац и заповедник јакога Пловдина предао је свој дух Господу!

— Бог да га прости! — с искреним болом рекоше Вукашин и Угљеша.

— То бејаше честит јунак! — додаде Угљеша. — Он је своју дужност савесно извршио. Није био Србин али опет бејаше ваљан хришћанин. Одликоваше се од својих земљака.

После неког времена Угљеша се окрете Гојку:

— Војводо! Ти си честитог покојника допратио или боље донео на рукама у мој дом. Ти си ценио његово јунаштво и његову племенитост, па се ниси одмицао од постеље његове. Ти се побрини, да се врлом витезу ода последња почаст, коју је истинито заслужио. Благо мојих ризница стоји ти на расположењу.

Гојко се поклони, а деспотица прихвати:

— Све је већ учињено, господару. И ја ћу сузу захвалности канути на одар ваљаног витеза!

За тим се деспотица окрете Вукашину:

— Заповеда ли превисоки краљ и мили девер мој да се уклонимо?

Вукашин се пожури:

— Не, мила снахо моја!

— Или је мож'да превисоки краљ уморан са дугог пута?

— Ни то не. И ако сам вечерас стигао из логора војске наше, што је недалеко од Требиња, ипак не смем још мислити на одмор. Не дођох да се одмарам, већ — на позив братски — да с вама послујем.

— Гојко, — рече за тим Угљеша, — ја немам поузданијега гласника од тебе. А војводе причају да се са твојим коњем не може мерити ничији у брзини и издржљивости. Ти ћеш, дакле, бити гласник. Ићи ћеш на доста велики пут, и до успеха твога поклисарства стоји много. Однећеш од нас књигу деспоту Костадину Дејановићу и његовом брату деспоту Драгашу. Ти ћеш их позвати на заједничку војну противу Турака. Ми полазимо с намером, да турском господовању у нашим и византиским крајевима учинимо крај. Ми верујемо у срећну звезду наше судбине!

— Светли деспоте! — радосно прозбори Гојко. — Хвала на такој задаћи и великој милости. А ја ћу бити први војник под том заставом.

— Господару,—у радосном узбуђењу огласи се и деспотица, — веруј са превисоким братом својим у победу твојих узвишених мисли, веруј и вера ће те твоја спасти!

— Добра снахо, — осмехну се Вукашин — код таке љубе није тешко Угљеши бити велики!

*

После три дана, кад је већ Гојко био на путу, а други гласник одјездио Богдану, ушавши једне вечери у собу Угљешину, деспотица затече свога војна при отвореном прозору, са кога се лепо видео један део звезданог неба.

— Господару, ти си од силног посла данашњег уморан? — упита Љуба Угљешу.

— Не знам, добра моја Љубо, — одговори Угљеша. — Али кад ти велиш, без сумње је тако. А ти си, мож'да, опазила оно, што ја нисам. Опазила си, мож'да, да ми нестаје звучних ал' меких речи, кад с тобом говорим. Видела си, мож'да, да бо́ре с чела мога не слазе ни онда, кад слушам твоје лековите речи. Мож'да сам више дивљи а мање питом, мож'да и не личим више на *твога* Угљешу. Али — опрости!

— Господару мој! Не, нисам то мислила, нити сам то на теби опазила. Али јесам нешто видела, и то ћу ти радо казати. Добри Угљеша мој! Војна је крвав посао, страшан и кобан. А ти се ове војне не плашиш. Ти си уверен да се крв мора пролити за свету мисао ускрснућа српске снаге и јединства. И то ти даје ведрине. О, како сам се осетила срећном, кад си ономад рекао, да ипак верујеш у срећну звезду своју...

— Ходи, љубо моја — прекиде је Угљеша — погледај на оно звездано јато. Видиш ли моју звезду? Она је сада сјајнија. Је ли?

— Јесте, драги господару!

— Да, љубо моја, сјајнија ал' само зато, што јој даје јачег сјаја она светла звезда до ње. Ти то мож'да не видиш, ал' је мојим очима јасно, како се сјај једне у другу прелива. То је твоја звезда. Моја је звезда нестална — то је звезда променљиве ратне судбине; твоја је стална у сјајности — она је звезда мира и љубави!

XIV.

Недалеко од Радовишта а у области горње Струмице у деспотовини браће Дејановића близо пута била је једна повећа колиба. Уз неке старе рушевине пастири су наслонили отесана дебла и утврдили главне делове скромнога обиталишта, које су после изводили у мање преграде, покривајући све то сламом и кровином. Од те колибе почињали су катуни и трла, који су се продужавали северно и преко првих огранака планине Плачкавице.

Једне летње вечери седео је пред том колибом неки старац у пастирском руху са великом чупавом шубаром на глави и дугачком палицом у руци. Он је био први пастир и старешина над осталим својим друговима у првом равнијем катуну. Сунце је било већ зашло, а ветар је нагонио облаке, који су се скупљали на небу. Изгледало је, да ће бити бурне ноћи, али се старац није плашио. Погледао је, с које се стране гомилају облаци, па је био безбрижан. Мрак се брзо спустио, а кад ветар поче да шиба капљицама, које по мало промицаху, старац устаде и уђе у колибу.

Цела се колиба делила на три дела. С поља се улазило у простран предњи њен део, који је био ограђен високом оградом од сламе, притврђене местимичним преплетом између два повећа коца. Овај део не бејаше покривен. Из њега се улазило у друга два дела, који су, покривени, стајали један до другог као

две одаје у зиданој згради. Међу њима је био пролаз, те су обе биле у вези.

Старац уђе у предњи отворени део, који је оним двема преградама служио и за ограду околног дворишта. Прегледа још једном, колико се могло разабрати, по небу, па се саже и подстаче огањ, који је на сред тога дворишта лагано горео. Намести ситнијег грања око двеју омањих клада, које су биле у преклад сложене, па уђе у покривену, праву, колибу.

Ветар је већ био престао, а крупна се киша спусти.

— Одржаће се, и неће се загасити, јер ће киша брзо проћи, — рече старац за се, кад се наже, те из колибе погледа, како се пламен одупире киши.

Прође још неко време, а старац, наслоњен леђима на повећу камарицу сламе и седећи на некој кожној простирци, мирно посматраше огањ и његово поступно слабљење.

У души и сећању његовом лагано ницаху једна по једна успомена. Прво се појави само нејасна контура као кад таласи помоле окрајке неког потопљеног предмета. За тим се једна по једна црта и сличица све јаче отимље од заборава, све видније искаче на површину, док се на послетку не заблешти цела слика у пуном сјају миле светлости своје. И тада се старац загреје. Гледа пред очима прошлост, најлепше тренутке, које је доживео, и будан снива, прелазећи с једне слике на другу и од једне успомене ка другој

Готово од кад памти за се вечито је по катунима, па се свикȏ на самоћу по неколико недеља. Он уме читати звезде, зна свакој јаснијој звезди њено име онако, како су га старији пастири у његовој младости учили. Он познаје који ће ветар донети добро и лепо а који зло и ружно време, који ће натерати мало лепе а који много штетне кише. Он зна, на којима се изворима скупљају виле, где се купају, какву траву треба наћи па бити видовит. Тражио је толиких лета ту травку, па је не могаше наћи, а зна је описати, као да ју је небројено пута имао у рукама. Он добро разуме и тичји језик, зна и по лѐту њиховом наслутити, какви ће — мили или тешки — догађаји наступити.

Био је момак од двадесет лета, када је била међусобна војна. Рођена се браћа поделила на два логора. Једни су бранили старог краља Дечанског, други су били уз младог Душана, за кога је тада слушао да је његов врсник. Страшно ли је тада било! Катуни и трла бејаху пуни бегунаца, немоћних стараца, слабих жена и невине дечице! Али није, хвала Богу, дуго тако трајало. Пре него што је запљуснуло до њих на височима, море се међусобне заваде стишало. Истина, многи су заплакали, кад су чули да је стари краљ био жртва, али су њихов плач на брзо загушили радосни усклици оних, који су поздрављали сјајне успехе младога краља. Војне су биле доста честе, али се на њих ишло весело. Млади су људи веровали, да Душанову војску нико

не може победити, па су радо у њу ступали. Тада је и он постао војник. Прошао је први пут тада кроз красну вардарску долину, видео је и Струму и Струмицу, и многе тврде градове. Стари су сумњали у срећан свршетак свих тих предузећа, па су вртели главом, кад се војска победоносно враћала. Нису смели говорити што су мислили, али се ипак знало, да они верују, како на Душану нема правога благослова. Ни са̂м сјај царске круне ни скиптар српског патријарха не могаху да одушеве стара сумњала. И одиста они имађаху права!

Старац заклопи очи, као да би хтео оживелу слику вечито задржати пред собом. А кад погледа поново, очи му бејаху влажне. Он диже руку и обриса — сузе.

Уздахну, па се окрете на страну, а руком подлакти главу.

...Не, одиста су старци право говорили! Па шта је од цареве тековине? Господа се царска завадила одмах по његовој смрти, а прави наследник, нејаки Урош, моли, куне и преклиње, да се стишају. Они се разлазе као непријатељи и деле у таборе. Залуд је ту Урош са царским скиптром и круном, кад на њој нема истинског благослова! Господа се са свим оцепише од цара свога. Шта је са њим? Он нема снаге — јер нема благослова! А мож'да није више ни жив? Потуца се од немила до недрага. А такав је живот тежак, гроб је милији. Веле чак, да су га и убили. Ко зна! Где нема Божјег благослова, нема ни живота!

Киша је све непрестано падала и ако већ много слабије. Небо се разведравало, још мало па се с једног краја почеше и звезде показивати.

Тада зачу старац хрзање коњско и неки глас, који као да дозиваше некога. Лагано устаде и протрља очи, на које се већ почео сан навлачити. Изиђе у двориште, и приђе ватри. Она се већ била загасила, само је један крњадак лагано тињао. Старац се саже, једним дрветом разгрну покисли пепео и пухор, па оно мало огња метну на суво место. За тим набаца на њ танког грања, бирајући са велике гомиле оно оздо, које киша није много овлажила, па устаде и упути се на поље, одакле је по ново чуо глас.

— Помози Бог! — поздрави дошљак старца, и скочи с коња, па га поведе ка уласку у колибу.

— Бог ти добро дао, путниче и намерниче, —одговори старац, гледајући дошљака, његову дугачку искислу кабаницу и доброга коња.

— И јесам путник, кога ова киша натера да сврати мало до тебе. Из даље сам запазио ватру на овоме брежуљку, па се упутих са правога пута у страну, — одговори путник.

— Добро ми дошао!

И они уђоше у двориште, а путник уведе и коња, па га привеза за један колац.

Кад приђоше ватри, која се бејаше јако разгорела те пламеном осветљаваше на далеко, чисто позлаћујући жуту сламу унао-

коло, путник скиде кабаницу и разастре је по гомили грања крај ватре да се суши, па сам седе на велику једну главњу с друге стране огња, а домаћин подстаче ватру.

Тада старац познаде по оделуда је његов намерник неки млади војвода.

Обојица ћутаху подуже, док старац, на послетку, прекиде ћутање:

— Из далека си, војводо?

— Из далека, и идем доста далеко. Ја сам од стране деспота Угљеше.

— А, тако! — протеже старац. — А је ли тамо све мирно и добро?

— До сада јесте, хвала Богу!

— Бог ће дати, да и даље буде!

— Не. На прагу је војна.

— Војна? с ким?

— С нечастивом силом агарјанском, с Турцима, што преко мора дођоше.

— Они се не крсте, војводо?

— Не крсте.

— Дȃко нам Бог милостиви помогне!

По том се старац мало замисли, па као за себе рече:

—Деспот је јунак! То сам и слушао и очима гледао, — па продужи причати из своје прошлости.

А после запита:

— А он, ваљ'да, има и добрих војвода? Има, има — ја сам чуо за једног његовог војводу младог Гојка. Хвале га на далеко, да је честит јунак. А деспот га, веле, зове братом својим. Ти га знаш?

Војвода одговори кратко:

— Знам.

— А није ли тамо и војвода Властоје? Он је сада, свакако, стар. Ваљ'да као и ја. Он ми је, кад смо опсели једном Сер, живот спасо у једном ненадном испаду грчке војске. Од тада се никад више не сретосмо.

— Он је скоро умро, — лагано одговори војвода.

— Умро? Е, Бог да га прости! — рече старац и подиже шубару.

После тога устаде, уђе у колибу, и изнесе ражанице, скорупа и млека, да се војвода заложи.

Војвода одиста бејаше гладан, па радо прихвати понуду, а старац му задовољно причаше о своме познанству с покојним Властојем.

— Видећеш, војводо, — заврши старац — хоћу ли и сада, ма да сам у овим годинама, што год вредети на бојном пољу.

— А зар мислиш, старче, још једном на бојиште? — упита војвода.

— Мислим, Богме!

Наложише по ново ватру, па ћутаху. А кад штогод особито у памети наиђе, напомену кратко, па опет утону у мисли.

Небом је пловио месец, и бацао своју светлост на успавану земљу. Звезде трепташе па онда почеше утрњивати.

Небо постајаше блеђе.

Војвода се прену из мисли. Скочи, огрну суву кабаницу, и приђе коњу, који је, оставивши набацану му траву, дремао.

— Лабуде, — рече војвода пљескајући коња по врату, — хоћемо ли на пут?

Верни се коњиц чисто освежи, и копаше ногом, као да би хтео одговорити своме господару.

— С Богом, добри старче! — рече војвода, пруживши му руку.

— С Богом, војводо, срећа те пратила на путу! — одговори старац.

Па се онда присети:

— А хоћеш ли ми, незнани јуначе, казати свога имена, да знам ко ме у овој ноћи самца тако мило разговори? — упита старац војводу, који већ бејаше на коњу.

— Војвода Гојко, син покојног војводе Властоја! — одговори Гојко, и пусти Лабуда.

Старац задрхта од изненађења и милине:

— Ти? — изусти у чуду, али га Гојко већ не могаше чути.

Лабуд се бејаше спустио низ брежуљак, и ношаше свога господара, летећи преко поља ка главном путу, а старац се сав претвори у поглед, којим хтеде продреди кроз танки вео зорине помрчине да прати врлог витеза.

XV.

У деспотовини браће Дејановића а особито у главним градовима њеним, у Жегљи-

гову, Велбужду и Кратову, кипео је живот бујношћу придошле реке планинске. Богати градови даваху у својим рудницима сребра и злата господи, као што травни пашњаци по висоравнима бејаху обилати храном за благо многобројних пастира.

Ни страшан глас о паду Дренопоља није зауставио напредовање тих градова ни развијање живота у њима. Па и сада, кад се сазнало за крвав и тужан пад Пловдина, који је био бедем против османске навале, није тога живота нестало, и ако се знатно повукао у скромније границе.

Помишљало се на војну, а свет је знао чак и то да се млађи брат деспот Драгаш од тога доба непрестано налази на граници и око огранака рилских, утврђујући градиће и добијајући гласове од стране пловдинске, одакле и прети погибија. Старији деспот Костадин био је у Жегљигову, где је добијао знатно благо од закупаца богатих рудника, нагонећи често пута рударе да преко уговора и за њега раде.

Последњих дана договоре се рудари и пошљу једног монаха, кога су умолили да подсети Костадина на погодбу и на њихово право, да само за себе копају а деспоту да дају уговорену накнаду.

Монах се одазвао молби вредних рудара и учинио своје.

Деспот Костадин не само да не попусти, већ љуто прећаше и рударима и монаху.

Тада се смирени слуга божјег олтара разгњеви и плану:

— Кад нећеш, деспоте, да поштујеш своју реч, да Бог да̂ у скоро слушао туђу!

То се по граду и подграђу за час рашчуло. И док су неки нагађали, шта ће љутити Костадин урадити са смелим монахом, дотле је дојездио гласник и јавио, да је Пловдин пао и да је дошао ред на деспотовину Дејанових синова.

Монах је био зао пророк, а његове речи у вези с пловдинским догађајем забринуше и народ у подграђу и господу у граду.

Костадин стаде размишљати о сакупљању војске.

У том стиже у Жегљигово и поклисар Гојко.

И док су једни причали о његовом доласку, дотле су други разносили глас, да је добри монах умр̂о од туге, што је у срџби проклео и уклео свога господара а са њим и домовину.

Дејановићи су и до сад дочекивали поклисаре од Мрњавчевића с пуно поштовања према онима, који их шаљу. Сада је Костадин примио Гојка и с истинском радошћу, а кад је разабрао какве му поруке шаље Угљеша с краљем, одмах је дао пристанак у име своје и свога брата.

Костадин је Гојка задржао три дана, да почасти свога госта и да га боље увери о готовости одазвати се Угљешину позиву за општу војну против Турака.

Сад више нико није сумњао о ратовању. Гласници су летели из Жегљигова на све стране деспотовине, позивајући властелу и градске ћефалије а крајишницима, господарима над крајиштима, носише заповести да свак своје чете поведе.

За зборно место војске Дејановића бејаше одређен Велбужд, место пуно поноса са недавне славне победе српскога оружја.

Гојко је, задовољан и срећан својим успехом поклисарским, био весео. Частио се с господом у граду, па је слазио у подграђе, велику варош, што се око града населила недалеко од самог главног окна рудничког. Обилазио је и околину, лутао по обалама жегљиговске реке, посматрао њено ушће, и — мислио о Драми и својим милим у Драми.

Враћајући се једном поред обале речне, Гојко срете једну женску, која је хтела у лаком чуну прећи на другу страну. Он се загледа у ту женску, која му се учини нешто необична са свога слободног кретања и неке јуначке поношљивости, па зажеле да с њом прозбори.

Повисока и крупна женска, с нечим господским и поношљивим на лику и у погледу, црних очију и расплетене косе, која јој је падала низ леђа — одиста и не личаше на обичну ни властеоску ни нижега реда женску.

А и она је мало зачуђена стала пред непознатог јој витеза, кад ју је Гојко поздравио и кад му је она Бога прихватила.

Из првих речи са њом сазнаде Гојко, да је она у служби и милости госпође једног од највернијих дворана Костадинових, и да је по госпођину послу пошла у виноград, недалеко на брду с друге стране реке.

Гојка њена отвореност још више зачуди, а кад му она рече, да није родом из Жегљигова већ далеко с мора и да је много путовала и још више препатила, изгледаше му као нека племенита Амазонка. Он пође у разговору са њом, а она га преведе преко малог уског моста, који је био мало више оног места, где је она хтела на чунићу прећи.

Гојко јој о себи рече, ко је и одакле је, толико, колико су и други у граду могли већ знати.

— Непознати ми брате, витеже, ја бих још радо с тобом разговарала. Ево одавде настаје виноград моје добре госпође, а ја имам само да га обиђем, јер се госпођа спрема да ових дана изиђе овамо на летовање. Ако ти није зазорно, пођи са мном до оне јеле, па ме причекај на клупи, ја ћу се пожурити.

Гојко без речи пристаде, а кад је остао сâм под јелом, не могаше се довољно разабрати од утисака које на њ учини та женска.

Сунце је нагињало западу, али је било још доста високо над заходом.

Гојко, раздраган у красној природи лепог летњег дана, очекиваше своју нову, још му непознату, познаницу, која се на скоро врати ка јели.

— Витеже, — рече она Гојку — ти си мени казао ко си, шта си и одакле си. Истина, ја бих све то радо хтела знати више и опширније, јер си, видим, честит јунак, али ја теби за се не казах ни толико. А то није право.

Гојко се необично обрадова таком њеном говору, замоли је, а она поче:

— Твоја је постојбина у пола ближа моме месту рођења и првога детињства но што је место, на коме смо сада. Ја сам из Галипоља у мореузу лепога Мраморног Мора. Ту сам и одрасла у нези свога доброг оца, јер мајке, тужна, ни запамтила нисам. Галипоље су Турци освојили, попалили, порушили, а мој отац, дотле богат трговац, избеже са мном, да спасемо голу душу.

„Јелена, кћери моја! Ми ништа више немамо, јер моја тековина, ено погледај, пламти у огњу, да осветли пута некрсту, који преко мора, нашег мора, прелази овамо!“

Тако ми је отац, потресен, рекô, кад смо из далека као бегунци погледали на тужно место наше.

Дотле је био живот. Одатле настаје патња.

Навезли смо се на море, да се за време склонимо негде око Свете Горе.

Али се милост Божја, која нас бејаше оставила, више не враћаше.

Била је бура са свима неприликама, које се на таком путу могу доживети. Гусари нас опљачкаше, а мој отац, који се, како један говораше, још тужне ноћи у Галипољу прекинô, једва изнесе душу до Свете Горе. Ту

је на брзо склопио очи, а ја, тужно сироче од непуних дванаест година, остадох без игде ичега.

Кад сам с очева гроба, на коме сам онесвешћена лежала, устала, прихватила ме је једна милостива рука. То бејаше стари игуман хилендарски, који ме из поштовања према моме стрицу монаху узе и после посла у град Манастир своме добром пријатељу а моме другом оцу, властелину Срдану.

Добри поочим мој био је старац, самац, а ја га, кад ме мину прва туга, весељах и оживех кућу његову. Ту сам, витеже, расла и од детета постала девојка. Ту сам снивала прве снове своје девојачке среће, која ми се указала у младом витезу једном. Тај је витез био из ових северних крајева, али је — причаше — поље његових мегдана јужно приморје. Он је у два маха долазио као поклисар на двор мога поочима, и оба се пута дуже задржавао. Ја сам мислила, да је моја срећа несумњива, али је судба друкчије хтела.

Млади је витез био отишао, кад је мој добри поочим пао у постељу, са које се није више ни дигао.

Кршила сам руке, клечала, плакала, молила Бога да ми помогне, али — судбина гоњаше напред.

Добри је поочим склопио своје очи, а ја сам сама стајала крај његовог одра и тужила. Те исте вечери судба оде и даље.

Војводе на двору мога поочима и они из жупе искрено жаљаху свога доброг господара. Али један не бејаше таког срца.

То је био неки туђин, који је живео повучено и кога сам ја ту затекла. Он је био моме поочиму више саветник у миру но помагач у рату...

Те ноћи, кад сам била сама погружена крај мртвог поочима свога, ушли су у ту одају неки непознати ми људи. Нисам их ни опазила. Они ме ухватише, затворише уста, и, од страха онесвеслу, однеше некуда.

Кад сам дошла себи, нашла сам се у некој кућици близу пута за Солун'а ван области мога поочима. Код мене је био тај туђин. Говорио ми је лепо, ласкаво и позивао ме да са њим идем. Па да не би мој одговор чуо 'ош један, који је у куту те собице био, он му се окрете и рече:

„Хвала, Анђеле, ти си своје учинио!“

Тај изиђе, а ја у место одговора јекнух, и занех се у тешку бољетицу, од које дуго времена боловах.

Туђина је нестало, отишао је, без сумње љутит, што му се жеља ни у колико није остварила.

Ја сам помоћу једнога путника, поклоника гробу Спаситељеву, отишла у Воден, где сам се опорављала, негована добрим сестрама у манастиру код Водена...

На место мога поочима дошао је други властелин, на кога су се сви жалили. Несуђени војно мој долазио је у град Манастир

— као што сам доцније чула — кад сам ја била у Водену. Али му нико није знао казати шта је у истини, те је отишао и он незнано куда под тешком мож'да слутњом, да сам му невера...

Оставила сам југ и склонила се овамо, ал' сва моја разбирања бише у залуд...

Јелена ућута, а Гојко, који је неколико пута у узбуђењу задрхтао док је она причала прихвати:

— Необични догађаји, сестро моја! Ал' је и твоја душа велика, кад је све то поднела. Ти се надај, твоји су дани, што наступају!

— Опрости, витеже, ал' ја говорах искрено. Души ће ми бити лакше!

— А шта је с твојим стрицем, сестро? Зар ти се он не могаше наћи у помоћи?

— Не могаше, јер се никад од тада не сретосмо у животу.

Гојко заусти да запита о несуђеном заручнику њеном, ал' се трже и сети да јој, без сумње, не би било право, па рече:

— А име твога стрица, сестро?

— Монах Исаија!

Гојко изненађен скочи с клупе:

— Исаија?

— Да. Да га не знаш, витеже?

— Знам, сестро мила! — И он јој онда причаше о Исаији, монаху манастира светог Претече у Меникејским Горама.

Јелена бејаше потресена:

— Витеже, хоћеш ли ме њему водити?

— Радо од срца, сестро! Ја сутра полазим.

— И ја ћу с тобом! — одлучно рече Јелена.

— А ако ме многи знаци не варају и крвника туђина наћи ћемо, — рече Гојко.

— Душа му проклета! Ал' витеза оног нигде?

— Без сумње — нигде!

XVI.

Кад се Гојко вратио с Јеленом у Сер, овде је већ било отпочето купљење војске, која се и даље преко целог лета све до јесени лагано сабирала.

У Серу је био главни логор јужне војске, коју је имао деспот Угљеша лично да поведе у бој против Турака.

Осем простране деспотовине Угљешине и омања војводина Богданова слала је своје чете у Сер на зборно место. Позван од Угљеше, Богдан је у место сваког одговора послао у Сер свога стегоношу са главном војводском заставом и са стотином добрих коњаника, које је при себи имао. За тим је разаслао гласнике по жупама, да се скупља остала војска, коју је он у Кукушу дочекивао и испраћао у Сер.

Краљ Вукашин је одмах после споразума с Угљешом отишао у Прилип а одатле у Скопље, једно, да је ближе оном одељењу своје

војске, које је под његовим Марком и зетом му Ђурђем Балшићем стајало према сили Николе Алтомановића, а друго, што је Скопље означио за збориште своје војске из простране му краљевине.

Угљеша је у Серу био задовољан бројем и ваљаношћу чета, што су пристизале. А кад још тој војсци дода јунаке из драмске области, у коју се много надао, онда се осећао срећнијим и задовољнијим. Војска је у Серу логоровала у пољу ниже подграђа, многи су били у самој вароши — подграђу, а неки и у граду.

Најпоузданија је Угљешина војска била она, што је још са њим дошла из северних крајева па се и задржала овде. Они су били лични чувари Угљешини, који их је добро пазио. Међу њима је било честитих јунака али људи, који нису имали ни куће ни кућишта. Они једва памте, који им је бој био први, а ни један од њих не зна, у колико је битака био, колико пута рањен, па и колико је кад блага задобио. Своју главу и мишицу, светло оружје и добра коња стављао је сваки од њих у службу своме господару искрено и верно. А кад по неко од њих науми, да са свим прекине са витешким левентовањем и да остане на свагда код свога господара, Угљеша му је радо давао проније за уживање. На тој земљи стари је ратник постајао у неку руку баштиник и кућаник, ал' не престајаше бити и даље војник, нити напушташе своје часно место у редовима коњице деспотове.

Та је војска Угљешина становала сада у самом граду, и она бејаше права лична снага Угљешина, који се снажио непрестано доласком многих крајишника и њихових чета. Они довођише своју војску заједно с осталом већом и мањом властелом и жупанима, који вођаху своје жупе.

Није било куће баштиничке и сеоске, која није послала бар по једног војника, а из многих се кућа кренуше по неколико глава на војничко збориште.

— Нашег властелина зове његов господар, — говораху они — он зове нас, ми ћемо радо свуда са њим а под Божјим благословом.

Ова се војска у гомилама или дугачким редовима пешке стицала у градско поље под Сером.

Деспотове стегоноше, које бејаху по појединим жупама, развише своје стегове, те се у градском пољу лепршаху двоглави орлови на њима, а сваки стег бејаше пободен у средини своје жупске војске.

А кад се прочу, да се у Серу сабира велика војска, придружише се њој многи залутали витезови и вешти ратници, који као добровољци стадоше у редове одабране најамничке гарде Угљешине.

Та весела и шарена војска, састављена од старих српских ратника, од најамника и добровољаца, од тежака, баштиника, грађана и градских занатлија, стегоноша, велике и мале властеле — бејаше задовољна, што ће се кренути против туђина и заједничког не-

пријатеља. Зато у њеним редовима бејаше велики број и грчких становника Угљешине деспотовине.

Угљеша је био у великом послу, примајући и срећујући војну силу своју. А деспотица Љуба проводила је по неколико часова на високим градским бедемима или на кули мотрињи. Изглéдала је иде ли још каква помоћна војска, па кад би далеко у магли или у облаку од прашине разабрала, да је војска, која несумњиво иде у помоћ српској сили, радосно би се журила да обрадује свога војна. А тада је опет излазила с Угљешом и нагађала, чија ли је жупа и који ли је стегоноша...

Гласи, које је Гојко донео деспоту, обрадовали су све у Серу. Деспот је братски загрлио младога војводу, па га је онда пустио, да се са својом лепом сапутницом пожури Драми и њеном логору.

*

Било је са свим доцне под ноћ кад ћефалија Рајко изиђе из двора Анина, где је био неки мали ратни савет.

На пољу је била слаба месечина.

Рајко изиђе из двора, па место своме стану он скрете поред двора и на мала врата уђе у велики дворски врт, који се на крају завршавао шумицом.

Био је сетан и забринут.

Прође дугачком стазом до половине, па седе на камену клупу с леве стране.

Гледаше звезде, које су слабо трепериле на небесном своду, па онда спусти главу у обе шаке од руку, које бејаше подлактио на колена.

Тако је неко време ћутао и мислио.

Опробан и срећан ратник, у почетку се обрадовао гласу о скупљању војске. Али кад се војсковође из појединих жупа са својим одељењима стадоше прикупљати, Рајку се ни у колико не допадаше, што још непрестано заповедником те војске бејаше непоуздани Тома Теологита.

И вечерас је у већу Тома водио прву реч, а Рајко мишљаше, да њему у опште не би требало ни да има места на таком збору и световању.

Изишавши с већа, Рајко није при слабој месечевој светлости ни могао опазити неко лице, које стајаше близо храста, куда је Рајко имао да прође улазећи у свој стан. Али то лице опази Рајка и виде, да он уђе у врт. Брзо и опрезно као мачка пређе простор до ограде од врта, ухвати се за зид и лако се на њ попе. Леже по њему, послуша мало, па се прекрете на страну, одгурну се рукама и у врту се дочека на ноге, клецнувши. Тако постоја неко време, па се лагано стаде провлачити кроз вреже од бршљана и купине, прилазећи Рајку с леђа. А кад дође близо, притаја се, и непомичан ћуташе неколико тренутака. Ветрић је ћарлијао, а зелено је лишће на дрвећу шумило.

Рајко с главом у рукама тоњаше све дубље у мисли.

Непознати лагано устаде, и, држећи у десној руци нож, приђе, мало погнут, на један корак до Рајка, исправи се, измахну ножем у страну и замахну да Рајка удари са стране у десна ребра.

Нож сйну, нешто закркља, нападач паде на земљу, а нечији се глас продра:

— Зликовче, нећеш тамо!

Рајко скочи, окрете се и у чуду виде где стари дворанин Благоје дави некога, који се са земље отимао. Брзо прискочи, ал' старац бејаше већ савладао нападача, па му својим каницама везиваше руке и ноге.

— Шта је то? ко је то доле? — питаше брзо Рајко.

— Зликовац, неваљалац, најамник! Један од оних што су мене пре везали за врбу, кад су напали узвишену ћесарицу нашу, — говораше старац, па устаде. — Тако, гаде грчки! — додаде, гледајући везанога.

— Ко си ти? шта ћеш овде? — оштро питаше Рајко овога.

Он само стењаше.

— Рекох, ко је, — одговараше место њега старац. — А шта ће? питаш. Твоју главу, ништа мање. Од јуче скота поганог вребам. Дошао сад, кад се војска слêже, да га нико у овом метежу не опази. Нешто тражи, питам га српски, он слеже раменима па одговара грчки. Један пут видех, како изиђе из

двора велможе Томе. И тамо је нешто тражио. Пратио сам га вечерас узастопце. Чекао те је, ћефалијо, под храстом, па онда за тобом овамо. Он за тобом — ја за њим.

— То је много! Дакле, сад је дошао већ ред на мене. Још сутра ћу стати ногом змији на главу! — значајно рече Рајко.

— Је л' овоме? — умеша се старац. — Њему? а? томе, што ме везао за врбу! Пусти ме, да му ја судим.

— Њему? Њега ти вежи за ону исту врбу! — рече Рајко.

— Па да гађам, је л'? Ако! Баш ћу тако да радим, — одговори старац.

У томе труба даде знак, да неко долази у град.

То бејаше Гојко с Јеленом...

Тома Теологита још се не надаше Гојку, нити знађаше шта је са њим. Јелену пак не очекиваше никада.

Његове се мисли заустављаху на новом предузећу. Са̂м, у неосветљеној одаји својој, сеђаше Тома после вечерашњег већа. Узнемирено очекиваше гласника о погибији Рајковој. А кад виде, да га никако нема, Тома слућаше несрећу.

Устаде, забрави врата и у несаници очекиваше зору.

XVII.

Рајко се сети, да, мож'да, труба објављује Гојков повратак.

— Тако, тако ти учини са њим, — рече он старом дворанину — тврдо га вежи за ону исту врбу и остави нека му гавран очи испије.

— Баш ће му тако и бити. Ал' њега за ноћас ваља у подрум бацити — одговори старац. — То ћу и да урадим. Да ми ко помогне убацити тамо зликовца.

Рајко се упути из врта на двориште и даље, од куд се глас стражарев чуо.

Старац, мрмљајући нешто, изиђе брзо и оде да тражи помагача.

Рајко познаде да збиља долази Гојко, похита му на сусрет па се братски са њим загрли и пољуби. А кад виде, да је недалеко од њега нека женска прилика, коју у мраку не могаше боље загледати, он заусти да гласно упита Гојка, па се трже и лагано додаде:

— А она женска?

— Веома добра душа, све ћеш сазнати, — одговори Гојко.

Момци прихватише коње, а један осветли буктињом степенице, куда се иде у Гојков стан.

Гојко поведе Јелену до степеница, па је онда пусти. Она се поче пети, а Гојко иђаше за њом.

На степеницама, где се савијају око мраморног стуба, Гојко се окрете и Рајку, који је ишао за њим, ша'ну:

— Синовица монаха Исаије!

Рајку клецну нога, срце му убрза, крв јурну у образе, и он, не могући прикрити ненадну узбуђеност, готово гласно викну:

— Она?

Јелена чу, па се сети да се то ње тиче. Хтеде се окренути, ал' јој у тај мах слуга показа осветљену собу, у коју она уђе а за њом и Гојко.

Рајко застаде на степеницама. Једва дође себи, а онда понови:

— Она? Јелена?

Па се за тим упути на више.

Гојко виде, да се Рајко јако изненади. За час му многе мисли севнуше у памети, ал' не могаше краја ухватити.

У том се Рајко указа на отвореним вратима.

— Ступи, Рајко! — позва га Гојко.

Јелена се трже, погледа својим крупним очима Рајка, пребледе, руком се прихвати за камени сто, до кога стајаше, а усне, мало отворене, размакоше се, готове да одаду и смех и плач и уздах и врисак.

— Она је, она, Јелена! — викну Рајко радосно, па јој брзо приђе.

— Војвода Рајко! — цикну Јелена, па се затресе.

Рајко је ухвати за руку и придржа:

— Јелена? ти сада!

— Да, војводо! — поврати се Јелена.

— Јелена, моја Јелена! — рече Рајко, ал' се брзо трже: — Ти си, мож'да, већ —

— Девојка још! — одговори она.

— Онда ипак: моја Јелена! — доврши Рајко.

За тим додаде:

— Од кад се не видесмо! Па ипак —

— Хвала Богу! — рече Јелена.

Гојку бејаше све јасно.

— Да није — рече радосно Јелени — то онај витез?

— Он је! — весело одговори Јелена.

— Ти, дакле, знаш? — упита га Рајко.

— И да и не до сада. Сад знам све, — одговори Гојко.

Седоше, па у многобројним питањима и одговорима настаде узајамно обавештавање.

— Теби, дакле, имам да захвалим, брате! — рече Рајко Гојку.

Пружи му руку, па се братски опет пољубише.

— Ти си, без сумње, уморна од путовања? — упита Рајко Јелену.

— О том не говори, — рече она.

У том се са степеница зачу да неко долази.

— Дакле дошао? — чујаше се нечији глас отуда. — Е, добро нам дошао такав соко!

— То је његов глас, — рече Рајко.

— Сад већ доцне! — настави Гојко — не спремисмо ни њу ни њега.

— Твој стриц, монах Исаија! — рече Рајко Јелени.

Гојко бејаше изишао на врата, и дочека Исаију.

— Добро дошô, витеже!

Гојко пољуби Исаију у руку, а монах га благослови, па додаде:

— Ама с таким јунаком хоћу да се и у лице целивам! — рашири руке, загрли Гојка па се срдачно пољубише.

Кад ступише у собу, Рајко устаде с Јеленом, која је била силно узбуђена.

За Рајком приђе и она и пољуби Исаију у руку.

— Жива и срећна била, кћери моја, — благослови је Исаија.

Јелена не могаше више издржати. Покри лице рукама па зајеца.

Исаија погледа у Гојка па у Рајка, питајући их очима и изразом свога лица.

— Бог ми је дао срећу, да те обрадујем, добри оче! Позвах те преко гласника из Сера, да одмах дођеш овамо, ал' ти не рекох, да ти водим — твоју синовицу Јелену, — брзо изговори Гојко, показујући на њу.

— Господе преблаги! — викну Исаија. — Боже!

Полете напред и загрли Јелену, која му, лијући крупне сузе, паде на груди.

Исаија је пољуби у чело и косу, очи му заблисташе сузом, а он, држећи је на прсима, диже своју главу и очима гледаше горе, као да тражаше небо и на њему Господа.

— Тебе, Бога, хвалим! — оте му се из раздрагане душе његове.

*

Стари дворанин брзо пробуди једног свог друга, па га, казавши му у чему је ствар, поведе са собом у врт.

Ушавши, старац доведе друга до клупе, где је Рајко требао да главом плати своју честитост.

— Ево овде је то било, — показиваше старац — а зликовац је хтео отуд иза леђа напасти. Је л' тако било, несрећо грчка? — окрете се старац месту, где је везао нападача.

Одговора не би.

— Ћутиш, а? ама проговорићеш, док те притегнем уз врбу, уз ону исту врбу, где ти мене веза!

Обиђоше клупу.

— Разумеш ли, а? — говораше старац, па се саже да рукама опипа везанога.

Прође један тренутак, а старац викну и устаде пљеснувши рукама:

— Крст и анђео! њега је однео нечастиви!

И старац се прекрсти.

— Нема га?

— Нема, светога ми Петра! У потеру за њим! Он је могао само на ову страну умаћи.

И они брзо пођоше ка огради, заклоњеној врежама од купине.

— Овде је и ушао у врт, — показиваше старац, кад дођоше до ограде.

Нешто затресе купине.

Они стадоше.

— Ту је зликовац! — рече старац и извади нож, па корачи напред.

— Ха, нећеш умаћи! — јетко викну кад нагази на нападача.

Бегунац виде да нема куд. Искочи из вреже, држећи у руци свој нож, који му старац заборави узети, кад га је везао. Помоћу

тог ножа он је и пресекао на једном месту лагано канице, којима је био у квргу, али доста лабаво, везан.

Искочивши, он нападне на старца, који врдну мало у страну, те га нож дохвати по одећи. Старац зграби нападача за руку, па му вешто изби нож. Тада се дохватише у коштац, а старац, притежући га рукама, држаше у једној свој нож.

— Нећу, да те убијем одмах, већ да те мучим, Грче неваљали! — викаше старац.

Онај други дворанин виде, да ту више нема шале, прискочи у помоћ и стаде једнога давити.

Старац хтеде нешто рећи, али се присети, пусти бегунца, брзо измахну ножем, па га забоде више од половине с десне стране у врат Грку, који на мах паде, а из ране шикну крв.

У том и месец са свим изгреја.

— Ху, једва се опростих напасти! — викаше старац, па се обрати убијеноме:

— Нисам мислио, да тако брзо свршиш, неваљалче! Али захвали за ту срећу овом мом пријатељу.

Други га дворанин зачуђено погледа.

— Јест, баш теби! Ти у мраку нападе мене, стеже ме за гркљан, те у мало не зевнух. У невољи измахнем ножем, и прекратим целу ствар.

Онај се не могаше довољно чуду начудити.

Старац се саже, добро разгледа убијенога, па онда устаде:

— Више ми нећеш умаћи! Добро је било!

За тим се окрете другу:

— Хајдемо! Хвала ти, а не дао Бог да будеш у невољи, знај да ћу ти се братски одужити!

Они изиђоше из врта, па се старац упути одељењу Томе Теологите, а онај други оде, да продужи спавање, чудећи се:

— Е, е! А прсти се пусти дочепали мекоте па не умеју пустити! Шта сам ја могао знати у мраку!

Старац уђе и куцну на врата Томина.

Тома, полубудан, скочи:

— Ко је? шта је?

— Крв у врту, убијен човек! — одговори старац.

— Дакле ипак добро! — помисли Тома, па се маши да одбрави врата.

— А је ли мртав?—питаше он отварајући.

— Како да није? Нисам му дао ни зевнути. Да се само мало одоцних, Бог да прости ћефалију Рајка! — говораше старац, улазећи у собу.

Томи бејаше све јасно, плану али се брзо прибра:

— Погребите га још пре свануња, па о томе догађају ни речи! Не треба узнемиривати светлу ћесарицу ни војску!

XVIII

Ненадни састанак с Рајком, коме се никад више није надала, и с Исаијом, кога је једва била и запамтила, учинио је, те је од амазонке Јелене почела на брзо постајати мека женска природа, каква је у почетку Јелена и била. Њој је живот био тежак и мучан, а стазе животне посуте трњем и невољама. Таком се животу није радовала, и само смеона и издржљива њена природа могла ју је одржати у животу. Али је сад Јелени на један пут из мркле ноћи свануо сјајан и ведар сунчан дан. И она се животу сада први пут после толиких неприлика у дугом времену обрадова. Радовала му се као дете што жељно пружа руке за мирисним цветом и шареним лептирком.

Старом се Исаији обновише у памети слике детињства и младости, а томе бејаше узрок Јелена и срећни случај, који ју је к њему довео онда, кад јој се он престаде на свагда надати.

Рајко је био ведар и весео, надајући се бољим данима у својој будућности. Отклонила се сумња, која је његову душу често морила, а на место њено дошло је мило и радосно сазнање. Празни дани минулог живота његовог добише обилате накнаде. И он поче по ново веровати у тиху срећу скромнога али пуног благослова огњишта свог, свога гнезда, које ће радо свити сада.

Јелену је ћесарици Ани и њеном двору приказао монах Исаија.

— Узвишена ћесарице, ево твојој милости и закриљу приводим листак са стабла, на коме сам и са̂м био до сада једна и то по готову сува грана! — реко̂ је тада Исаија.

Ана је Јелену примила са свом љубављу материнском.

— Богу хвала што ми је дао и трећу кћер! — рече она, кад пољуби Јелену у чело.

Јелена је одмах постала нераздвојна дру́га Мари, која је већ све од Гојка била сазнала, а добра Видосава осећаше се и сама ојачана у добрим жељама својим према кући ћесарице и њених пријатеља.

Тако живот пође напред веселије и бујније . . .

Војска из драмске области бејаше готово сва прикупљена, а од важнијих вођа очекиваше се само још Љубоје. Он стиже баш онда, кад се у граду поведе реч о њему и његовом задоцњењу, и ако је било жупа удаљенијих које су већ биле стигле.

Љубоје је довео на хиљаду ратника.

На челу витешког похода јахао је Љубоје у богатом злаћеном оделу војводском с високим калпаком, на коме се лелујала челенка и велико шарено перо нојево. О бедрима му је висио широки палош са позлаћеним балчаком, који се завршавао златним крстом. Левом је руком држао узде крупнога вранца без белеге а десну је спустио на колено. За њим су ишла два часника а до њих трубач

на зеленку. На челу коњаника, који су у лепом и правилном поретку ишли, јахао је на доброме белцу стегоноша. Широки и златом извезени стег са двоглавим орлом и круном држао је стегоноша у десници на дршку од бојнога копља. За њим је ишла коњица, а за коњицом војници, који су се пешке борили. Цео поход завршаваху људи, који су водили товарне коње с војничким и логорским потребама.

Витешки одред Љубојев ушао је у драмско логориште лагано и свечано око заранака краснога дана прве јесени.

Сав логор, сав град и његово подграђе усташе и кренуше се да виде најкршније момке, најбољу опрему, најбољи део драмске војске.

Кад Љубоје уђе у логориште и поздрави ратнике са старом ћесарицом и њеним двором, грмнуше хиљадама грла радосним клицањем, које се више никако и не прекидаше, па ни онда, кад се Љубоје заустави на празном пољу, где је имао улогорити своју војску. Стегоноша високо уздиже стег па три пута завитла њиме по ваздуху, да види сва војска. За тим сиђе с коња и пободе стег. Војска пристизаше и разређиваше се. Пратиоци товарних коња пожурише се за њима, и за часак се у пољу забелеше нови лепи чадори Љубојеве војске.

Логорске ватре плануше, свирка и песма насташе, а у том се и сутон ухвати.

Љубоје оде у град, у коме је до сада већи део свога службовања провео.

Он бејаше сад препорођен. Гледаше друкчије, отвореније и веселије, а говораше отворено, незамишљено.

Кад се мало после куцну пехарима са својим старим друговима и пријатељима, Љубоје причаше:

— Сваки мора да одболује снове младости. То није ни мене мимоишло. Али, хвала Богу, дође тренутак, када се човек освести. Тако је и са мном било. Кад прође санак, дође грозница осећаја, а после ње — здрава душа, чисто срце, крепка воља. Тако је браћо! Пијмо пехаре руменике, Божјег благослова! Пијмо, испијмо до дна, и живимо за част и име своје и своје отаџбине! Здрави!

Мало доцније уђе у собу Гојко, који долажаше из Анина двора.

— Браћо, — рече он. — Тренутак је ту. За неки дан смо још овде, а после полазимо у име Божје!

— Живео!—радосно се одазваше војводе.

— Добар си гласник! — додадоше други.

— Сад је стигао глас од светлога и моћног деспота. Он ће ових дана стићи овамо са свом својом војском, а кад прими и наше јунаке, поћи ћемо право ка Дренопољу. Али има једна мала незгода. Краљ Вукашин је скупио своју војску у Скопљу, и кренуо се са њом преко деспотовине светле браће Дејановића. Он ће у Велбужду узети и њихову војску, која се тамо летос сакупљала, па ће

онда у име Божје прећи границу непријатељску. Али у тој војсци нема краљевих синова, нема нарочито јуначкога му сина Марка. А то је штета, велика штета! Марко је с браћом морао остати пред оним делом краљеве војске, коју је краљ био повео на Николу Алтомановића. Баш кад је Марко мислио поћи овамо — тако јавља краљ нашем деспоту, а он нама — напао је на његову војску Алтомановић. Он мисли, да се користи нашим ратом с Турцима.

— Проклетник! Издајица! — загрмеше војводе.

— Ал' нек се добро држи после наше победе над Турцима! — додадоше неки.

— Па ни то није све, — настави Гојко.— Краљев зет Ђурђе Балшић, који му је био савезник против Алтомановића, као да је окренуо лист и преврнуо вером.

— Гле, гле!

— Он је тргао натраг своју војску испред Алтомановића, и смера да нападне на краљев град Призрен.

— Помогне ли Бог нама, Балшић је свршио! — рече Рајко одлучно.

— За то ће — доврши Гојко — бити у нашој војсци три јунака мање. Али опет —

— Доста смо и ми Турцима! — одазваше се остали.

*

Било је вече у велико, кад су код камена за сјахивање, усред дворишта, стајале

Јелена и Видосава, разговарајући се о војни, која је на прагу

Јелена, говорећи с Видосавом, уочи неког коњаника, који уђе у двориште, па га неопажено посматраше, а кад он бејаше близо, она упита Видосаву;

— Како се зове овај војвода!

— То је тај туђин, велможа Тома Теологита, — одговори јој лагано Видосава.

Јелена чисто задрхта. Знала је већ из обавештавања с Рајком, да је Тома узрок њене онолике туге и жалости. И Рајко, који се у врту зарече, да ће још сутра дан одмах раскрстити с Томом, занесен ненадном срећом својом, заборави на то. Тек кад је сазнао за Томино злочинство и према Јелени, плану по ново и одлучи да учини своје још пре поласка целе војске.

Јелена сада задрхта, али се брзо прибра, и поносито диже главу. Тома, идући лагано на коњу, пролажаше већ поред њих, гледајући их испод очију. А кад би са свим близо, Јелена га јасно али презриво погледа па окрете главу на страну.

Тома стиже своме двору, а и оне одоше Ани.

Тома сјаха и уђе унутра.

И ако се враћао из логора, ипак до куће бејаше мисли о војни заменио другим мислима.

— Те очи? — рече у себи, кад уђе са̂м у собу.

— Где сам их то могао видети? Где?— па му преко памети прелажаху различите слике и сцене из шаренога му живота.

— Све јесте и опет — није. Ал' те очи!

Ходаше собом горе и доле.

На један пут стаде и лупи руком о руку:

— Она је!

Стојећи тако неколико тренутака, замисли се по ново, па опет рече:

— Она!

И он се јако стресе...

Погодио је!

XIX.

За мало дана стиже у Драму и Угљешина војска а са њом Угљеша, деспотица Љуба и војвода Богдан, човек у најбољим годинама, осредњег раста, јаких мишица, добре душе ал' намрштена лика.

Кад се серска и драмска војска састаше, проламаше се небо и разлегаху се горе од веселих ратничких клицања, а Угљеша бејаше задовољан драмским одељењима.

Ту је војска имала да се одмори три дана, па да се сва крене пут Дренопоља.

Била је већ половина месеца септембра, а блага јесен као да бејаше скупила сву драж својих дана те их смести у сам почетак своје владе.

Угљеша и Богдан, коме се указиваше свака част, сваког дана излажаху из града,

те обилазише војску, и још се ни један пут не вратише у град невесели и незадовољни.

Једне вечери Угљеша сазва ратничко ве́ће на коме одређиваше нове дужности војводама и издаваше налоге за претходну спрему пре поласка.

Највише бејаше изненађен — Тома Теологита. Угљеша на његово место за заповедника војске целе драмске области наименова војводу Гојка, а Тому позва да се нађе уз њега — деспота — својим саветом и знањем.

Ве́ће весело прими ту новину, а кад Гојко одушевљеним речима понови Угљеши, како му стаља на услугу мишицу и мач, главу и живот, захори се велика дворана од радосног клицања.

— Буди витез, као што си и до сада био, па си ми брат а не млађи! — одговори му Угљеша.

Тома је био од једа зелен. Не рекавши ни речи, једва дочека крај већа. А тада се брзо повуче у свој двор.

Он је већ знао, да је био стао на последњу и највишу лествицу части, коју је могао овде имати. Одатле се само могао спуштати на ниже. Зато је гледао да то спуштање не дође, бар не тако брзо. Али сад је оно већ отпочело. Уклоњен је с највиднијег места у источној половини Угљешине деспотовине, а на њ је уздигнут највећи противник његов.

Вреди ли више остати овде? Не, ни у ком случају не! Он је пажљиво сисао сласт, где

год ју је могао наћи, као што вредна чела не оставља у врту ни један цветак. Није се само дотакао онога — чега није могао. Он је имао очи за лепоту и воље за уживањем. То је тражио и већином нашао. Сад ће настати војна, за коју он није у ствари никад марио. Тешко би у њу ступио, и да је остао у части, коју је до мало пре имао. Овако — никако.

Он овде више неће остати. Иде, ал' куда?

Да Византија није тако јадна, тамо би му било понајпре места. Али она не може њему дати оно, што он тражи. И још нешто. Не може она срушити срећу његових непријатеља. Зар да тамо слуша он, како се они, који га отурише, славе и величају, како односе мегдане на бојном и љубавничком пољу? Не! У овим је крајевима један још господар, коме он није служио. А тај је господар силан, крепак и млад. Он ће за неки дан укрстити оружје своје са серском и драмском господом. Њемуваља помоћи, да победи, да њих саломи, уништи, а њега — помагача — да опет уздигне.

Његова је одлука готова.

Било је пола ноћи, кад се споредна мала градска врата с јужне стране отворише, да пропусте — бегунца Тому Теологиту...

Неколико тренутака после тога неко куцну на прозор Јеленине собе. Она устаде и приђе прозору. На пољу је месечина, те могаше одмах познати Рајка.

— Ти си, Рајко?

— Ја. Важне ти гласе доносим. Тома Теологита умаче са свима својим греховима.

— Нека га господ уклони далеко од ове куће, од нас и свих честитих, — одговори Јелена.

— Не, није тако. Он је свргнут.

— Знам.

— И жигосан тиме.

— Знам.

— Он треба да плати главом злочин према теби, према мени, Гојку, Мари, ћесарици. Све се бејаше скупило, да се сломи над њим, а он хоће да избегне.

— Ипак ће га стићи ма кад.

— Али он одлази да смишља и извршује нова недела.

— Шта?

— Одјури да тражи нове жртве, нову Јелену, Рајка —

— Проклетник! Он не сме стићи никаквом циљу више.

— Он одјезди да спреми нове замке нама—

— У њих треба њега ухватити.

— И да непријатеља српског имена, мож'-да, припреми да нас дочека.

— Али зар нема у овом граду јунака, који ће учинити крај бићу његовом?

— Има!

— И руке, која ће се посветити?

— Има!

— И жерава, који ће стићи његовога коња?

— Има!

— Па хоће ли се витез пожурити?
— Да!
— А ко је он?
— Ја!
Из Јелене ћроговори опет амазонка:
— Бог ти био у помоћи!
— Не очајавај, надај се. С Богом!
И Рајка нестаде.

*

По свршеном већу Угљеша с Гојком оде у Анине одаје. Тамо бејаше Ана, Мара, Јелена, Љуба и Видосава.

— Учинио сам по жељи властеле, а знам да нисам ни вашу вољу прекршио, — рече им благо Угљеша. — Туђина Теологиту уклонио сам са досадашње му части, која је припала часнијем, — и Угљеша показа руком на Гојка.

— Што год ти урадиш, добро је! — одговори Ана.

— А сада и најбоље! — додаде деспотица Љуба, па продужи: — Добра мајко! Није једна суза канула у твојој кући због тог туђина, а ти ниси ни знала. Наша мила Мара—

— Шта? Мара? — зачуди се Ана.

— Јест, она ће ти много причати, — продужи Љуба — па ћеш знати онда, и шта је могло бити с нападом на тебе, и шта је препатио племенити витез — Љуба показа на Гојка — и други јунак, Рајко, а душу његову каквом бојом зна сликати тек прошлост добре девојке, Јелене!

Ана од чуда клону и седе, а Љуба јој задовољи прву радозналост.

Ана једва вероваше, па се и сама поче досећати.

— Сазнао сам све то и ја, — рече Угљеша — па сам знао, да он и без тога не би смео угазити у војну, а да буде ово што је. Али ми је он за неко време био потребан баш за то што је туђин, јер у мојој деспотовини има много туђина његовога рода. Многу сам беду срећно минуо само зато, што сам у тренутку употребио погодну личност, која је могла творити много зала па ипак дати користи, а не знати чиме и колико користи. За измирењем цркве, које сам преко посрбљених Грка извршио, морао сам још неко време попуштати, док је све уравњено и прокрчено. Данас више не разликујем у мојој деспотовини ништа друго, до само верне поданике. Сутра, прекосутра укрстићемо, Божјим благословом, оружје с непријатељем, и тада ћу видети, колико сам добро учинио, тако радећи.

Свргнуће Томино и узвишење Гојково обрадовало је све и свакога у граду, ал' никога више од онога, који је у души највише патио — од Маре.

Она је сад већ била потпуно уверена, да јој је грануо дан среће и Божјег благослова...

Мало после стајали су у врту Гојко и Мара. Разговор је био жив, пун, као што им је и срце било наде пуно.

— Још ћу да ти говорим, витеже! — говораше Мара Гојку. — Душа се моја рас-

кравила, па туга са ње отиче, а ја се журим да ти нејасним речима кажем што срце осећа. Чуј ме још мало, и ако знам, да ти је најмилија забава, да с мислима својим и душом говориш!

— Одиста ми је такав разговор најмилији, кад сам без тебе!

— А сада?

— Само ми дајеш маха крилима осећаја и разума, да се лакше уздигну до схватања среће наше. Ти, је ли, више не страхујеш за ме?

— Не. Кад видим, како јуначки дереш матицом, расецајући таласе велике злобе људске, ја се и сама челичим, а неки свети огањ душу ми загрева.

— Тако је. Буди безбрижна. Мож'да још сутра полазимо —

— А ја ћу ти слати поздраве по облацима, ветру, уздаху, по лакој тици, сунцу и светлим зрацима његовим!

— Војна неће дуго трајати. Азијатска се сила не може мерити с нашом снагом. Овим се витезима нико одупрети не може. А кад се после победе вратимо, не брини се, ако на мени буде ранâ с витешког мегдана—

— Ја ћу их извидати!

— У напред ево да ти платим труд!

И Гојко је свим жаром пламене љубави своје загрли, притиште на груди, и на чело јој стави први, тако дуго жуђени, пољубац...

— Маро, моја Маро! Ти си моја са благословом Божјим —

— И мојим! — огласи се Ана, која изиђе иза густе вреже бршљана, што се обавијаше око једног дрвета. За њом се појави и Видосава.

Мара, преплашена, лако цикну, а Гојко збуњен, окрете се страни, одакле им приђе Ана.

— И ја вас благосиљам! — понови Ана. — Ја знам већ све!

— Ја сам била, мила Маро, издајица за овај мах, — радосно се пожури Видосава.

— Ходите, децо, — рече Ана, па им стави руку на главу, кад они клекоше. — Боже, ти спој, ти благослови!

Месец засија у пуној светлости, изишавши иза облака.

— Тако се вама рађа нови живот! — додаде Видосава.

XX.

У колико је сунце јаче освајало, у толико је пространо логориште велике драмске војске постајало све празније. Густа одељења одвајаху се са својим стеговима и заповедницима, те се пуштаху путом, што води истоку преко границе за Дренопоље.

Стари је монах Исаија одслужио свечану службу за срећна пута српског деспота и његове војске. Никада није старац тако појао, никада се није тако дубоко душом посветио у молби Господу, нити је икада јаче осећао свети позив свој, да буде тумач мисли и грешних жеља људских пред лицем Господа Бога!

Све се, што бејаше за мегдана, крете, а у граду остаде од мушких само нешто слугу и стараца.

Напред, пред свом војском, јахао је у златном руху на богато украшеном жераву деспот Угљеша, а око њега бејаху велики војвода Богдан, војвода Гојко и неколико старијих и млађих витезова.

Деспотица и Ана са свитом својом поздрављаху на првом бедему војску, која поред њих пролажаше. А много женскиње из подграђа и околине с нејаком дечицом и заосталим старцима стајаху покрај пута с обадве стране.

Кад Угљеша би поред деспотице, кликну мушки и отворено:

— С Богом! — па ободе коња.

Гојко једва стиже да махне руком, па се пусти да не изостане за деспотом.

— С Богом, господару!

— С Богом, војно!

Коњица у трку пролажаше.

— Боже, Боже, — рече неко од оних што посматраху војску, — колико ли има вера овде?

— Колико? — одговори други, — све је то једна, српска вера.

— Хе, брајко, има ту и Грка и Влаха!

— Па ако! Опет је, велим ти, све једна вера.

— Дабогме! — умеша се трећи. — За веру и полазе на неверника.

— Вера ће и помоћи, да се победи некрст.

— Боже дај! Ал' и мишице и памет витешких господара вреде много.

— Него шта мислиш? Куд они, ту све живо.

— А да шта би било, да се српска господа не заузеше против зла, што наступа!

— Сам их Бог води!

— Тако је.

За силном коњицом наиђоше пешаци, а за њима поносници и друга послуга.

Кад већ прилично бејаше измакао са својим пратиоцима, Угљеша опази на врху стене, испод које је крај пута студенац, некога, који, с дрвеним крстом у руци, прекршташе кроз ваздух њега и непрегледне редове веселе војске.

Угљеши очи севнуше још јачом светлошћу, а румен му поли образе. Познао је — атонског пустињика...

*

Кад се велика војска деспотовине Угљешине и војводине Богданове изгуби за плавим бреговима, који је заклонише од жељних погледа оних, што осташе у Драми — престадоше звонити звона са звоника а Драма и логориште остадоше пусти, тихи и нечујни.

Деспотица се Љуба за часак повуче у самоћу, помоли се по ново Богу, па уздахну а преко памети јој прелетаху најлепше слике најрадоснијих часова из брачног јој живота. У очима јој заблисташе сузе и једна се скотрља па јој овлажи образ и паде на руку. Она се трже, па брзо, да је ко не затече,

обриса сузне очи, и труђаше се, да буде веселија... Како је красан растанак њен био! Деспот се врло дуго задржао у логору синоћ. У граду су многи од људи били поспали, а од женских нико будан не бејаше. Само она очекиваше свога господара. А њега јоште нема. Тако га је више пута очекивала. И зора је по кадшто затече, њега нема, ал' и она не трене. А кад је уморну савлада и преваром освоји сан, она на мах скочи, јер јој се учини да чује рог, који објављује Угљешин долазак. И у томе се не превари. Радосна полети своме војну у загрљај. Али је синоћ Угљеша дошао неопажен, те му није могла ни једног корака прићи у сусрет. Он је био врло весео, па се и она раздрагала.

— Дошао сам сад к тѐби, да ме мину сви боли, свака туга, свако очајање.

Па јој је онда говорио дуго и живо, говорио је и као деспот и као муж, и као јунак и као човек од срца, па кад је хтео да крунише речи своје, приђе ка прозору и очима тражаше звезду своју. Она не опази, како га се тешко косну срца, што јој о сјају своје звезде не могаше ништа рећи. Она је слушала само његове речи и њима се заносила.

А сад, кад је деспот отишао с војском, око ње је мирно и тихо, па се и она нешто изменила. Постала је расејана, јако замишљена...

Тако је прошло неколико дана, и деспотица је већ била, забаве ради, на позлаћеном ђерђеву своме почела неки вез. Једног је дана

радила лагано, мисли су јој се све више отимале и одлазиле преко неких непроходних урвина, куда она није никад у веку прошла, гледала је у мислима провалију, испод које је малени поток квасио велике стене, а на врху провалије указа се на коњу неки јунак, који је јурио право у пропаст... Она скочи, отури ђерђев, прекрсти се, погледа около себе па приђе те погледа, шта су руке, саме себи остављене, за те часове израдиле. Чело јој испунише боре, а она тужно посматраше — жалосну врбу, лако обележену на ђерђеву у место маленог крина, који је у почетку хтела.

Пуна тешке слутње изиђе брзо у двориште, где стајаху Ана, Мара, Јелена и Видосава, а монах Исаија причаше им нешто живо и весело...

Ана је у последње време под теретом брига и бременом времена знатно клонула, а војна, о којој очекиваху гласове свакога часа, држаше слабе живце старе ћесарице затегнуте и узбуђене.

Видосава је имала сада два пута више посла у друштву с деспотицом и Маром, а Јелена, навикнута на невољу, трпељиво сношаше терет, али се и надаше.

Мара се ипак преварила у својим очекивањима и датој речи Гојку. Она себе до сада не познаваше, јер сад виде, да је мекша, много мекша, но што је мислила...

Деспотица Љуба приђе ка њима.

Монах Исаија приповедаше, да је дошао овог часа коњаник од деспота Угљеше, и да

је донео прве, добре гласове. Деспот јавља да је са својом војском прешао границу и ступио у турску земљу, да непријатељ у страху ишчезава, и да ће се за дан два његова војска састати с војском краља Вукашина, који је опсео Пловдин, и оставио деспоте Костадина и Драгаша Дејановића, да га са својом војском принуде на предају, а са̂м се крену да се састане са Угљешом, па да заједно нападну на турску престоницу Дренопоље, које ће мож'да и без боја заузети.

Сви се јако обрадоваше, глас пролете као муња кроз град и подграђе, а звона ударише на благодарење и богомољу. И после неколико тренутака из цркве се, у којој бејаху деспотица и ћесарица с осталим и народом, чујаше одушевљено „Тебе Бога хвалим" и „Вазбраној војеводје" Исаије, служитеља Божјег олтара.

*

Тома је, измакнувши из Драме, знао да ће се свака претпоставка у гоњењу његову оснивати на уверењу, да је он ударио најкраћим путем до границе.

За то пође путем, што иде јужно ка Крстопољу, па се онда дохвати пута, што се одваја на исток и преко Мосинопоља и Перитеориона прелази границу па окрећући на север удара на Дидимотику до Дренопоља.

Кад се осетио довољно заштићен у области турског царства, Тома успори бежање, па се чешће и одмараше.

На путу из Ипсале за Дидимотику Тома срете код старе, добро му познате, грчке крчме један мали одред богато одевених коњаника турских. Они се спремаху, да продуже пут за Ипсалу и даље, па се могло опазити да се журе.

Тома стиже баш кад они усе́даху на коње. Загледа се у вођу њиховог и учини му се познат.

Поздрави га грчки.

Онај се изненади, па и са̂м одговори грчки. Тома брзо притера свога коња ка вођи, који већ бејаше усео зеленка, па му нешто брзо говораше.

Вођа се све више чуђаше, па сумњиво махну главом. А кад Тома продужи говор, којим је очевидно уверавао вођу о нечему важном, вођа махну руком својима, да одседну, па и са̂м сиђе с коња.

Док су се остали чудили, шта то може бити, Тома и вођа продужише на само разговор, лагано се удаљујући од крчме путем.

Тај вођа бејаше главом чувени Јевренос-бег, један од највештијих ратника турских, потурица грчкога порекла.

Он говораше Томи:

— Султан Мурат је у Малој Азији. Опсео је с војском град Бигу. У Дренопољу је главни наш заповедник Лала-Шахин, ал' војске има врло мало. Силан је страх овладао у Дренопољу, од кад се чуло, да је судар са маћедонским владарима неизбежан. Деспот Угљеша живи је страх за наше. После дужег размишљања и саветовања одлучили

смо, да понудимо мир деспоту. Тога ради ја сам и пошао. А погодбе су мира за њ повољне. Нудимо обавезу да на његове земље нећемо нападати па ни на земље његових савезника, већ смо вољни признати му и старештво, па и данак плаћати, ако се друкчије не може мир искупити.

— Не, ја велим не! — одговори му Тома — Деспот Угљеша већ куца тешком руком својом на вашу границу. Он не иде овуда, и ви га нећете срести. Са мном хајдете натраг у Дренопоље. Ја знам и Угљешу и његову војску. Јесу храбри, јесу многобројни, али није среће у њих. Ја ћу вам бити на услузи. Послушајте ме!

Јевронос-бег размишљаше, а Тома лукаво додаде:

— Или још боље: не мора Лала-Шахин о томе ништа ни знати. Ми ћемо свршити посао срећно и раније, но што он и помишља. А слава биће твоја!

То поможе.

Славољубивом Јевронос-бегу то бејаше најјачи разлог, и он рече:

— Добро, вратимо се лагано у Дидимотику да доконамо. А ти ми дајеш довољно разлога да верујем, да си поштен човек. Ти си прогоњен, велиш, с тога, што си наваљивао да се рат не почиње?

— Да, честити пашо!

Пратиоци се скаменише од чуда, кад Јевренос-бег нареди, да се коњи обрну натраг

XXI.

Дан хода од Дренопоља на северо-запад ка Пловдину налазе се Чрноменски Лугови на левој страни велике реке Марице. Лугови се са северне стране завршују великим потоком, који мало ниже, пресецајући пут утиче у Марицу, а још даље на северу упоредо са њим тече још један поток, који се, тако исто, улива у Марицу. Између та два велика потока, с истока и запада и бујне Марице с јужне стране простире се пространо и равно красно поље, које се дубоко са севера завршује повећим висовима.

Ту бејаше састанак Угљешине и Вукашинове војске, ту и прво логориште удружене српске силе ужних српских господара.

Одатле се спремаше војска српска да груне на зидине турскога Дренопоља, које бејаше због тога у страху и трепету.

Било је пред вече 25 септембра 1371 године.

Од веселих ратника, који знају вредност своје снаге, ври, тутњи земља, јечи ваздух.

Безбројни чадори прекрилили поље као тице лабудови. А јуначка војска пева и ужива у витешким играма, као да не пође у војну већ на свадбу најбољега јунака свога...

На једном се месту бацају ратници камена с рамена.

— Ха, ништа је то, брате са приморја. Тебе је жарко сунце размазило, те не познајеш снаге планинске, — вели један са пла-

чкавичких катуна Дејановићевих младом ратнику с обале Орфанскога Залива.

Па онда узима и са̂м тежак камен од петнаест ока и њиме проба подбацивање. Измаче се корак назад, па крочи напред, пови се и отури камен далеко напред, па задовољно додаде:

— Не рекох ли? Нит' ме ко добаци а камо ли пребаци!

Приђоше други и почеше бројати стопе растојања.

Па онда узеше и други Орфанци.

Снажно запињу и вешто одбацују али катуњанима не добацују.

Зној им се цеди низ лице, а они не престају.

— Јунаци, Бог с вама! — приђе им један други са Струмице. — Зар нађосте да се са њим надбацујете? Сви сте ви јунаци и врли витезови, зна то сва краљева и деспотова војска, па зато баш и хоће да се пред вама покаже овај са катуна више Радовишта. Њега је вила, кад још дете бејаше, у планини задојила, па му, овако малом, дала снаге за четири друга. Он то крије сада, а кад је био дете и сам је причао. Зна он рећи и за што је то било. Окупите га, да приповеда ако не све а оно бар онолико, колико му неће бити зазорно.

Орфанским јунацима чисто бејаше мило, што их не победи какав обичан ратник, па радо навалише на онога, да и њима повери тајну снаге и вештине своје...

Испред једног чадора надмећу се војници у скакању.

— Колико ми копаља, незнани брајко, дајеш? — пита један, који се спрема да осветла образ себи и својима у скакању.

— Теби из Кукуша војводе Богдана? Хе, колико да ти дам? Доста ће ти бити и половина овога мога земљака Скопљанина. Не допада ти се? Хајде, заслужи више!

Онај се, мало љутит, крете и подвати ногама земљу, а дружина га радосно поздрави.

— Мери, брајко, сад! — рече он поносито. — Види колико сам изостао иза твога земљака, или је, чини ми се, он од мене.

— Ал' ти си, без сумње најбољи међу својима из Кукуша? — присети се Скопљанин.

— Па да видиш, нисам баш ни рђав, јер, Богу хвала, таких у нас и нема. А хоћеш ли да посведочим белегу? Ја не бежим са мегдана!...

— Дај чутуру мећедином опшивену! — виче испред једног чадора неко из дружине, што је у округ поседала.

Један војник изиђе из чадора и изнесе велику чутуру с вином.

— Тако, дакле, ви у планини чувате стадо? Ово вам је у помоћи! — нашали се један, куцкајући чутуру.

Она пође од руке до руке около.

— Није наше вино тако. Мало је боље, а ово је из Пловдина од лозе пловдинке. Наточих кад се мало позабависмо тамо, док Азијате у град сатерасмо.

— Хе, да знаħах за ову руменику, док тамо бејасмо, бих се и ја измолио да опсаħујем Пловдин! — досети се други...

— Ал' гусле, гусле овамо! — у веселој дружби једној довикује један.

— Где ћемо гусле сад наћи?

— Како где? Та зар не знаш, јад те не знао, да оно нит' је кућа, нит' је у њој људи, где гусле не гуде! Ако си ти Богме без тога пошао ја нисам. Незгодно ми је сад ићи чак до чадора нашег, ал' вала не могу ти без гусала, кад ми само на ум падну.

— Хајде, пожури се!

И мало после, а певач окупио око себе чету скушалаца, који се стекоше, да чују песме о светом краљу и боју на Велбужду, о смрти војводе Момчила и о другим јуначким делима...

— Певај, певај, синко, срећа ти вазда певала! — говораше под чадором својим стари дворанин Благоје једном младом грчком певачу, који држаше у рукама цитру.

— Певај Богме, брајко, ако нећеш сада ја када ћеш! — додаваше онај друг Благојев, што му у врту помагаше против нападача Рајковог.

— И хоћу! — одушевљено прихвати млади певач. — То ми је све, што имам. Као што се све окреће око земље и њој служи, тако и моје живовање не може се замислити без ове моје миле цитре. Кад сам љубио, она је љубав славила; кад сам са љубави плакао, она је јецала; кад сам пехаре празнио, она

ми је нектар сладила; кад се животу зарадујем, она је тумач моје радости; кад смрт пожелим, она ми пева погребну песму! Она ми је и отац и мајка, и брат и сестрица! Она ми је једино благо! Други — веле — имају отаџбину, а ја ни то. Родио сам се на малом острву у Архипелагу. Љубав ме, чиста љубав, дала свету, па зато не запамтих родитеље. Идем, певам веселој дружби, био сам и у многим логорима, многог охрабрио а многог подсетио, чега се не би мож'да сетио пред смрт. Пошао сам сад с војском војводе Богдана. И њему сам певао. Ала је то витез! Вино и песма — то је њему све. А то, Бога ми, лепо стоји његовом озбиљном изгледу, много лепше, но што неки мисле. Па хајде да и вама што отпевам!

Певач опроба цитру, па после стаде ударати и певати:

„Ил' волиш црне очи, ил' су ти плаве милије?

„Ако си јунак од мегдана, ти љуби црно око и црно вино пиј!

„А ако душом певаш и шарне снове сниваш, за плаве очи подај све!

„Јер црне очи, морска дубина, казују страст ал' и неверу.

„А шта је друго витешка љубав и ратна судбина?

„Плаве су очи бескрајно небо Божје милости, благе и тихе ал' сталне и немењиве љубави.

„Па опет, опет — пољуби црне очи и крвав тражи бој, ако хоћеш да будеш витез прави и да те слави песма моја!»

На вратима од чадора појавише се Гојко и Рајко.

— Красно, млади певачу! — рече Гојко — и ако би се истини твоје песме могло мало и приговорити. Ал' ништа зато, певај!

Певач се поклони, а кад они продужише даље по логору, он седе и запева другу песму, рекавши:

— Сад једну грчку. И ова је била грчка, ал' војвода Богдан хоће да му је певам српским речима...

Гојко и Рајко пролажаху редом поред чадора горе и доле, десно и лево.

— И тако остаде у залуд моја журба. Томе не стигох, а поуздано држах, да ћу га овим путем, куда и ви дођосте, стићи, — говораше Рајко.

— Ипак ћемо га стићи кад тад! — одговори Гојко.

— И ја тако мислим.

Продужише ћутећи. После неког времена Рајко рече:

— Из Драме никаквог гласа?

— Стигао је гласник деспоту. Све је здраво и мирно и весело нашој извесној победи, — одговори Гојко.

— И твоме скором венчању!

— Које неће, брате, бити без твога.

И одоше даље у веселом разговору...

У великом свиленом чадору на средини логора краљ Вукашин, деспот Угљеша и војвода Богдан разговарају се о ратном походу своме.

— Ми ћемо се још ноћас овде одморити, па ћемо сутра поћи на Дренопоље, — вели краљ Вукашин.

— И оно ће нам пасти у крило као зрела воћка, — додаје безбрижно војвода Богдан.

— Боже дај! — вели Угљеша. — Наша је војска снажна. Броји преко шездесет хиљада ратника. Турска је сила мања. Има нас по четворица на једнога њиховог. Али не заборавите, да победа није увек на страни јачега. Она се још радије креће, да буде мио гост мудријем.

— Надмудрио сам лукаве саветнике немоћног и поводљивог цара — одговори мало осорно Вукашин. — Не заборави, Угљеша, да ми свет не уписа у грех до сада несмишљеност.

— Не рекох ружне речи, — вели достојанствено Угљеша. — Али не заборави, брате, да се тешка погрешка не може учинити два пута. Она тражи маха само за један тренутак. Више јој не треба, јер је своје постигла.—

— Па шта хоћеш ти? — прекиде га Вукашин.

— Не много. Прво, нек се покоре двојица трећем —

— Ја — не! — упаде му Богдан у реч одлучно.

— Онда ћемо сва тројица четвртом! — болно рече Угљеша.

— То би био кобан дан!—додаде Вукашин.

— Мож'да и ноћ! — заврши Угљеша.

За неколико тренутака настаде тишина, после рече Богдан:

— Кажи остало.

—Све истиче из тога,—одговори Угљеша.

— Моја круна не трпи слабији сјај, твоја памет не признаје слабији разлог, а Богданова самосталност не слуша туђу вољу! — рече Вукашин.

— Али не заборави, краљу, да наши скиптри и црвени сандали нису без прекора. —

— То нећу — грмну Вукашин.

— Ни без клетве! — громко доврши Угљеша.

— Невоља државна нагони нас да у име њено главе дигнемо! — оштро говораше Вукашин.

— Она нас сада гони, да главе приклонимо једној глави. Данас је дужност најумнијој глави, да буде на своме заповедничком месту. То место није моје ил' твоје ил' његово — оно је својина среће и части српскога југа и — опомени се, Вукашине, — дома гоњених Мрњавчевића.

Угљеша је говорио јачином пророчкога гласа.

Вукашин омекша:

— Истина је. Нек мине ова ноћ, а кад сутра сунце гране наћи ће наше мисли у једном уму и жудње у једној души.

— Нек тако буде! — пристаде и Богдан...

У том се и мрак на земљу спусти. Хиљаду логорских ватара плану за час и осветли мрклу ноћ, а живот у логору поста још живљи. Измешаше се стари и млади ратници, са разних крајева двеју деспотовина, једне војводине и краљевине, а нада свим шаренило накупљених добровољних ратника и левената.

Само још пободени стегови означаваху по пространом логору средишта појединих жупа и градских управа.

А кад још поносници, који водише товарне коње, принеше војсци поткрепе у добром вину и брашненицама — стан забруја од весеља и безбројних прича, што се почеше низати крај логорског огња.

Добри коњици, који су испрекрштали пролазе око чадора, као да бејаху узнемирени толиком живошћу, те немирно копаху ногама и рзаху.

Али тај живот прекрати бура, која отпоче јаким ветром, а за њим склопи силна киша.

Ватре се почеше нагло гасити, а многи се ратници склонише у најближе им чадоре, не знајући по помрчини наћи своје.

Кад се ратници стадоше уклањати од ватара, жураше се од једног огња до другог неки крупан старац, војник из Дејановића војске. Он распитиваше за чадор војводе Гојка из Драме.

Нико га не знаде по мраку право упутити, и он луташе и даље по логору с оштрим копљем и ножем у руци и штитом о левом рамену.

Тај страшни ратник бејаше главом онај мирни старац пастир, код кога је Гојко недалеко од Радовишта преноћио на свом путу за Жегљигово.

Он луташе и онда, кад у логору све спаваше тврдим сном.

Силној киши, која никако не престајаше, одупираше се само једна ватра готово на самом јужном крају логора, где бејаше војска трилиског ћефалије Рајка.

Рајко не бејаше заспао. Он је лежао до самих врата од чадора, као да је хтео да пркоси киши, која га, кад је ветар са стране нанесе, дохвати капљицама. Лежећи тако, гледаше у ватру, која се, у почетку јако заложена, већ бејаше предала судбини да, као и остале, утрне.

У један мах Рајку се учини да поред ватре пролазе лагано двојица на коњима. Напреже вид и спази, како се један одвоји и врати брзо натраг путем ка Дренопољу, а други лагано продужаваше покрај саме ватре навише уз поток према Чрноменским Луговима. Кад коњаник би крај ватре, одломи се комадић од пањића, који је догоревао, распламте се за тренут и мало после угаси, али Рајку послужи његова светлост, да позна коњаника.

— Он је! — задрхта Рајко, скочи и притрча мркову, који је, добро покривен, киснуо на пољу.

У том и последњи пламичак огња утрну.

XXII.

Хрт је наишао на зечји траг. Он даље иде по нагону.

Бегунац осети гониоца. Гонилац се намерио на бегунца.

Бегунцу би јасно, шта губи, буде ли стигнут. Гониоцу није тајна, шта бегунац добија, ако умакне.

Бегунац гониоца не зна али слути. Гонилац бегунца зна, ал' грех му цео не слути.

Бегунцу је пут мало познат. Гониоцу је тек у бледом сећању.

Обојица ободоше коње.

Бегунац окрену коња и прескочи поток, па се упути североистоку ка Тунџи, која се код Дренопоља улива у Марицу.

Гонилац не изоста.

Коњи се повише, земља тутњи, кишне се барице деле.

Бегунац иде, да спасе главу из џелатске торбе. Гонилац иде, да метне главу у торбу.

Змај гони ђавола.

Бегунац ће у мрклој ноћи лако отићи с коњем у провалију, наићи на високе обале без моста, размрскати се о стење или онесвеснути, лупивши о старе грмове.

— Ако!

Он само толико мисли.

Гонилац ни толико.

Али бегунцу није така трка прва. Гонилац само њих и зна.

А какви греси?

Бегунцу долазе само искрице, које му у сећању буде прошлост.

А једна засја мало јаче, и он на њеном сјају виде последњи преступ свој у највећем обиму.

Бејаше му јасно.

Траже га разорена срећа честите девојке, увређена част беспрекорног витеза, понижен понос читаве земље.

Он се припи уз коња, а оструге се изгубише у ребрима доброг носиоца.

Куд јури гонилац?

За убицом прве радости и тихе среће своје, за јунаком без врлина, за осумњиченим издајицом!

И добри мрков грабљаше напред под новом опоменом на дужност његову.

Киша је већ попустила али се вихор снажи и обнавља.

И киша стаде, а он се разузда.

Хује столетни грмови, јече брда, разлежу се долови, таласају се Тунџа и Марица, а врх свега фијуче ваздух као да пишти под клетвом столетних грешника.

Помрчина. Ни једне звезде, ни једне ватре, нигде огња, искре, светлости.

Зна ли бегунац, куда га сада носи већ у пола изнемогли дорин његов? У почетку: да; сада већ: не.

Гонилац ни онда ни сада.

У дивљој хуци узбуњене природе зачу се топот потмулом лупом.

Бегунац је наишао на мост.

Гонилац напреже слух.

Потмула лупа преста па опет наста. Бегунац је сишао с моста, гонилац на њ наишао.

Међу њима је, дакле, само толико растојања, колико је дугачак мост.

То знају сад обојица.

Коњи сустају ал' се напрежу.

Даље грабе и лете.

Ко зна кол'ко времена језде? Бегунац зацело не, гонилац још мање.

Век је сад дуг колико и мост. Што краћи мост, краћи и век.

А куда ли прођоше за овај добар сахат времена? Да ли иду пољем? ил' гором? ил' брдом? ил' водом? ил' путем? ил' странпутицом?

Свуда. Ал' то је сакривено од свести њихове.

Колико пута наиђоше и обиђоше смрт?

Толико, колико пута коњи крочише у брзом лету свом.

Вихор — ал' се опет нешто чује.

Пљусак.

Ал' није киша са неба већ земље, киша, што је оба коњица готово у исти мах дигоше јурећи преко расплинуте речице!

А први кваси копитама другога.

Ту су.

Бегунац и гонилац чују један другоме дах, осећају пламен мржње међусобне.

Бегунац извитла мачем више главе.

Гонилац спреми тешки палош, држећи га, руком за балчак, на рамену са врхом далеко и право напред истуреним.

Страховито лупи, звекну и јекну нешто.

Верна животиња размрска теме о тврдо стење, што обележава почетак каменитог брда и паде мртва.

Бегунац се поведе, а оштри палош наиђе на врат и главу његову, и не заустави се.

Гонилац се са услужним мрковом својим скрха преко побеђенога бегунца и доброг коњица његовог.

Ал' мртви — Тома Теологита за њ више не хајаше!

XXIII.

Кад је киша престала, растерана јаким ветром, који се с нова подиже, са три стране непријатељ приђе српском логору.

У тачном реду и густим групама коњица се турска раздели на три дела на северном крају Чрноменских Лугова. Два одељења заобиђоше српски логор са горње северне стране његове, па се једно примаче североисточном а друго северозападном крају и првим најближим чадорима српске војске. Треће се одељење спусти низ поток чрноменски поред

самог логора па се заустави на половини источне ивице логорске. Јужну је страну граничила бујна Марица, а западна страна, одкуда је дошла сила Вукашинова, бејаше отворена.

Лагано, као што отров улази у крв залазећи све дубље у тело ношен крвним током, утицаше турска коњица са голим сабљама у рукама. Свако се одељење раздели на по неколико редова, и сви у један пут стадоше пажљиво испуњавати дугачке празне просторе међу поређаним чадорима. А ти пролази одводише са сваке стране до саме средине логорске. Поред свеколике опрезности ипак први грабљаху да што дубље уђу у стан српски неопажени.

Није дуго трајало то утицање, јер се турска војска, једва четвртина укупне српске бојне силе, у дугим, местимице прекинутим, линијама брзо утапаше у логор српски.

У првим редовима чадора трилиског одељења, које бејаше на ударцу турског одреда што са источне стране нападаше, зачуше неколико ратника у два, у три маха тутањ, налик коњског топота, и неку нејасну звеку, која се с времена на време пажљиво отклањаше.

Једноме се учини одјек вихорова јаука, други мишљаше да је лепршање искислих стегова, а трећи се не могаше разабрати у разноликим гласовима, који долазише нејасно и неодређено.

Ал' кад се још једном понови сумњива звека, неко испод чадора јако викну:

— Ко је то?

Одговора нема. У место њега он чу неке ускорене кораке.

— Ко је то? — грмну војник поново, у у пола устаде а срце му закуца брже.

Ни одговора нити каквог знака.

Он поћута и ослушну.

Не чу ништа. Хтеде се опет спустити, ал' му се учини да чу гласан говор.

Скочи и мало погнут пође ка излазу из чадора.

У том се тренутку са свих страна око његова чадора захори:

— Алах, ил-Алах!

То не бејаше глас људске питомости и срца, које зна да није вечито. То бејаше рика рањенога тигра или уздах подземнога света.

И као туча на родну њиву спусти се рука сваког коњика турског на жртву, која му бејаше најближа.

— Алах, ил-Алах! — понављаше се стократно, ваљајући читаве таласе забуне на логор, који се на мах прену из кобнога сна.

— Оружје!

— Јунаци на ноге!

— Азијати!

— Издаја!

— Коња!

— Оружје и коња!

— Алах, ил-Алах!
— Превара!
— Боже, помози!
— Жерава, жерава мог!
— Војвода! Где је војвода!
— Држимо се!
— Алах, ил-Алах!
— Наш стег!
— Знак, какав знак!
— Боже, опрости!
— Узбуна!
— Војвода! Стегоноша!
— Помоћ!
— Деспот! Краљ!
— Алах, ил-Алах!

У мору различитих узвика, страха, изненађења, забуне и очајања, јунаштва и прегоревања, у часу извесне смрти — настаде страховита сеча

Чадори за тренут ока дигнути, погажени, покрхани и поломљени; коњи, што су око чадора привезани дремали, поплашени се откидоше и са изврнутим седлима и спуштеним уздама јурнуше лево и десно, напред и назад газећи и тлачећи све, на што наиђу, ударајући и убијајући ногама, док и сами не падну под теретом задобијених удара и рана; вика и писка, јаук и клетва, дозивања и одзивања, вриштање коња, звека сабаља и штитова, фијукање цилита и копаља — помешаше се у један страховит глас, који се одбијаше у котлу, где је међу бреговима логориште, те се са јачом снагом враћаше онима, од којих потече.

Вихор утишаваше по кад што својом јачином људске гласове, доносећи мало после са далеких крајева неразговетне звуке и лелек још веће беде и невоље.

Први редови бејаху највише изненађени и користећи се њиховом забуном, коњица турска продре брзо дубоко у логор, али до средишта ипак не доспе.

Многи не бејаху заноћили под својим чадорима, многима оружје не бејаше при руци а многи се не могаху дочепати својих добрих коња. Али таки не бејаху сви. Докопавши се коња и оружја, други за часак знадоше са које стране непријатељ улази у логор.

Ратници се устремише једни на друге, па што у ноћној тмини даде коме Бог.

У највећем окршају, што се на ивицама са свих страна логора водио, захватајући све јаче ка срцу ратног стана, из средине се зачуше кроз бурну ноћ танки звуци убојних труба, које страховитом циком својом зваху на узбуну.

Ти ситни и брзи звуци изазиваху и храброст и страх. Они јечаху и довикиваху, да су сви на ногама, да сви знају за невољу и да се сви сложно одупиру, али говораху сем тога Турцима, да је велико море српске силе, где они утонуше, а српској војсци да је општа погибао и краљу и деспоту онака иста, каква је и простом пешаку и скромном поноснику.

А тада се заче опште клање у свему простору, и да ноћ не крије непробојном цр-

нином свога превеса видело би се, да се барице од кишних капљица давно већ изгубише према поточићима јуначке крви...

— Војводо Љубоје! — грмљаше Угљешин глас с коња, — где је најбоља војска моја?

— Овде је, деспоте! опасали су непробојни зид од својих груди и штитова око тебе. Палош турски не дохвати тебе!

— Војводо, ја хоћу напред да запливам у мутне таласе турске крви. Расклон'те се, јунаци!

— Деспоте, ни један се неће маћи. Ја сам их заклео, да својим костима створе бедем за одбрану твоју, кад груди њихове буду за то немоћне!

— Војводо, опозови заклетву, да ми не излети страшна реч, која жигоше издају. Ја хоћу спаса свима а не себи!

— Деспоте, победио си ме Ал' пусти мене да пре тебе погинем Отвор'те излаз, јунаци!

— Највише што ти могу допустити: буди уза ме! Напред, јунаци!

— Живео деспот!

И као бујица грунуше густи редови крстопољске војске са деспотом и својим војводом, те за час рашчистише простор око себе.

— Живео деспот! — проламаше се ваздух, разносећи далеко на све стране логора нове наде у срећан свршетак.

Турци се поколебаше.

— Алах, ил-Алах!—ваљало се из даљине, али ови, који се стекоше у средини логора, главом платише смели покушај свој.

— Напред, витезови! — кликну Угљеша а вихор прихвати његову реч

Трубе око деспота не престајаху давати знаке српској војсци.

Угљеша ободе коња, и он као стрела полете кроз ноћну тмину. Остали за њим.

Наиђоше на чету војника. Трубе огласише знак, а чета кликну:

— Живео деспот!

— Алах, ил-Алах! — рикну нови талас турске силе и сломи се на деспота и његов одред.

У крваву сечу утону све...

— Још сјаје звезда над Прилипом! — кликташе краљ Вукашин, кад се сукоби на североисточној страни логора са Турцима.

— Јунаци, смело напред! Није то сила цара Синише, кога ипак победисте. Јунаци, напред! Није то војска силног Матије Кантакузена, коју с муком разбисте.

Турци одговараху једним узвиком:

— Алах, ил-Алах!

То бејаше општа лозинка њихова.

Под Вукашином паде коњ, погођен копљем у груди.

У исти мах се, дохваћен џилитом, заљуља на своме коњу један крајишник до Вукашина.

— Коња! — викну Вукашин.

— Ево, одговори крајишник — узми мога вранца. То је последња услуга, коју краљу могу учинити.

И свладан тешким ранама јуначки крајишник клону коњу на врат, па покуша да се скине, ал' га снага издаде и он паде под ноге турској коњици, која с нова придолажаше.

— Витезови, најбољи јунак издише. Осветимо га! — викаше Вукашин, кад уседе крајишникова вранца.

— Живео краљ!

— Алах, ил-Алах!

И поново се ударише груди у груди.

Стари ратници држе се витешки, а кад осете да су се проредили, поново се окупе око краља, и новом снагом дају отпора.

Ал' турска војска боље знађаше место, на коме је, и краљ поче са својима корак по корак одступати дубље у логор...

— Нек наше крило дође себи, за остале не брините, — рече војвода Богдан, кад са својима уђе у сечу на северо-западној страни логорској, да поврати ред.

Турци и овде вешто и одлучно нападоше.

— Војводо, ти се можеш склонити. На страни, од куд дође данас краљева војска, нема још непријатеља, — рече један од Богданових стегоноша.

— Тебе није требало ни повести! — љутито одговори Богдан.

— Вараш се, узвишени војводо! — увређен стегоноша рече.

— Овамо долазе само јунаци! — додаде Богдан.

— С Богом, војводо! Опрашћавај! — таким прекором ожалошћен писну стегоноша, па ободе коња и западе у најљућу сечу.

— За њим! — викну Богдан, па са осталима јурну на густи буљук Турака.

— Живео војвода!

Ал' Турци и овде одговорише фанатично:

— Алах, ил-Алах!...

— Нашег витешког ћефалије нема! Он је морао први погинути! — викаху Рајкове стегоноше, потиснуте са остатком своје војске ближе средини бојишта.

— Ко? — викну неко.

— Ћефалија Рајко!

— Жив је још његов побратим Гојко! За мном, јунаци!

— Живео војвода Гојко! — грмну охрабрена војска, па за Гојком утону у сечу, која се у средини бојног поља све већом жестином обнављаше.

Војске се измешаше, ломећи копља и кршећи мачеве.

— Јунаци, овуда је пут у вечни живот. Ко је витез, нека не опрашта!

Тако грмљаше Гојков глас, а Лабуд, крвљу окупан, завришта и скокну три копља у напред.

— То је његов глас! Хвала Богу! — рече гласно седи ратник, старац са Радовишта, па са осталима наже за Гојком.

Гојко западе у најгушћу сечу.

Један турски коњаник измахну на њ палошем, а старац га копљем скиде с коња, па и сам, прободен са стране, паде на земљу.

— Хвала Богу, ја сину вратих, што оцу бејах дужан! — прошапта старац, па се несвесно занесе.

А сва ова ломљава вођаше се на крајњој десној страни густе лесе, која се око Угљеше непрестано савијаше.

— С Богом, деснице моја! тешко јекну неко. — Више нећеш никоме пребацивати витешке белеге камене!

— Још синоћ сам свакоме измицао у витешкој игри и јуначком скакању, а сада чекам, да ме копите коњске разнесу, — уздахну мало даље неко. — Да се још једном кренем, полако — ах! — и он се стропошта поново на земљу, огрезао у крви.

А бој се све јаче распаљује...

— Да страшне ноћи, да силне жалости! — уздисаше млади грчки певач, држећи своју цитру. — Синоћ певах добрим старим дворанима честитог драмског господара, а сада већ више не могу они чути моју цитру! Падоше, бранећи свога војводу. Вешти гуслар надметаше се синоћ са мном, а млада добричина једна хваљаше пловдинско вино, кад им приђох. А сада су гусле раслупане, и место вина честити је младић пролио племениту крв

своју! Ја волим ове људе. Ја ценим војводу Богдана. А он је, мож'да давно већ отишао Богу на истину! Шта ће и мени живот! Цитро моја! Синоћ си још певала о црним и плавим очима, а сутра може гавран пити очи моје! Опрости, али — ти ми више нећеш требати! Ево, ово, што ногама газим, без сумње је мач каквог погинулог витеза. Јесте. Он ће ми сада добро помоћи.

Млади певач оштрим мачем пресече жице на цитри. Жице тужно писнуше, а певачу очи засузише.

— Тако! С Богом!

Пољуби цитру, па је одбаци, а са мачем у десници похита оградњу, где га је хладна смрт неминовно чекала...

Краљева војска одступи лагано до средишта, где се држаше Угљеша, а војвода Богдан тражећи везу са њима и сâм се крвавим корацима приближи средини.

Све се ту слеже, и бојни бес достиже врхунац свој.

Али сад наста нова невоља. У густо сабијеним редовима многи падоше од братске руке, а ноћна тмина прими тако проливену крв на своју душу.

Тада се разлеже разбојиштем глас турски:

— Хаџи-Ил-беже! весели се, примиче ти се помоћ Јевренос-бега!

А густи редови српске војске почеше се разређивати и одвајати лево и десно у поједине гомилице, бијући непрестанце бој на

дугој линији, док трајаше једнога ратника. Поједине се чете повлачише југу ка Марици те у њој многи, тешко рањени, нађоше гроб свој.

У том и зора забеле; за мало — па видело поче јаче освајати.

Хладан је ветрић пиркао по разбојишту испуњеном хиљадама погинулих ратника, поломљеним копљима, свилним стеговима, убијеним витешким коњицима од мегдана, а натопљеном потоцима људске, и српске и турске, крви. Пусто чадорје стоји развучено, покрхано и подерано.

Многи се јунак још бори са душом, неки се упиње да се дигне, да бол олакша и пада доле изнемогло, стотина издише снивајући једну кап воде. А гдегде жерав, који је негда летео од муње брже, стоји крај мртва ратника па тужно вришти, а за тим копа ногом и хрже, не би ли пробудио доброга господара.

Марица тече мутна и крвава, и односи коње и јунаке, токе и челенке.

А са севера се од планинских огранака жури непрегледно јато црних гавранова.

XXIV.

У празорје паде у Марицу код самог моста, што ниже крвавога разбојишта прелази на другу, десну страну њену, још једна жртва тужнога покоља.

Кад се склопише крвави вали Маричини над њом, један млади Турчин. који је стајао на обали одакле се жртва и предала Марици, узе загледати на двоје пребијен мач. Богати га украс бојна мача изненади, и он пусти поглед низ мутну воду, као да тражаше јунака, кога самртно рањена посече на обали узевши му остатак оштрога мача. Али се жртва не јављаше више. А калпаци и челенке, што крвавом реком пливаху, не привлачише пажњу младога Турчина.

На један пут му се учини да чује топот коњски. Послуша боље. Мож'да су ђаури? II он се брзо склони низ Марицу, бацивши преломљени мач.

После неколико тренутака на мост ступише мож'да последњи, који се са српске стране враћају кући. То бејаше војвода Богдан с Рајком, Љубојем и још двојицом својих пратилаца.

Они иђаху на коњима лагано, више у очајању него у опрезности. Пређоше мост, па се упутише право пољем, кад један од пратилаца ободе коња и приђе Богдану.

— Војводо, сумње нема, ово је мач каквог нашег велможе. Нађох га ту код моста.

Они стадоше. Богдан узе мач, од кога се држак са горњом половином бејаше сачувао. Рука му задрхта и клону, а он тужно додаде:

— Мач краља Вукашина! И он дакле!

— И краљ?

— Да, и он!

Јунацима заблисташе сузе у очима. Узеше мач и пољубише.

— Његово је знамење! — додаде Рајко.

— Доста је клетве на тебе пало, — говораше мало после као за себе војвода Богдан мачу.—Али си се ти ипак саломио у борби за Српство. Света десница, која те носила! Вечан ти покој, јуначки краљу!

Сузе му поново лйнуше, он опет пољуби двоглавог орла на дршку, и крену коња.

У силној тузи пођоше за њим и остали.

— Моја је рана лака, — рече мало после Богдан. — А твоја, витеже? — упита он Љубоја.

Љубоје изнемогао и блед, држећи се усиљено у седлу, погледа Богдана, хтеде одговорити, али му речи засташе. Глава му клону на прса.

— Његова је рана без пребола, — рече Рајко лагано Богдану. — Он неће жив видети Драме. Благо њему!

Умукташе, а мало после Рајко додаде:

— Ал' са чим се ја враћам? Тешко мени! Доцне стигох из потере за крвником. Ја сам дужан крви српском роду!

Лагано су тако одмицали...

Четвртога се јутра забелеше далеко у магли врхови тврде Драме.

— Ја идем путем крстопољским, — рече Богдан. — Морам се журити да своју војво-

дину заштитим са солунске стране, са које је вазда најслабија. Опростите, браћо! Прости јуначе! — и Богдан загрли Љубоја.

— Војводо — с Богом — војводо... и Љубоје клону на коња.

Рајко га прихвати, па га скидоше, и спустише на земљу.

Љубоју се лице смрачи, загледа се у Рајка непомичнб, махну левом руком и — склопи очи.

— Брате! — писну Рајко и загрли Љубоја.

— Ћефалијо, носи овај преломљен мач краљевом Марку и реци, да жртве одоше брзо једна за другом! — заврши Богдан.

*

Дан хода на запад од оног крвавог поља код Чрноменских Лугова а близо пута, што води у Пловдин, недалеко од Српског Гумна појави се на брегу, који стрмо падаше, у крви и ранама огрезао витез.

Једва се држао на коњу, који се лагано спушташе низа стрмен. А кад сиђе доле између два брега наиђе под једном жалосном врбом крај студенца на једног војника, гласника браће Дејановића.

Гласник поможе рањенику да сиђе с коња, па га придржаваше и спусти на траву испод жалосне врбе.

— Ти си гласник? — упита лагано рањеник.

— Јесам. Светли деспоти Дејановићи шаљу ме да витешком деспоту Угљеши и краљу Вукашину однесем радосне гласе: јуче је пао Пловдин у наше руке!

— Не иди. Тебе нема ко чути више. Боље отиди у Драму, и кажи да си ти учинио последњу услугу деспоту Угљеши. Реци, да си га овде сахранио, овде испод ове жалосне врбе или ми, ако волиш, копај гроб онде више, на оном обронку. Поздрави све — ах — све — и деспотицу, и кажи да је Угљеша чинио своју дужност, али да га је — звезда — звезда издала...

Гласник једва дође себи од бола:

— Авај нама! — болно писну, па покри лице рукама, клече поред Угљеше и од срца зајеца.

— Јуначе, — додај ми — мало воде — прозбори Угљеша.

Гласник захвати у липову кору воде и запоји деспота. Он ћуташе, тешко дихаше и склопи очи. После их полако отвори и са напрезањем скиде прстен са десне руке. Пружи га гласнику, хтеде нешто рећи, очи му још једном живље севнуше па се склопише, и — угасише на свагда!

*

Прошла је поноћ, а у двору Лала-Шахина у Дренопољу још траје весеље.

— И сам се Алах са својим моћним пророком радује! — вели један часник турски

у великом мермерном предсобљу, из кога воде широке камене степенице на поље.

— Тако је, — одговара му његов другар. — И султан је задовољан. Баш кад је победоносно улазио у бунтовничку Бигу, стигô му је гласник наше победе.

— Хвала Алаху и пророку, а како смо Пловдин били поново изгубили и како су се ђаури надали, могао је и друкчије гласе султан добити.

— Хвала и срећном случају. Кад је била највећа невоља јавио нам се у помоћ један непознати туђин — ђаур. Он је и одвео наше у стан непријатељски, па га је после нестало. А Хаџи-Ил-бег, који је са њим био појурио нашима, видећи да се ђаури не надају нападу, није имао кад да иде до Јевренос-бега, који је са војском чекао на половини пута између Једрена и Чрномена. Сâм са својом војском, која му је била при руци напао је, а Јевренос-бег дошао му је после у помоћ. Одважност Хаџи-Ил-бегова донела нам је победу. Већина је, истина, од наших изгинула, али смо победили.

— Зато је Хаџи-Ил-бег сада у великој части код свакога. Султан му је у радости послао златну сабљу, а шта ће тек бити кад султан стигне амо! И велики га Лала-Шахин сада части. Његова је заслуга, што су већ стигли — и ако је тек две недеље од боја — поклисари српског војводе Богдана и Дејановића, који напустише одмах Пловдин. Сви они нуде покорност и данак. А земља хра-

брога Угљеше, који нам зададе највеће јаде, већ ће се почети заузимати нашом војском.

— Све је добро! Мачу смо нашли мегдана. Али и великом пророку Алаховом ваља придобити нових слугу.

— И то ће бити. Лала-Шахин жели да се и то вечерас почне. Прво ће доћи на ред најплеменитији. Онај јуначни ђаур, што је рањен и полужив нађен на разбојишту, биће мио пророку. Ђаур се мало опоравио, од великог је, без сумње, рода. Понуђено му је, да прими свету веру нашу. Он је одбио. Ноћас ћемо употребити коло. Оно ће помоћи. Ходи са мном!

Обојица сиђоше низ велике камене степенице, које се сјају на месечини. Један заповеди нешто стражару, који је био на степеницама, и стражар оде.

После неколико тренутака зазвекташе тешки ланци, а у њима приђе први роб — војвода Гојко.

Окружен јаком оружаном пратњом Гојко стаде пред часнике.

— Опомени га наше понуде, — заповеди један часник тумачу.

Тумач упита Гојка, хоће ли се придружити застави моћнога пророка Алахова.

— Никад! — бејаше лаган али одлучан одговор.

— Кажи му, — заповедаше већ гњеван часник турски тумачу — да ће бити доцне, кад се, бачен на коло, буде покајао.

— Никад! — понови Гојко.

— У мучионицу, на коло, нек му се раскину пркосни —

Као авет проби се кроз редове Гојкових чувара — атонски пустињик.

— У име Бога и крста! — викну он и пружи Гојку гô нож.

Гојкове очи севнуше поново већ изгубљеним сјајем. Стеже десницом нож, и пре, него што преплашени Турци могаху и помислити, шта им ваља радити — шикну крв из племенитог срца његовог.

У том као бесом гоњен излете из одаје, где су се гостили, један дервиш.

Он се заустави на широким мермерним степеницама, што се спуштају право у двориште, па очајно цикну, што га грло доноси:

— Правоверни! Будите се и устаните! Највећи јунак наш Хаџи-Ил-бег главом је платио своје јунаштво, које нам је донело Србсиндиги, српску погибију. Завидљив слави његовој, сада га на гозби отрова Лала-Шахин! Правоверни! Наша ће сила расти и поплавити брда и долине, реке и дубраве, отићи ће далеко у хришћански свет, али њој нема вечнога живота. Проћи ће векови, па ће се згажени крст дићи, а потомци изгинулих Срба на Срб-синдигију љуто ће нас казнити. Нама ће Алах ускратити милости своје, кад први витез наш паде као жртва зависти!

Дервиш клече и диже руке према месецу:

— Заклони лице своје од нас проклетих!

У немој тишини благе јесење ноћи страховито се разлегаше клетва фанатичног дервиша.

Месец зађе за облаке, а правоверни чуше клетву и задрхташе од страха...

XXV.

У дворишту манастира светог Јована Претече сретоше се једног дана пред вече две монахиње. Једна бејаше деспотица Љуба — сада већ монахиња Јефимија, а друга њена сестра Мара. Са њом иђаше погружена Видосава, која своје добре госпође ни сада не остављаше.

— Сестро, ти си плакала? — упита Мара.

— Грехота је, али јесам.

— И ја.

— Још су ми близо дани варљиве среће у људском животу, још су крваве ране на души мојој. Још не могу да са тим раскинем. Благо и уресе, знаке таштине земаљске, — дадох светој обитељи; дадох Јелени, да њиме вида ране храбрих ратника у дружини витешкога Рајка и Марка краљевог; дадох тужном гласнику са Српскога Гумна. Али то дадох руком, а душа — душа још боли.

— Бог и његова милост!

— Бог и његова милост! Бог је био милостив нашој доброј мајци. Он је њу примио пре но што је могла чути црне гласе са тужног разбојишта.

Обе се прекрстише и полугласно до-дадоше: Мир и покој вам, мученици!

— Сестро, — рече мало после Јефимија, — сви они изгинуше за веру, за име и част. Ал' докле они гинуше, не кретоше се други господари српски. Ил' бејаше Божја воља да стег одбране српске пређе у друге руке? Буди воља његова!

За тим све три лагано уђоше у ћелију старог Исаије.

На рукама његовим издисао је — атонски пустињак.

Монахиње приђоше и клекоше, а Исаија продужи тихо свете молитве.

Мало после пустињак отвори очи:

— Благословено име српско!... Просте прве жртве против некрста!... Прими ме, Господе, и опрости грешном, ал' ја мишљах да вршим твоју вољу...

За тим се притаја и мирно склопи очи. Исаија му спусти главу на узглавље и прекрсти га још једном.

Ветар духну и суво лишће обнаженог дрвећа позне јесени зашушта, разлетајући се двориштем. Капци се на окнима затресоше а дах прве зиме стаде на заповедничко место своје.

У тај се мах Исаија наже над самртником, па диже главу и рече монахињама:

— Помолимо се Господу за душу његовог раба, доброг пустињака.

(КРАЈ)

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C047752594

